

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK BASININA GÖRE TÜRKİYE'DEN AVRUPA'YA
İŞÇİ GÖÇÜ
(1961-1974)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE TEOMAN

İSTANBUL 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK BASININA GÖRE TÜRKİYE'DEN AVRUPA'YA
İŞÇİ GÖÇÜ
(1961-1974)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE TEOMAN

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. Ş. CAN ERDEM

İSTANBUL 2014

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Merve TEOMAN'ın "Türk Basınına Göre Türkiye'den Avrupa'ya İşçi Göçü (1961 - 1974)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Doç.Dr. Şerafettin Can ERDEM
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

İmza

Üye : Doç.Dr. Bülent BAKAR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç.Dr. Ömer ZÜLFE
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 03.../03.../ 2014 tarih ve 2014/5-6 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET	IV
SUMMARY	V
KISALTMALAR	VI
TABLolar LİSTESİ	VII
1. GİRİŞ.....	1
2. İŞÇİ GÖÇLERİ SEBEBİYLE AVRUPA İLE YAPILAN ANLAŞMALAR	17
2.1. Almanya	17
2.2. Fransa	37
2.3. Hollanda	39
2.4. Avustralya	41
2.5. Belçika	47
2.6. Avusturya	49
3. AVRUPA'YA YAPILAN İŞÇİ GÖÇLERİNİN NEDENLERİ	52
3.1. Avrupa Açısından	52
3.2. Türkiye Açısından	52
4. YURT DIŞINA GİDEN KADIN İŞÇİLER.....	59
5. YURT DIŞINDA ÇALIŞAN İŞÇİLERİN SIKINTILARI.....	66
6. İŞÇİLERİN ALDIKLARI ÜCRETLER.....	79
7. YURT DIŞINA İŞÇİ GÖNDEREN KURULUŞLAR	80
8. İŞÇİ DÖVİZLERİ VE DÖVİZLERİN TÜRKİYE'YE KATKISI	84
9. AVRUPA'DA YAŞANAN KRİZ.....	92
9.1. Avrupa'da Yaşanan Ekonomik Kriz ve Anlaşmaların Feshedilmesi	92
9.2. Kaçak İşçi Sorunu.....	96
10. İŞÇİ ÇOCUKLARINA ÖDENEN NAFAKALAR	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKLAR	104
EKLER	122
ÖZGEÇMİŞ	127

ÖNSÖZ

İşsizlik bugün olduğu gibi 1960 yıllarında da büyük bir sorundu. Türkiye'de iş bulamayanlar büyük bir ümitle Avrupa Ülkelerine göç ettiler. Genç nüfusu yetersiz olan ülkelerden özellikle Almanya onlara kucak açtı. Hükümetimiz yeteri kadar onlarla ilgilenmediği için gittikleri yerde sorun yaşadılar. Az ücretle ve kötü şartlarda yaşamak zorunda kaldılar. Buna bir de din sorunu eklendi. Buna rağmen orada yıllardır çalışarak geçimlerini sağladılar.

İşçilerin bu durumlarıyla ilgili birçok kitap yazıldı, öneriler de bulunuldu. Onların hayatlarıyla ilgili traji- komik filmler çevrildi. Türk Hükümetinin bu konuları iyileştirmek gösterdiği çabalar yetersiz kaldı.

Ben yurtdışına yapılan işçi göçüyle ilgilenirken, eski gazetelerden, Türkiye Cumhuriyeti Arşivinden ve akademik kitaplardan, 1961-1974 arası Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Cumhuriyet, Dünya, Ulus, Vakit, Zafer, Son Havadis, Tanin yararlandım. Bilgi Üniversitesinde göç çalışmalarıyla ilgili kuruldan faydalandım.

Bu çalışmanın başlıca amacı yurtdışında yaşayan Türklerin geçmişte ve günümüzde yaşadığı sıkıntılara ışık tutmak ve basına yansıyan haberleri göz önünde bulundurarak birtakım sonuçlara ve önerilere ulaşmaktır.

Çalışmamın giriş bölümünde genel hatlarıyla yurtdışına göçün tarihçesine değindim İkinci bölümde ise Türkiye'nin işçi gönderdiği ülkelerle birlikte yapılan anlaşmaları ve bu anlaşmalar çerçevesinde gerçekleşen olayları inceledim. Diğer bölümlerde ise işçi çocuklarına ödenen nafakalar, işçilerin yaşadıkları sıkıntılar, kadın işçilerin yurtdışında çalıştıkları görevler, Avrupa'da yaşanan krizin işçiler üzerindeki etkileri ve Türkiye için önemli bir kaynak olan işçi dövizlerinden bahsettim. Yurtdışına kaçak olarak göç eden işçi nüfusuna değindim.

Çalışmama destek veren, bana her konuda yol gösteren tez konumu bulmamda yardımcı olan tez hocam Doç. Dr. Ş. Can ERDEM'E sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bölüm başkanım Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Doç. Dr Bülent Bakar, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü şefi Ali Murat Balkan ve öğrenci işlerinde çalışan Süleyman Toy'a teşekkürü bir borç bilirim.

Konuyla ilgili kitaplarını bana yollayarak çalışmamda yardımcı olan Sayın
Nermin Abadan Unat’a teşekkürlerimi sunarım

Merve TEOMAN

şubat 2014

ÖZET

Türkiye’de 1960’lı yıllarda kırsal kesimden şehre doğru iç göç başlamış, bunun sonucunda da birçok insan işsiz kalmıştı. Bu arada Avrupa Ülkeleri de savaştan çıkmış, genç nüfusu azalmıştı. Birçok alanda işçilere ihtiyaç duyuluyordu.

Türkiye de bu ihtiyaçtan faydalanarak Avrupa Ülkelerine özellikle Almanya’ya işçi göndermeye başlamıştı. Gönderilen işçiler niteliksiz olduğu için birçok zorlukla karşılaştılar. Türk Hükümetinin de hataları oldu. En büyük hatası da işçileri döviz kaynağı olarak görmesiydi.

Yapılan birçok görüşmelerden sonra Avrupa’da yaşayan Türklerin durumlarında bir takım iyileşmeler oldu. Ancak bu gelişmeler yeterli olmadı.

2000’ li yıllarda büyük ölçüde din sorunu baş gösterdi “ Fanatik Almanlar” özellikle Müslüman Türklere çok kötü davrandılar. Bunun sonucu birçok geri dönüşler oldu. Kalanlar ise bulundukları yere uyum sağlamaya başladılar.

Bugün Avrupa Ülkelerinde yaşayan üçüncü nesil kendilerini bulundukları ülkenin vatandaşı olarak saymaktadır.

SUMMARY

In Turkey in the 1960s have begun internal migration from the countryside to the city, with the result that many people were left unemployed. Meanwhile, the war-torn European countries, young population has decreased. There was a need for workers in many areas.

Advantage of this need in Turkey to European countries, especially Germany, began to send workers. Is sent to unskilled workers have faced many challenges. The Turkish government has also been failures. The biggest fault of the workers was seen as a source of foreign exchange.

After many interviews made in the case of the Turks living in Europe was a team improvement. However, these developments were not enough.

2000 's religion to a large extent the problem has arisen " Fanatic Germans" have behaved very badly, especially to Muslim Turks. It was consequently many feedbacks. The others began to adapt to their location.

Today, the third generation living in European countries themselves as citizens of the country where they are counted.

KISALTMALAR

B.B.Y.P	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
Dr.	Doktor
İ.B.Y.K.P	İkinci Kalkınma Planı
İ.İ.B.K.	İş ve İşçi Bulma Kurumu
s.	Sayfa
TC.	Türkiye Cumhuriyeti

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1.	1974 yılı çalışanların Sektörel Dağılımı	4
Tablo 1.2.	İşçilerimizin Ülkelere Göre Dağılımı	5
Tablo 1.3.	1961-1968 Yılları Arasında Yurtdışında Çalışan İşçilerimiz.....	5
Tablo 1.4.	Yurtdışındaki Türklerin Geldikleri Bölgeler	6
Tablo 1.5.	Yurtdışına Giden Göçmen İşçilerin Durumu	6
Tablo 1.6.	Yurtdışındaki İşçilerin Yaşları	7
Tablo 1.7.	Türkiye ve Bazı Avrupa Gelirlerinde Kişi Başına Düşen Milli Gelir	10
Tablo 1.8.	İşçilerimizin Kazandığı Para Miktarı.....	10
Tablo 1.9.	1970 Yılında Türk İşçilerinin Çalıştıkları İş Kolları	11
Tablo 1.10.	1960'lı yıllarda Avrupa ile Yapılan İş Gücü Anlaşmaları	12
Tablo 2.1.	Federal Almanya'ya Gitmenin Başlıca Nedenleri.....	21
Tablo 2.2.	İşçilerin Federal Almanya'ya Geliş Tarihleri.....	24
Tablo 2.3.	Yurtdışına İİBK Vasıtasıyla Gönderilen İşçiler ve Bunlar Arasında Almanya'nın Yeri	25
Tablo 2.4.	Erkek İşçilerin Almanya'da Kalış Süreleri	27
Tablo 2.5.	İşçilerin Çalıştıkları Eyaletler.....	31
Tablo 2.6.	1971 Yılında Almanya'daki Türklerin Yaş Durumu.....	32
Tablo 4.1.	Türkiye'de Çalışan Kadın İşçi Oranı	60
Tablo 4.2.	Federal Almanya'da Çalışan Kadın İşçilerimizin Oranı.....	60
Tablo 5.1.	İşçiler Kaç Kişilik Odalarda Kalıyorlar	72
Tablo 5.2.	İşçilerimizin Memnunluk Derecesi.....	76
Tablo 5.3.	İşçilerin aldıkları Ücretlerden Memnunluk Derecesi.....	76
Tablo 8.1.	İşçilerin Gönderdikleri Döviz Miktarı	85
Tablo 8.2.	İşçi Dövizlerinin 1964-1968 Yılları İtibariyle Seyri.....	85
Tablo 8.3.	1964-1969 İlk Altı Aylık İşçi Dövizleri.....	85
Tablo 8.4.	Program Yardımlarından Kullanılan İşçi Dövizleri	87
Tablo 8.5.	İşçi Gelirlerinin Türkiye Ödemeler Üzerindeki Oranı Milyon Dolar Üzerinden	88
Tablo 8.6.	Yıllar İtibariyle Karşılıklı Transferler Dolar Üzerinden	91

1. GİRİŞ

Göçü bireylerin ya da bir topluluğun çeşitli sebeplerle yaşadığı yeri bırakarak gitmesi olarak niteleyebiliriz. Göçü uzun süreli veya geçici olarak da tanımlayabiliriz. Dolayısıyla iş seyahati veya tatil amacı ile yapılan kısa süreli yer değiştirmeler de göçün kapsamına girer. Göç hareketleri iki türlü olmaktadır; Zorunlu ve Gönüllü Göç. Biz İşçi göçünü Gönüllü Göçler kısmına koyabiliriz. Uluslararası Çalışma Örgütünün tanımıyla göç; “Uluslar arası iş gücü hareketi, göç yoluyla kişilerin iş bulmak veya daha iyi şartlar içinde çalışmak veya kendilerine ailelerine daha iyi yaşama imkânları yaratmak amacı ile iki ülke arasında yer değiştirmesidir.”

Bireylerin bulundukları yerleri terk ederek alışkın olmadıkları bir yere gitmesinde o bölgenin ekonomik, siyasi ve coğrafi olarak daha iyi bir konumda olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca iç ve dış göç olmak üzere iki türlü göç vardır.

İç Göç; Bir kent veya kasabadan diğerine geçişi temsil eder. Türkiye’de iç göç kırsal kesimden kente doğru gerçekleşmiştir. Bu göçün en büyük sebebi kırsal kesimde el gücünün yerine tarım makinelerinin geçmesi bunun sonucunda birçok köylünün işsiz kalması idi. Fakat iç göçün sonucunda büyük kentlerde nüfusun artışı ortaya çıktı bu sosyal olay da beraberinde dış göçü getirdi. Dış Göç ise ülkeler arası sınırı aşarak bir yerde uzun süre çalışmayı ifade eder. Dış göçte amaç göç veren ülkenin nüfusunu azaltmak göç alan ülkenin ise nüfusunu çoğaltmaktır.

Bazı araştırmacılar göçü zaman bakımından ele almış süresi 1 yıldan az olan göçlere “geçici göç” olarak nitelendirmişlerdir. Göç kavramını irade bakımından inceleyenler mecburi ve zorunlu olmak üzere iki alanda inceleme yapmışlardır. Bu bakımdan göçü araştırmacılar da şu şekilde gruplandırmıştır:

Beyin Göçü: Bir ülkedeki mühendis, doktor gibi eğitim görmüş insanların çeşitli sebeplerden dolayı çalışmak için yurtdışına gitmesini ifade eder.

Siyasi Göç: Çoğunlukla savaş nedeniyle dini ve siyasi baskı sonucunda gerçekleşen göçlerdir. Buradaki amaç en kısa zamanda güvenilir bir yere ulaşmaktır.¹

Göç olayını sadece demografik bir olay olarak niteleyemeyiz, göçün sosyal, ekonomik, dini ve siyasi yönleri vardır. İşçi göçü ise ekonomik nedenlere dayanmaktadır.

¹ Erhan Kılıçaslan, *Almanya’daki Türklerin Türk- Alman İlişkisi Açısından Önemi ve Türk Nüfusunun Etkinliğinin Artırılmasına Yönelik Alınabilecek Tedbirler*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.12-13.

Çağdaş göç hareketleri ise kapitalist üretimin artmasıyla başlamıştı. Bu göçlere örnek olarak Amerika kıtasına yapılan köle ticaretini ve yine Amerika ve Avustralya'ya yapılan denizaşırı göçleri verebiliriz. 20.yüzyıldaki siyasi değişimler deniz aşırı göçlerin etkisini yitirmesine sebep olmuştu.

20. yüzyılda gerçekleşen göçlere İkinci Dünya Savaşının da katkısı olmuştu. Bu dönemde gerçekleşen göç daha çok emek göçü şeklinde olmuş, dönemin savaş esirleri, mültecileri sayesinde, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi iş gücü ihtiyacı olan ülkeler iş gücü açığını kapatmaya çalışmıştı. Bu göç geçici olarak düşünülmüş olup tarihin en büyük göç akımıydı.

Bu göç türlerinin dışında vatansızlık nedeniyle yapılan göç türleri de vardır. Buna örnek olarak Filistinlilerin ve Yahudilerin durumu gösterilebilir.

Diğer bir göç türü ise çeşitli baskı ve zulümlerden kaynaklanan ve genellikle iç savaş sonrası yaşanan göçlerdir. Buna da örnek olarak Vietnamlıları ve İrlandalıları verebiliriz.

Bir de yaşanan ülkenin ekonomik şartlarının uygun olmamasından dolayı gerçekleşen göç türleri vardır. Bunlara da örnek olarak Lübnan ve Hint diasporalarını günümüzde de Tayvan ve Hong Kong'da yaşayanların başka ülkelere göçünü verebiliriz.²

Yabancı ülkelere işçi göçü ülkelerin eşit olmayan gelişmesi ve kapitalizmin tarihi gelişiminin sonucu ortaya çıkan bir göçtür.³ İşçi Göçlerini diğer göçlerden ayıran bir takım özellikler vardır. Örneğin; işçi göçü bir ülkeye yapılan dış göçtür ve bu göçe katılanlar kaldıkları yerleri geçici olarak terk etmek zorunda kalmışlardır. Son olarak işçi göçü isteğe bağlı olduğu için diğer göçlerden ayrılır.⁴

Az gelişmişlik (Az gelişmiş durumda olan ülkeler daha çok ana mal üretememekte olan ülkelerdir. Bir diğer anlamıyla bu tür ülkeler sanayileşmemiş olan ülkelerdir. Bu ülkelerde temel kalkınma yöntemi tarım olup, tartım yöntemleri de dönemin gerisinde kalmıştır. Eğitim ve kültür seviyesi düşük olan bu ülkeler gelişmiş olan ülkelerin sömürü alanı içerisinde. Bu kavramı içine alan ülkeler Türkiye,Yunanistan, Yugoslavya ve Orta Doğu Ülkeleriydi.)⁵ ülkelerde yaşayan işçiler kendi rızalarıyla yurtlarını terk ederek normalde kendi ülkelerinde kabul etmeyecekleri

² Kerem Kınık, "Göç, Sürgün ve İltica" *Hayat Dergisi*, s.

³ Oktay Varlıer, *Yabancı Ülkelere İşçi Göçünün Nedenleri ve Etkileri Üzerine*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1975, s.1.

⁴ Muzaffer Sencer, "İşçi Göçü", *Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedi*, 1984, s.1178.

⁵ Bulaç Ali, "AzGelişmişlik", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, 1- 107-108

şartlar altında çalışmak için yurt dışına gitmişler, bu nedenle de göç veren ülkelerde nüfus kaybı yaşanmıştır.

İşgücünün yöneldiği ülkelerdeki yüksek gelir artışı, sosyal refah, buna karşılık iş gücü veren ülkelerdeki işsizlik, düşük mülki gelir seviyesi itici güçlerden bazılarıdır. İkinci Dünya Savaşından sonra gerçekleşen iş gücü göçlerinde ise temel eden yüksek gelir artışı ve yüksek refah gibi ekonomik faktörlerdi. Ayrıca bu ülkeler iş gücü bakımından fakir durumdaydılar.⁶

Yabancı iş gücünün işveren açısından daha ucuz olması ve anayasada belirtilen haklara da sahip olmayışları nedeniyle Avrupa Devletleri daima yabancı işçileri çalıştırmayı tercih etmiştir. Yerli işçinin açısından ise yabancı işçi karşısında önemli bir avantajı vardı o da memleketindeki işsizlik anında önce yabancı işçinin çıkarılacak olmasıydı. Böylece kendisi çalıştığı işte devam edebiliyordu.⁷

Büyük çapta gerçekleşen göçler genelde birtakım sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlar göç veren ülkede hakim olan sosyolojik ve psikolojik faktörlerden de kaynaklanmaktaydı.

Yabancı işçilerin yeni ülkeye uyma hızı ile ailelerinden uzun süre ayrı kalmanın yarattığı gerginlik ayrıca göç veren ülkenin milli mizaç ve gelenek farklılığı, işbaşındaki meslektaşların farklı davranışları, yabancı işçilerin işletmelerin işçi teşekkülleriyle sağlıklı ilişki kurup kuramamaları, farklı kültürel alışkanlıklar vb. belli başlı sosyolojik ve psikolojik güçlükleri yaratan unsurlardan bazılarıdır.

1950'li yılların sonunda iş gücü darlığı ve işçi sendikalarının güçlenmesiyle birlikte ücret kontrol politikaları gevşemişti. Bu dönemde özellikle sanayi dalları daha çok yabancı işçiye ihtiyaç duymuştur.⁸ Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında Marshall Planı ile zenginleşen Avrupa Ülkeleri de yeni teknolojiler üretmiş, bunları kullanmak için yabancı iş gücüne ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaca Avrupalı iş gücünün erken emekli olmasını, savaş sonrası genç erkek nüfusun azalmasını çalışabilecek yaşlarda olanlarınsa savaşın getirdiği psikolojik sorunlara maruz kalmasını katabiliriz. Önceleri Avrupa ülkeleri iş gücü açığını kolonilerinden gidermeye çalışmış, ancak gelen iş gücü yeterli olmayınca geliştirmekte olan ülkelere başvurulmuştur. İş gücü akımı 1960-1970 yılları arasında en yoğun dönemini yaşamış ve 1980 yılından sonra ise aile birleşimleriyle olay yeni bir sosyal boyut kazanmıştır. Yabancı işçiler yerli iş gücünün çalışmadığı ağır iş kollarında çalışmışlardır. Göç şartları karşılıklı anlaşmalarla

⁶ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.27.

⁷ Cahit Talas, *Avrupa'da Göçmen İşçiler ve İnsan Hakları*, s.102.

⁸ Oktay Varlier, *Yabancı Ülkelere İşçi Göçünün Nedenleri ve Etkileri Üzerine*, s.21.

belirlenmiş ve ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Tabii yabancı iş gücü bu ülkelere birtakım mali külfetler de getirmiş, yeni hastaneler, yollar okullar yaptırılmak zorunda kalınmıştır.⁹

Tablo 1.1. 1974 yılı çalışanların Sektörel Dağılımı

Ülkeler	Tarım	Endüstri	Diğer
Almanya	10.2	48.2	41.6
Fransa	15.8	40.4	43.8
Hollanda	7.9	41.3	50.8
Belçika	5.6	44.9	49.6
Türkiye	63.4	11.7	24.9

Kaynak: Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*

Az gelişmiş ülkelerde nüfus artışının çok oluşu ve devletin bu nüfusun barınma, beslenme gibi ihtiyaçlarını giderememesi de iş gücü göçlerine neden olmuştur. Göçün diğer nedenleri arasında macera arayışı, toplumda saygınlık kazanma yeni yerler görme isteği gibi nedenler de vardı.

İş gücü bakımından yetersiz olan ve buna karşılık isteyen yeni yatırımlara girişmek isteyen ülkeler, yeterli teknik personeli sağlayamaması yüzünden iş gücü fazlalığı olan işçi almak istemişti. Ayrıca göç alan ülkeler istedikleri kişileri sağlıklı olanlardan seçmişler herhangi bir kaza anında üretkenliği düşenleri geri göndermişlerdir. İş gücü alan ülkeler kendilerine maddi külfet getirmeyecek kişileri tercih etmişlerdir.

Göç eden kişiler başlangıçta misafir işçi olarak tanımlanıyordu. Bu kavram geçici oturma iznini vurgulamak için kullanılmıştı. Son yıllarda ise özellikle Almanya’da işçiler için göçmen tabiri kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki göçmen işçiler yerli halkın düşmanı haline gelmiş ve onlar tarafından “İkinci sınıf vatandaş” olarak nitelendirilmişlerdir.¹¹ Batı Almanya’daki yabancı işçilerin sayısı 1960 yılında 330 binden 2 milyon 600 bine yükselmiştir. Tüm Batı Avrupa’daki yabancı işçilerin sayısı 1960 da 400 bin dolaylarındayken 1972 de 5.5 milyona çıkmıştı.

¹² İncelediğimiz dönemde İş ve İşçi Bulma Kurumu vasıtasıyla yurtdışına 805.000 işçi

⁹ Erol Kutlu, *Uluslararası İş Gücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye’den At ye İş Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Analizi*, s.29.

¹⁰ Gülay Kızılcak, Almanya’daki Türkler ve Türkiye’deki Almanlar Göçün Sebepleri ve Uyum Sorunları, s.59.

¹¹ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2006, s.59, Yerli halk ülkelere çalışmak için gelen işçilerin dinini yaşayış tarzını vb alışkanlıkların benimsememiş onlarla konuşmamış hatta aynı mahallede bile yaşamamışlardı. Bunun dışında yerli halk yabancıların kendi kültürlerini eriteceğinden de korkmuştur.

¹² Oktay Varlier, *Yabancı Ülkeler İşçi Göçünün Nedenleri ve Etkileri Üzerine*, s.3.

gitmişti.¹³ İşçi alımının durdurulduğu tarihlerde resmi yollarla 190.000 kişi yurtdışına gitmişti.¹⁴ 1965-75 yılları arsına ismen çağırılarak giden işçi sayımız ise 238.225'ti.

İİBK yurtdışına işçi akımını organize ederken beş ana ilkeyi önemsemişti:

- 1- Kanuni Mecburiyet.
- 2- Kamu Hizmetlerinin Parayla Kullanılması.
- 3- Hizmetin Yaygınlığı.
- 4- Ekonomik Zorunluluklar.
- 5- Yurt dışındaki İşçi Haklarının Güvence Altına Alınması.¹⁵

Tablo 1.2. İşçilerimizin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Kadın	Erkek	Toplam
Federal Almanya	136.575	496.752	632.327
Avusturya	2.622	27.905	30.527
Hollanda	2.700	27.391	30.091
Belçika	220	13.802	14.029
Avustralya	2.710	17.619	20.329
Fransa	172	33.720	33.892

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, *Nerede Ne Kadar İşçimiz Var*

Tablo 1.3. 1961-1968 Yılları Arasında Yurtdışında Çalışan İşçilerimiz

Dış Ülkeler	Toplam 1961-1964	1965	1966	1967	1968	1969 İlk Beş Ay	Toplam
Almanya	90.839	45.572	32.580	7.199	41.409	14.122	231.721
Belçika	12.256	1.661	-	-	-	-	13.917
Hollanda	3.209	2.181	1.208	25	892	299	7.814
Fransa	88	-	-	-	-	-	88
Avusturya	2.531	1.973	469	1.043	673	299	6.988
Avustralya	-	-	-	-	-	152	151

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, *Yurtdışında Çalışan İşçiler ve İşçi Dövizleri*

Yabancı ülkelerin iş kurallarına bakıldığında işçiler vasıflı ve vasıfsız olarak ikiye ayrılmıştı. Vasıfsız işçiler belli bir iş kolunda çalışacak ve bu işçilerde tecrübeli olma şartı aranmayacaktı. Vasıflı işçiler ise mesleki nitelikleri ve tecrübeleri olan kişilerdi. İhtiyaç duyulan iş kolları da; madenci, dokumacı, terzi, marangoz, vb. mesleklerdi. Yurtdışına en çok İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'dan müracaat yapılmıştı. En az müracaat yapılan şehirler ise Siirt, Hakkâri, Bilecik, Van ve Bitlis'ti.

¹³ İş ve İşçi Bulma Kurumu 1946 yılında kurulmuş iş gücü piyasasına çalışan kişiler bulmuştur. 1960 yıllarından itibaren yurt dışına işçi seçiminde de faaliyet göstermiş işçileri becerilerine ve işçi isteyen ülkenin kurallarına göre göndermiştir.

¹⁴ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.217.

¹⁵ Turhan Erker, *Dış Ülkelere İş gücü Akımı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu*, s.101.

Müracaat edenlerin çoğunluğunu erkekler oluşturuyordu. Bu müracaatlar incelendiğinde Türkiye'nin göç politikasının işe yaramadığı beklenilenin aksine gelişmiş bölgelerden daha çok işçi gitmediği görülür.

Tablo 1.4. Yurtdışındaki Türklerin Geldikleri Bölgeler

Bölgeler	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Marmara	40	34	35	32	40	28	24	27	27
Ege	13	12	18	17	14	14	16	14	17
Akdeniz	2	5	6	7	8	9	8	7	8
Güneydoğu Anadolu	-	-	1	1	2	3	1	1	
Doğu Anadolu	4	4	3	3	4	4	5	3	5
Karadeniz	11	15	12	12	9	14	13	13	12
İç Anadolu	31	31	25	29	23	28	32	36	31

Kaynak: Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*

Başlangıçta işçiler işverenin istediği yaş, eğitim durumuna göre İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından belirlenip yurtdışına gönderiliyordu. Bu sistem 1965 yılından sonra değişmiş işçilerimiz artık ismen çağırılarak yurtdışına çıkmaya başlamışlardı. Bu sistem akraba, komşu, hemşeri bağına dayalı zincirleme göç şeklinde gerçekleşmişti. Türkiye'den işçi isteme doruk noktasına ulaşınca turist işçi olarak Batı Avrupa'ya gidenlerin sayısı çoğalmış bir süre sonra bunların konumları yasallaşmıştı.¹⁶ Giden işçilerin çoğu Batı Avrupa'nın isteği üzerine genelde eğitim seviyesi orta düzeyde olanlardan oluşmaktaydı Örneğin; 1968' de giden işçilerin büyük çoğunluğu ilkökul mezunu ve 25-39 yaşları arasında idi.¹⁷

Tablo 1.5. Yurtdışına Giden Göçmen İşçilerin Durumu

Yıllar	Toplam	Kalifiye İşçi Oranı
1964	66.176	-
1965	55.520	-
1966	34.410	25, 0
1967	8.855	30, 4
1968	43.204	28, 0
1969	103.975	24, 5
1970	129.575	27, 0
1971	88.442	35, 7
1972	85.229	33, 7
1973	135.820	43, 7
1974	20.211	34, 9

Kaynak: Tahsin Bakırtaş ve Orhan Kandemir, *Gelişmekte Olan Ülkeler ve Beyin Göçü*

¹⁶ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.218.

¹⁷ Faruk Şen, Sedef Koray, *Türkiye'den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri*, Türkiye Araştırmaları Merkezi, Kasım 1993, s.34.

Tablo 1.6. Yurtdışındaki İşçilerin Yaşları

Yaşlar	Erkek	Kadın
25 yaşın altında	7	32
25-30	29	23
30-35	31	18
35-40	18	17
40-45	11	11
45 ten yukarı	4	

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, *Türkiye Avrupa'nın En Ucuz İşgücü Rezervi Yatağı*, 20 Eylül 1972.

İşçi gönderen ülkelerle alan ülkelerin ücret düzeyleri de farklıydı. Bu farklılığın en önemli sebebi yurtdışındaki bir tarım işçisinin veya herhangi bir iş kolunda çalışan işçinin sosyal güvenliğinin bulunması ve işi yapan kişinin kabiliyetine göre ücret almasıydı. Giden yabancı işçiler daha çok sanayi alanında çalıştırılıyordu. Ancak köken olarak önemli bir kısmı tarım ve hizmet sektöründen gelmekteydi.¹⁸ Bu dengesizliğin en önemli nedeni tarımdaki işçi verimliliğinin özellikle az gelişmiş ülkelerde diğer sektörlerden çok düşük olmasıydı. Bu yüzden de yurtdışına giden işçiler burada çok az bir ücretle çalışmak zorunda kalmışlardı.

Şunu da belirtmek gerekir ki Türkler çalışmak için daha çok Almanya'yı tercih etmiştir bunun nedeni ise Almanya'yı kendilerine daha yakın görmeleri ve Alman tekniğine duyulan inançtı.

İşçi Göçlerinin Tarihçesi: Çağdaş işçi göçleri 1. Dünya Savaşıyla başlayan deniz aşırı göçlerdir. Bu dönemde göç Avrupa'dan Amerika'ya doğru olmuştur.

İkinci Dünya Savaşının bitimiyle Avrupa ülkelerinde özellikle Almanya ve Fransa'da aktif olan nüfus azalmış ve ekonomik seviye eski canlılığını yitirmişti ve nüfusun yaşlı olmasından dolayı verimlilik düşmüştü. Bu yüzden bahsettiğimiz ülkeler Doğu Avrupa ve Akdeniz ülkelerinden işçi almaya başlamıştı. 1945-1957 yılları arasında en çok işçi ihraç eden ülke İtalya idi.¹⁹

1960-1973 devresinde ekonomik gelişme ve Avrupa'nın eski sömürge işçilerinin yetersiz kalması sonucu bazı Avrupa ülkeleri iş gücü açığını kapatmak amacıyla diğer ülkelerden işçi alımına dair anlaşmalar imzalamıştır. Anlaşma yapılan ülkelerden biri de Türkiye idi. Yine bazı gelişmiş ülkeler nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştıracak işgücü

¹⁸ Oktay Varlıer, *Yabancı Ülkelere İşçi Göçünün Nedenleri ve Etkileri Üzerine*, s.6.

¹⁹ Ahmet Y.Gökder, *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları Ankara, Doğu Matbaa, s.14-15.

bulamadığı zaman az gelişmiş ülkelerden niteliksiz iş gücü talebinde bulunmuşlardır.²⁰

Yapılan göçler birbirleriyle karşılaştırılırsa ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Birinci Grup Ülkeler: İleri derecede sanayileşmiş olan ülkelerdir Kuzey Amerika ve Ortak Pazar Avrupası ülkeleri gibi

İkinci Grup: Yarı Sanayileşmiş Ülkeler İspanya, İtalya ve Yugoslavya gibi

Üçüncü Grup Ülkeler: Sömürge Ülkeleri

Bu tasnife göre işçi sevkıyatı ele alındığında; ikinci ve üçüncü grup ülkelerden birinci grup ülkelere doğru bir akımın olduğu ve bunun sanayileşme kriteri ile belirlendiği görülmektedir.

Vasıfsız işçi ihraç eden ülkeler doğum oranları çok yüksek aşırı iş gücüne sahip buna karşılık milli gelir seviyesi düşük yoksul ülkelerdi.

Araştırmacılar Türk işçi göçlerini genellikle şu aşamalara ayırmışlardır:

1956'lı yıllar: Bireysel girişimler ve özel aracılar vasıtasıyla gerçekleşen göçler.

1960'lı yıllar: İkili anlaşmalarla yapılan göçler.

1970'li yıllar: Ekonomik kriz nedeniyle yabancı işçi alımının durdurulması ve turist işçilerin yasal bir statü kazanması.

1980'li yıllar: Çocukların eğitim sorunu, getto problemi ve vize sorunu.

1990'lı yıllar: Yabancılar yasası ve yabancı düşmanlığı.

Burada kısaca yabancı düşmanlığından söz etmek istiyorum yabancı düşmanlığı kelime anlamıyla “Bir kişinin yabancı olarak algılandığı ve ondan diğer insanların korkması olarak nitelenebilir” Kültür ve kimlik öğeleri yabancı kavramını oluşturur. Bunun dışında yerli halk yabancıyı kendi kültürünü de değiştireceği endişesi ile kendisinden olmayana düşman gözüyle bakar. Bu bakış açısı 11 Eylül olaylarından sonra yoğunlaşmış ve ön yargıyı ve ırkçılığı meşrulaştırmıştır.²¹

1960-1961 yılları arasında Türkiye aktif iş gücü nüfusunun yoğun olduğu bir ülke konumundaydı. Bu aktif iş gücü tarım alanında yoğunlaşmış bunun sonucunda da Türkiye’de bu yıllarda daha çok kırsal kesimden kentlere artmış doğru bir nüfus hareketi baş göstermişti. Bunun sonucunda kentlerin nüfusu artmış ve işsizlik çoğalmıştı. artmıştı. İşsizliği önlemek amacıyla Türkiye Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarını devreye sokmuş ancak istenilen sonucu alamamıştı.²² Bu gibi

²⁰ Erol Kutlu, İş Gücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye’den At ye İş Gücü Göçünün Türkiye Üzerindeki Etkilerinin Analizi, s.21.

²¹ Fatma Yılmaz, *Avrupa Birliğinde Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2008, s.28-30.

²² Türkiye gerçekleştirdiği beş yıllık kalkınma planlarıyla yurtdışına iş gücünü daima teşvik etmiş ancak bu göç akımını düzenli bir sisteme oturtamamıştır. Birinci ve ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planları ile sanayi sektörü

sebeplerle Türkiye fazla iş gücünü Avrupa ülkelerine göndermeye karar vermişti. Yurtdışına iş göçü kısa sürede ülkede olağan bir durum haline gelmişti.

Türkiye BBYKP ve İBKP ile yerli sermayeyi güçlendirmek mamul üretip satmak ve gayri safi milli hasılayı güçlendirmek istemiş fakat başarılı olunamamıştı.

Özellikle işçi göçünün başladığı ilk yıllarda Federal Almanya Türk iş gücünü en çok kabul eden ülke konumundaydı. Bunun nedeni 1960 yılı başlarında Berlin Duvarının tamamlanmasıyla Doğu Avrupa ülkelerinden gelen işçi sayısının azalması, Almanya'nın diğer Avrupa ülkelerine göre sömürge yarışına geç girmesi ve Türkiye'nin işsizliği önleme çabalarıydı.²³

12 Eylül 1962 tarihinde yapılan Ankara Anlaşması ile birlikte Türk İşçilerine Avrupa Ülkelerinde kademeli olarak serbest dolaşım hakkı tanınmış, çalışma ve oturma hakları uzatılmıştı. Verilen bu haklar 23 Kasım 1970 tarihli Katma Protokol ile garanti altına alınmıştı.

1964 yılında Türkiye yurtdışına işsizliğin yoğun olduğu bölgelerden vasıfsız işçi gönderilmesine karar vermiş ve gönderilecek işçiler için ayrıca bir de Danışma Bürosu kurulmuştur. Yine aynı yıl BBYKP ile işçi göçü Türkiye için bir hedef haline gelmişti. 1964 yılında özel bir işçi döviz kuru uygulanmaya başlanmış, işçi tasarrufları resmileştirilmişti.

Nermin Abadan Unat'ın 1963-1964 yılları arasında yaptığı ankete göre buradaki Türk işçileri dil öğrenme ve mesleki becerilerini geliştirme konusunda oldukça isteksizlerdi.²⁴

Türkiye 1960'lı yıllarda başlattığı Kalkınma Planlarıyla dışarıya işçi göçünü daima teşvik etmiş işçi göçünün istihdamı azaltacağını düşünmüştür.²⁵ Bunun dışında Türkiye giden işçileri iyi bir eğitim alarak yurtlarına geri döndüklerinde onlardan yararlanabilecekti. Ancak öngörüldüğü gibi olmamış, yurtdışına giden işçilerin çoğu kalifiye işçilerden oluşunca ve gittikleri yerlerde vasıfsız işlerde çalıştırılınca kendilerini geliştirememiş ve ülkeye döviz girişine katkıda bulunamamışlardı. Türkiye'nin tarihsel süreç boyunca hiçbir Avrupa Ülkesinin kolonisi olmayışı da işçi göndermesi açısından diğer ülkelerden ayırmıştır. Bunun nedeni Türkiye'nin "ikinci sınıf ülkeler içerisinde en iyisi olmasıydı." Fakat Türkiye'den yurtdışına giden işçi sayısı yıllar geçtikçe

niteliği önem kazanmıştı. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planıyla dış kaynaklara bağımlılığın azalması amaçlanmıştı. Dördüncü ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarının amacı ise ekonominin kendine yeterli hale getirilmesi ve ihracata öncelik verilen planlar izlenmesi kabul edilmiştir.

²³ Erol Kutlu, İş Gücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye'den AT'ye İş Gücü Göçünün Türkiye Üzerindeki Etkilerinin Analizi, s.29.

²⁴ Nermin Abadan Unat, Yurtdışına Göçen Türk İş Gücü ve Dönüş Eğilimleri, s.189-190.

²⁵ Türkiye'nin bu düşüncesine rağmen nitelikli iş gücünü yurtdışına göndermemek için bazı tedbirler de almıştır.

fazlalaşınca Türkler ve Avrupalılar arasında din, kültür gibi alanlarda farklılıklar baş göstermiştir. Türklerin kültürlerini anlayamayan Avrupalı işçiler onlarla aynı mahallelerde oturmamış, onlarla dostluk kurmamış buda beraberinde yabancı düşmanlığını getirmiştir. Kurban Bayramlarında Müslümanların kurban kesmesi ve Avrupalıların bunu yadsımasını farklılığın çarpıcı örneklerinden biridir.

Tablo 1.7. Türkiye ve Bazı Avrupa Gelirlerinde Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Ülkeler	Fert Başına Düşen Milli Gelir
Almanya	3, 379
Fransa	3, 403
Hollanda	3, 159
Belçika	3, 286
Türkiye	563

Kaynak: Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*

Tablo 1.8. İşçilerimizin Kazandığı Para Miktarı

Yıllar	Giden İşçi Sayısı	Toplam İşçi Sayısı	Kişi Başına Kazanç Dolar
1963	43.000	430.000	-
1964	66.216	109.216	74.29
1965	51.620	160.736	434.13
1966	34.410	195.146	591.01
1967	8.947	204.093	452.91
1968	43.204	247.297	434.11
1969	103.975	351.272	400.36
1970	129.575	480.847	567.79
1971	88.442	569.289	827.99
1972	85.229	654.518	1136.91
1973	135.820	790.338	1497.34

Kaynak: Hürriyet Gazetesi, *Bir İşçimiz Ortalama Kaç Lira Kazanıyor.*

İncelediğimiz dönemde işçilerimizin yurt dışına gitme nedenleri arasında düşük gelir, konut alma ve iş kurma gibi nedenler vardır.

1966 yılı arşiv belgelerine göre ülkelere göre yurtdışında çalışmakta olan işçi sayımız şu kadardı:

Almanya’da	: 140.000
Hollanda’da	: 5.450
Belçika’da	: 13.917
Avusturya’da	: 4.520
İsviçre’de	: 358

Fransa’da : 88

1968-1973 yılları arasında göç eden Türk işçilerinin büyük çoğunluğu vasıfsızdı ve büyük oranda erkeklerden oluşuyordu. Şunu da belirtmek gerekir ki 1970 yılında yapılan bir araştırmaya göre Batı Avrupa’da çalışan yabancı işçilerin yüzde 40’ını Türkler oluşturmaktaydı.

1968 yılında yurtdışında çalışan işçilerimize turist işçi olmamaları kaydı ile birtakım haklar tanınmıştı. Hastalık halinde verilen ücretler artmış, herhangi bir işsizlik anında işçiye tazminat verilmişti. İşçinin ölümü halinde ailelerine Türkiye’ye dönene kadar yardım yapılmış, işçinin mesleki kurslara katılması halinde ise kurs parası ve kitap parası Çalışma Bakanlığı tarafından ödenmişti.

Türk iş gücünün yüzde sekseni kırsal yörelerden gelmiş olup örf ve adetlerine sıkı sıkıya bağlı kişilerdi. Giden işçilerin yüzde yetmiş üçü ilkökul mezunu yüzde otuz altısı ise sonradan okuma- yazma öğrenen kişilerdi ve çok azı kendilerine yetecek kadar yabancı dil bilmekteydi. Çoğunluk ise tercümanların yardımına ihtiyaç duymuştu.

Yurt dışına göç eden tipik nitelikli işçiler duvarcılar, marangozlar, matbaa işçileri ve madencilerdi.

Tablo 1.9. 1970 Yılında Türk İşçilerinin Çalıştıkları İş Kolları

Demir ve Metal Sanayi	% 44.5
Diğer Metal Sanayi (İnşaat malzemesi dâhil)	% 17.0
İnşaat	% 15.2
Ticaret ve Hizmet Sektörü (Taşıma Hariç)	% 6.2
Tekstil ve Giyim Sanayi	% 9.7

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, *Almanya’ya en çok kalifiye işçi Türkiye’den gidiyor*, 22 Eylül 1972.

1961-1973 yılları arasında Avrupa’ya giden Türkler işçi sınıfını oluşturmaktaydı. Bunlar; 1974-1981 yılları arasındaki dönem aile birleşimine katkıda bulunmuşlardır. 1982 yılından sonraki süreç ise günümüzde de devam etmektedir.

Türkler şu nedenlerle yurt dışında çalışmak istiyordu:

- 1- Ağır borçlar, topraksızlık, zirai bölgelerin fakirliği
- 2- İhtisaslaşma ve yeni yetenekler kazanma isteği
- 3- Yeni deneyimler edinmek
- 4- Yabancı Kültürü Benimseme
- 5- Amme İdaresinden Teşkilatlanma
- 6- Yeni bir statüye geçme isteği
- 7- Sosyal Güvenlik Kurumundan Yoksunluk

8- Ortak Pazar Ülkelerinde daha fazla çalışma olanağının bulunması

9- Yeni bir ev sahibi olma düşüncesi

1961 yılında Almanya ile ilk iş gücü anlaşması yapılmış bu anlaşmayı 1963 yılında Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Ortak Pazar ile yaptığı anlaşma izlemişti Avrupa Ülkelerine işçi göçü çoğalmış, bu anlaşmaları 1964 yılında Hollanda, Belçika, Danimarka ve Avusturya, 1965 yılında Fransa, 1967 yılında ise İsveç ile yapılan anlaşmalar izlemişti. Yapılan tüm bu anlaşmalar Türkiye'nin arzusuyla yasal bir şekilde yapılmıştır. Giden işçilerimizin çoğu yurt dışında 5 yıl kalıp geri dönme düşüncesindeydi ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Tablo 1.10. 1960'lı yıllarda Avrupa ile Yapılan İş Gücü Anlaşmaları

Federal Almanya	30 Ekim 1961
Avusturya	15 Mayıs 1964
Belçika	16 Temmuz 1964
Hollanda	19 Ağustos 1964
Fransa	8 Mayıs 1965
İsveç	10 Mart 1967
Avustralya	5 Ekim 1967

Kaynak: 50. Yılında Yurtdışına İşçi Göçü Geniş Açı Dergisi Kazım Yiğit, *İİBK dan İşkura Yurtdışına İşçi Göçü*

Türk işçilerinin çoğu genel olarak demir-döküm, inşaat, tekstil, temizlik ve yer altı maden ocakları, plastik madde ve lastik işletmeleri tarım ve otelcilik gibi en ağır iş kollarında, en zor şartlarda çalıştırılmışlardı. Genelde işçilerimizin çalıştığı işler pis, yorucu ve maaşı düşük olan işlerdi. Nermin Abadana göre Türk işçilerinin çalıştığı işlerin özellikleri çabuk kavrama, görme yeteneği ve fiziksel dayanıklılık gerektiren işlerdi.²⁶

1971 yılında ise Bakanlar Kurulu tarafından alınan bir kararla; işçi tasarruflarından daha iyi yararlanabilmek amacıyla Köy kooperatiflerinden işçi gönderilmesine karar verilmişti.²⁷

Avrupa'ya yapılan bu göçler basının ve Avrupa'ya gidenlerin teşvikiyle çoğalmış ve giden işçiler misafir işçilik statüsünden çıkararak burada kalıcı hale gelmişlerdi. Bunun en önemli nedeni Alman kadınlarıyla yapılan evliliklerdi. Bu evlilikler birtakım problemleri de beraberinde getirmişti.²⁸

²⁶ Turkut Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa Almanya'daki Türkler*, Ankara, 2000, s.19.

²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 19 Ağustos 1971.

²⁸ Bu problemlerin başında evliliklerin kısa sürmesi, çocukların velayet davası ve seçeceği din konusu ve boşanma tazminatı gelmekteydi.

1961-1973 yılları arasında yurt dışına gönderilen işçilerin büyük çoğunluğu(yani yüzde seksen dokuzu) Almanya'ya gönderilmiştir. Bunun dışında Belçika ve Hollanda'ya giden işçilerimiz de çoğunlukta idi. İşçilerden istenilen iyi bir eğitim almaları ve geri döndüklerinde yurtlarının kalkınmasına destek olmalarıydı.

Kısa zamanda işçi göçleri insanlarımız arasında alışıldık bir süreç haline geldi. Bu göçlerin Türkiye için iki önemli özelliği vardı; Bunlardan birincisi Türk toplumunda böyle bir göçün ilk defa gerçekleşiyor olması ikincisi toplumumuza kazandırdığı ekonomik hareketlilikti. Örneğin 1960 yılında Federal Almanya'ya giden işçi sayısı 2495 iken sonraki yıllarda bu rakam 591,000'e ulaşmıştı. Bu sayının artış nedeni giden işçilerimizin kalanları özendirmesiydi.²⁹ Batı Avrupa'ya gönderilen Türk işçileri ikili anlaşmalar ve İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığı ile yurtdışına çıkmışlardı. İlgili ülkeler mevcut münhallerini kuruma bildirmekte kurum da bu münhalleri inceleyerek işçiye dışarıda çalışma müsaadesi vermekteydi. Gidecek işçilerde aranan özellik erkeklerde askerliğini tamamlama ve okuma-yazma şartı iken kadınlarda on sekiz yaşını tamamlama ve okuma-yazma şartı idi.

Türkiye'den işçi alan ülkeler ile yapılan anlaşmalarda işçiye ödenecek ücret, işçinin istihdamı ve işçiye verilecek tazminata ilişkin maddeler anlaşmaya konulmuştu. Ancak bu maddeler her anlaşmada farklı şekildeydi. Örneğin İsviçre ile yapılan anlaşmada sadece sosyal güvenlik hükümleri bulunmaktaydı.

İkili anlaşmaların süresinin bitiminde eğer Türk işçisi kendi hatası yüzünden yurda dönmüşse yol masrafını kendisi karşılamak durumunda kalmıştı, bununla birlikte Belçika ile yapılan anlaşmada ise eğer işçinin parası yoksa yol masrafını işveren karşılar hükmü de vardı. Aynı madde Fransa ile yapılan anlaşmada da bulunmaktaydı.

Türkiye gibi işçi ihraç eden ülkelerin en önemli özelliği bu ülkelerin yirminci yüzyılın sanayileşmekte olan ülkeleri olmasıdır. Bu süreçle birlikte sanayileşmiş ve sanayileşmekte olanın iş birliği yapmış olmasıydı.

1972 yılında Yurt Dışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü kurulmuştu. Bu müdürlüğün görevleri kısaca şunlardı:

- a- Türkiye'nin en yüksek oranda yurt dışındaki işçi olanaklarından yararlanabilmesi için yabancı ülkelerin istihdam politikalarını yakından izlemek.
- b- Yabancı ülkelerdeki işçilerimizin tasarrufları ile kurulabilecek ya da geliştirilebilecek yatırım olanakları yaratabilecek mali ve hukuki kuruluşları

²⁹ Mahmut Tezcan, *Dış Göç ve Eğitim*, Anı Yayıncılık, Eylül 2000, s.1.

desteklemek, yurt dışındaki işçilerimize bu kuruluşlar hakkında bilgi vermek.

- c- Çalışma Bakanlığının yabancı ülkelerdeki istihdam politikalarına uygun politika saptanmasına yardımcı olmak.
- d- Çeşitli ülkelerdeki Türk işçilerinin sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda karşılaştıkları sorunları çözümlemeye yardımcı olmak, haklarını korumak.³⁰

Yurtdışına yapılan bu göçler 1973 yılında Avrupa'daki ekonomik kriz nedeniyle durma noktasına gelmiş, kriz göç alan ülkelerde Türk düşmanlığını tetiklemişti.³¹ Zaten 1973 yılı öncesinde de Avrupa ülkeleri göçü kısıtlayıcı bazı tedbirler almışlardı. Bunun sonucunda bazı işçiler aile birleşmeleri yoluna giderek gittikleri yerlerde kalıcı olmayı amaçlamışlardı. Avrupa ülkeler de kalıcı olanlar için bir takım uyum politikaları izlemeye başlamışlardı. Sonuçta kaldıkları ülkelerin vatandaşlığını alan işçiler sayesinde Avrupa'nın nüfusu homojen bir yapıya sahip olmuş yani tek tip Avrupa vatandaşı yerine Türk, Arap vs çeşitli kökenden insanlar Avrupa'da yaşamaya başlamıştı.³² Aile birleşmesiyle gelen işçilerin çoğu kentsel kökenli olup iyi işlerde çalışan ve aile bağları zayıf olan insanlardı.³³ Yurtdışına göçmen işçi akımının en yoğun olduğu dönem 12 Mart 1972 ve 12 Eylül 1980 tarihleri idi.³⁴ İşçi göçünün askeri darbe dönemlerinde artması olağanüstü şartların göçü teşvik ettiği göstermektedir.

Yurt dışına yapılan göçler genellikle ekonomik, toplumsal ve batılılaşma açısından ele alınmış ve yapılan araştırmalar genellikle yurt dışındaki işçilerin sorunları ve işçilerin yurda bıraktığı dövizler üzerine odaklanmıştı.

1972 yılında Federal Almanya Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olmayan devletlerden işçi alımını bir takım şartlara bağlamıştı bu ülkelere Türkiye de dâhildi. Gidecek olan işçiler şu özelliklere sahip olmalıydı:

- 1- Tanınmış bir öğretim ve tekâmül çevresinde öğretim görenler.
- 2- Mesleki alanda pratik yapacak kişiler.
- 3- Akademik meslek mensupları.
- 4- Yüksek seviyede ihtisas görmüş işçiler.
- 5- Hastabakıcı personel.
- 6- Dinsel ve sosyal alanda faaliyet gösterenler.
- 7- Sanatçı, artist ve bunların yardımcıları.

³⁰ Nermin Abadan Unat, Göç ve Gelişme, s.102, Ancak bu müdürlüğün süresi fazla uzun olmamıştır.

³¹ Mahmut Tezcan, Dış Göç ve Eğitim, s.3.

³² Mahmut Tezcan, Dış Göç ve Eğitim, s.88.

³³ Veyis Güngör, *Göçmenlikten Yerleşik Hayata Geçiş*, Amsterdam, 1992, s.33.

³⁴ Ali Arıyıcı, *Türkiye'den Avrupa'ya Göçün 40. Yılı*, s.44.

- 8- Spor mesleği ile iştigal edenler.
- 9- Bir Almanla evlenmiş kadın veya erkek işçiler.
- 10- Tatil süresince Federal Almanya’da en çok 3 ay süre ile çalışmak isteyen lise, üniversite, yüksekokul, meslek okulu öğrencilere bu özelliklere taşıyanlara vize verilmişti.

Yurtdışında çalışanların statüsüne en güzel örnek; 1972 yılında bir emekli yarbaya Almanya’da çalışması için Bakanlar Kurulunca izin verilmesidir.³⁵

1961 yılı yurt dışına işçi gönderilmesi fikrinin yaygınlık kazanmaya başladığı yıl idi.1964 yılından itibaren konuyla ilgili araştırmalar yoğunluk kazanmış bu araştırmalar iki grupta toplanmıştı.

Ekonomik açıdan değerlendirenler konuyu ele alış tarzlarını şu başlıklarda ele almışlardır:

- 1- Toplum kalkınması
- 2- Batılılaşma
- 3- Sanayileşme

Bu hususta yapılan yorumlarda ise en çok şu temalar işlenmiştir:

- 1- Yurt dışında yaşayanların sorunları
- 2- Dönüş Sorunları
- a- Sosyo- Ekonomik Yararlar
 - 1- İstihdama yardım
 - 2- Döviz Geliri
 - 3- Mesleki Eğitim
 - 4- Toplum Kalkınması
- b- Sosyo- Kültürel
 - 1- Eğitim ve Görgü
 - 2- Yabancı Dil Öğrenmek
 - 3- Kültür Alış verişi
 - 4- Sosyal Entegrasyon
 - 5- Politik Bilinçlenme

1973 yılında yurtdışında çalışan işçilerimize yapılan yardım genişletilmiştir. Örneğin yurtdışında ölen bir işçinin cenazesi yaşadığı yere getirilecek, işçi herhangi bir suçtan cezaevinde ise ailesine yardım edilecek, işçi çocuklarının eğitimi için bütçe

³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 12 Haziran 1972.

ayrılacaktı. İşçilerimizin kültürel açıdan gelişebilmesi için bulundukları yerlere folklor vb. ekipmanlar gönderilmişti.

1973 yılında alınan bir kararla yurtdışına gidecek işçiler Milli Eğitim Bakanlığı ve İş ve İşçi Bulma Kurumunun hazırladığı ortak bir protokol ile bir eğitime tabii tutulmuştu. Bu kursun masrafları İş ve İşçi Bulma Kurumu adına bir bankada toplanan fonlarla ödenmişti. Eğitim sorumluları İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından seçilmişti.³⁶

Yine 1973 yılında yurtdışında çalışan işçiler bedeli 30.000 lirayı geçmemek şartıyla otomobil ve mesleki alet ithal edebilmişti. Bu uygulamada aranan şartlar şunlardı:

- 1- İthal edilecek otomobil üç yaşından eski olmaz.
- 2- Bu karara kamyon, kamyonet, otobüs ve minibüs dahil değildir.
- 3- İthal edilecek zirai aletler 5 yıldan daha eski olamaz.³⁷

1973 yılında Çalışma, İmar, İskan ve Tarım Bakanlıklarına verilen yetkiye dayanılarak doğal afetler yüzünden zarara uğramış aileleri yurtdışına gönderilmişti. Bu karardan faydalanabilmek işçi ailelerinin evleri yüzde seksen oranında görmekteydi. Her aileden bir kişi gidebilecekti..

Yurtdışına yapılan işçi göçü 1973 Avrupa'da, yaşanan ekonomik krize kadar devam etmişti. Kriz sonucu birçok Avrupa ülkesi yabancı işçiye kapılarını kapamış ve yurtlarında çalışan işçileri memleketlerine göndermek için bir takım politikalar üretmişti. Buna karşılık işçilerimiz aile birleşimiyle bulundukları yerlerde kalıcı hale gelmişlerdi.³⁸

³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 19 Mart 1973.

³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 28 Haziran 1973.

³⁸ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 2 Temmuz 1973.

2. İŞÇİ GÖÇLERİ SEBEBİYLE AVRUPA İLE YAPILAN ANLAŞMALAR

2.1. Almanya

Almanya'ya işçi göçü 18. yüzyılda başlamıştı 1907 yılında sayıları 8000 i bulan Osmanlı vatandaşı buraya işçi olarak gitmişti. Bunlara daha sonra Büyük Savaş devam ederken usta-çıraklık eğitimi için giden öğrencileri de ekleyebiliriz. Bu öğrenciler daha çok Osmanlı askerlerinin yetim kalmış çocuklarından oluşuyordu. Bundan önce, mesela Viyana Kuşatmaları'nda esir düşen Osmanlı vatandaşları da Almanya'ya gitmişti ama bunlar belirttiğimiz gibi esir idiler.³⁹

Bunun dışında tarihte Almanya'ya yapılan göçleri üç gruba ayırabiliriz.

- 1- Ulus- Devlet öncesi dönemde 1862 yılından itibaren Katoliklerin baskısından kaçan Fransız Calvinistler Berlin nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuştu. 1543-1583 yılları arasında ise enginisazyondan kaçan Hollandalı Protestanlar Wesel kentine yerleşmişti.
- 2- 1870-1914 yıllarında toplumsal değişimin beraberinde getirdiği Ruhr maden havzasında çalışmak için insanlar diğer ülkelerden insanlar Almanya'ya göç etmiştir.
- 3- Son dönemde ise incelediğimiz göç türü yani Almanya'nın İkinci Dünya Savaşından sonra üçüncü dünya ülkelerinden yabancı iş gücü alması vardır.⁴⁰

18. yüzyılda gidenlerin durumları şimdikiere göre daha farklı idi. O dönemde gidenler misafir olarak nitelendiriliyorlardı ve gazetelerde başlarındaki kırmızı fesleriyle Alman sokaklarını gezdikleri dile getiriliyordu.

1917'de Almanya'ya giden Türk işçileri Berlin ve Köln'de yaşamışlar ve Siemens, AEG ve Mercedes fabrikalarında çalışmışlardı. Burada çalışan Türk işçilerinin sayısının 12 bini bulduğu ifade edilmektedir.⁴¹ Bu dönem de giden işçilerin çoğunu sigara fabrikalarında çalışmış hatta ham maddeyi Osmanlı Ülkesinden getirmişler ve ürünlerin çoğu Türk isimleriyle adlandırılmıştı.

³⁹ Köksal Gürsel, *Atlas Tarih Dergisi*, 2010, s.57.

⁴⁰ Uğur Tekin, "Avrupa'ya Göç ve Türkiye", *İ.Ü. Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 37, Ekim 2007, s.46-47.

⁴¹ *NTV Tarih*, Ekim 2011, s.57.

Federal Almanya Hükümeti Türkiye’den 1957 yılında işçi istemiş ve 12 Sanat Okulu mezunu öğrencileri buraya giderek eğitim almış hem de para kazanarak yurtlarına geri dönmüşlerdi. Fakat şunu belirtmek gerekir ki bu hareket istenilen sonucu vermemiştir. 1957 yılındaki ilk işçi, göçü Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlunun çabalarıyla gerçekleşmiş bu dönemde Başbakan Adnan Menderesin Alman Başbakanı Konrad Adaneuer ile iş birliği yapmasıyla Türk iş gücünün önü açılmıştır.⁴²

1959 yılında işçiler Türkiye’den Almanya’ya ismen çağrılmaya başlanmıştı. Böylece 1960 yılında ise Türkiye’de bu işle ilgilenilmek üzere gayri resmi olarak bir İrtibat Bürosu kurulmuştu. Almanya’ya Türk işçi göçünde bazı işçiler İstanbul’da Tophane ve Mecidiyeköy’de İrtibat Bürosuna başvurmuşlar sahte sağlık raporlarıyla ve kendilerini eğitilmiş göstererek Almanya’ya gitmeye çalışmışlardı.⁴³ 1960 yılında ise Hadımburg’daki şehir devleti iki aylık bir inceleme gezisi maksadıyla Türk Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonundan 10 kişilik bir grubu davet etmişti.

Bilindiği gibi Almanya sömürge yarışına diğer ülkelerden daha geç girmiş bu yüzden de ihtiyacı olan iş gücünü karşılamakta zorlanmıştı. 1950’li yıllarda İtalya, İspanya ve Yunanistan’dan karşılayan Almanya bir çok sanayi dalında genç nüfusa ihtiyaç duyunca yeni açılımlar yapmak zorunda kalmıştı.⁴⁴ 1960 yılının Temmuz ayı sonunda Federal Almanya’da 538 bin açık iş yeri olmasına karşılık 276 bin işçi çalışmakta idi.⁴⁵ Bu yüzden Almanya Akdeniz ülkelerine yönelmiş ve gelişmekte olan ülkelerden işçi temin etmiştir. Bu ülkelerin başında Yugoslavya ve Türkiye gelmekteydi. Almanya Devleti başta iş gücü açığını İspanya, Portekiz ve Yunanistan’dan karşılamaya çalışmış ancak istenilen iş gücü yeterli olmayınca Türkiye’den de işçi istemişti.

Türkiye’de 1960 lı yıllarda köyden kente nüfusun yoğun yaşandığı ve aktif nüfusun yoğun olduğu bir ülke konumunda idi. Bu yüzden de insanların istihdam etmekte zorlanıyordu.

Ayrıca Türkiye’de bir maden işçisinin kazandığı maaşla Almanya’daki işçinin kazandığı arasındaki fark büyüktü. Türkiye Almanya’nın işgücü ihtiyaç talebiyle karşılaşmış ve bu isteğe olumlu cevap vermiştir. Almanya’ya Türk işçilerinin alımını belirleyen bir diğer önemli unsurda 13 Ağustos 1961 yılında Berlin Duvarının inşa

⁴² Latif Çelik, “Ellinci Yılında Göç Türklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S.7, 2012, s.149-150.

⁴³ *NTV Tarih*, Ekim 2011, s.60-61.

⁴⁴ Hakkı Keskin, *Türklerin Gölgesinde Almanya*, İstanbul, s.37.

⁴⁵ Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, *İkinci Neslin Dramı Avrupa’daki İşçilerimiz ve Çocukları*, Orkun Yayınevi, 1984, s.149.

edilmesiydi. Duvarın yapılmasıyla Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya işçi geçişleri önlenmişti.

Almanya'ya kırsal kesimden gidenlerin amacı modern tarım araçları alarak bunları tarlalarında kullanma isteği iken, kentten gidenler ise yeni bir iş kurmak istiyordu. Nitekim Türkiye'nin Almanya'ya işçi gönderirken amacı işsizliği önlemek ve gelecek dövizlerle sermaye biriktirerek yeni yatırımlar yapmaktı. Ayrıca Türkiye 1960-1970 yılları arasında “ İthal İkameci Sanayi Politikasını ”uygulamıştı.⁴⁶ Bu politikanın amacı ithalatı kısıtlamaktı üretici sadece üretimi için gerekli olacak eşyayı üretebilecekti. Ancak bu politika ödemeler dengesindeki belirsizliği kaldıramamış tam tersine açık daha fazla büyümüştü.⁴⁷

İkinci önemli gidiş nedeni para biriktirme isteği idi. Giden işçi Türk parasına göre daha değerli Alman Markı kazanacak, hem bankada hesabı olacak ve ailesini geçindirecek hem de istediği otomobil, ev... vs kavuşabilecekti. Fakat beklenilenin tam aksi olmuş işçi yurtdışında boğaz tokluğuna çalışmıştı. Bunun dışında aradığını yaşadığı yerde bulamayan, yeni bir çevre edinmek isteyen, dil öğrenmek ve evlenmek için gidenler de vardı. Türkiye'deki dengesiz gelir dağılımı da göçü teşvik eden sebeplerden biriydi.. Dengesiz gelir dağılımı yüzünden yoksul kesim çareyi yurtdışına gitmekte bulmuştu. Türkiye'de hayat standardının düşük olması ve verilen maaşların yetmeyişi yüzünden öğretmen, polis... vb. yüksek statüde çalışanlar da geçimlerini sağlamak için işçi olarak yurtdışına gitmişlerdi.

Bursa 'da Merinos fabrikasında çalışan işçi gitme nedenini şöyle açıklamıştı:

“Ben mobilyacı idim. Dükkanlarımız yanınca Merinosa girdim. Baktım geçim zor oluyor. Dışarı gideyim dedim. O zaman herkes gitmek istiyordu, ama öncelik tanınan meslekler vardı...”⁴⁸

Yine ilk kafiilde giden Halil Özler gidiş nedenini şöyle açıklamıştı:

“Bir iki senedir Almanya'ya gitmek istiyorduk. Bursa Sümerbank'ta çalışırken maça gelen bir Alman takımı idarecisinin yardımı ile iş bulduk. Ankara'ya git, gel bin lira harcadık. En nihayet şimdi gidiyoruz. Niyetimiz üç sene sonra birer araba ile dönmek. Böylece istikbalimizi sağlarız.”

⁴⁶ İthal İkameci Sanayi Politikasının amacı yurtdışında ithal edilmekte olan malların yurt içinde üretilmesini öngören bir politikadır. Kurulan kuruluşlar dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır.

⁴⁷ Mehmet Suğanlı, *Almanyada Yaşayan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında Hesabı Bulunan Türklerin Sosyo- Ekonomik Yapısı ve İşçi Dövizleri*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara Mart 2003, s.36.

⁴⁸ Ali S. Gitmez, *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler Beklentiler Gerçekleşenler*, Alan Yayıncılık, İstanbul s.116.

Türkiye’de iken kendi uzmanlık alanlarında yeteri kadar para kazanamayanlarda başka bir iş dalında çalışmak için Almanya’ya gitmişti Buna örnek olarak memleketinde polis olan ancak geçinemeyen Muzaffer Karanfili örnek verebiliriz. Oda gidiş nedenini şöyle açıklamıştı:

“Aslen Elazığlıyım. 3 yıllık evliyim. Mesleğe girince karımı ve çocuğumu yanıma getirmek istedim. Ancak 250 liranın altında ev bulmadım. Yaptığım hesaplara göre burada geçinebilmemiz için bin lira lazımdı... Oysa maaşım 690 lira idi. Bir tanıdığın yanında soğuk demirciliği öğrenmeye başladım. Görevim sona erince karakoldan çıkıyor ve sanat sahibi olmak için çıraklık yapıyordum. Nihayet iki ay kadar önce işi pişirdim. İş ve İşçi Bulma Kurumuna müracaat edip Almanya’ya gönderilmemi istedim. Soğuk demirciye ihtiyaç olduğu için hemen beni çağırdılar. Şimdi de elveda Türkiye diyorum...”⁴⁹

Beton kalıpcısı olarak çalışmak için giden Trabzonlu Yusuf Yıldız ve Gümüşhaneli Ali Hayal “Almanya’da çalışana çok para varmış. Biz de çok çalışacağız. Keyiften ziyade iktisada bakarak para biriktireceğiz. Araba alarak dönmek istiyoruz” demişlerdi.⁵⁰

Birinci kuşak göçmen işçilerin gidiş nedenlerine başka örnekler verilebilir;

Birinci Kuşak Göçmenlerden Feridun Gürgöz gidiş nedenini Alman teknolojisi karşısında duyduğu hayranlık ve yurtdışını gezip görme isteği olarak belirtmişti.⁵¹ Almanya’ya gitme nedenlerinden biride araba sahibi olma isteği idi.

Almanya’ya giden işçiler ne kadar sıkıntı çekmiş olurlarsa olsunlar Türkiye’deki olanaklar düzelinceye kadar dönmek istememiş, geldiklerinde ise işyeri sahibi olmak istemişlerdi. Hüseyin Aslan gidiş nedenini Hürriyet gazetesi muhabirine şöyle açıklamıştı:

“Kendimin bir otomobili olmak için, iki senemi burada yiyeceğim ağabey. Sonra altıma bir otomobil alıp, yine memlekette kendimin olan otomobilimle taksi olacağım. 10 yıl Ankara’da çalıştım, almadım kendime bir otomobil. İnşallah burada bu arzumu yerine getireceğim. Evliyim. Memlekette çoluk-çocuk var. Elime 600 mark geçiyor. 150 mark benim masrafım var, eve de bu paradan bir miktar gönderiyorum., geri kalan otomobil için birikiyor.”⁵²

⁴⁹ Hürriyet, 4 Aralık 1968.

⁵⁰ Hürriyet, 25 Şubat 1961.

⁵¹ Ülkü Sözbir Fındıkçıoğlu ve E. Zeynep Güler, *Almanya’ya Emek Göçü*, Yazılama Yayınevi, İstanbul s.119-120.

⁵² Hürriyet, 27 Aralık 1962.

Bir kısım işçiler de mesleklerinde ilerlemek için Almanya'ya gitmişti. Buna da örnek olarak Trabzonlu Mehmet Aydını verebiliriz:

“Ben 11 sene Zonguldak kömür madenlerinde çalıştım. Çavuştum. Benim gayem, arkadaşlarımdan farklı, ben burada kendimi maden mevzuunda yetiştirmeğe geldim. Bu benim işim. Avrupa’da maden üzerinde çalıştı derlerse, buradan diploma gibi bir şey elde edersem ve bir şeyler de memlekete götürürsem bana kafi. Bunun için bir yıldır buradayım.”⁵³

Türkiye’de bu dönemde sosyal güvencenin herkesi kapsamaması buna karşılık Almanya’da çalışma hayatında sosyal güvencenin bulunması ve bütün insanların bu olanaklardan faydalanması da işçi göçünün nedenlerindendi. Ayrıca Alman teknolojisine duyulan hayranlık da bu nedenler arasında sayılabilir.

Yine gidişe teşvik edici bir diğer önemli sebepte gidenlerin kalanları özendirmesi idi. Almanya’ya giden işçiler izinlerinde Türkiye’ye döndüklerinde ya bir araba sahibi oluyorlar ya da ev alabilecek parayı toplamış oluyorlardı. Bu nedenle Türkiye’deki işsiz yakınları da Almanya’ya gitmek için başvuruyorlardı.

Tablo 2.1. Federal Almanya’ya Gitmenin Başlıca Nedenleri

Ekonomik Nedenler	71, 3
Sosyal Haklar ve Nedenler	1, 3
Geleceği Garanti Altına Almak İçin	2, 3
Türkiye’deki İşsizlik	4, 8
Özel nedenler sebebiyle ayrılmak zorunda kalmış	11, 0
Mal mülk edinmek amacıyla	0, 8
Daha İyi bir Sosyal Statü Edinmek Amacıyla	2, 2
Daha İyi Bir Eğitim İçin	1, 7
Yabancı Bir Ülke Görmek Amacıyla	2, 3
Yabancı Bir Dil Öğrenmek Amacıyla	0, 8
Profesyonel Bilgi ve Görgüyü Arttırmak Amacıyla	0, 5
Diğer	1, 0

Kaynak: Faruk Şen ve Sedef Koray, *Türkiye’den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri*

Bu gelişmelerin ışığında resmi olarak 24 Eylül 1961 tarihinde ilk işçi kafilesi Almanya’ya gönderilmiştir. Bu işçiler Köln’deki Ford fabrikasında motor tamiri ve montaj işlemlerinde çalışacak 22-35 yaşları arasında erkeklerden oluşuyordu. İşçinin yol masrafı ise işveren tarafından karşılanmıştı.⁵⁴ İlk gidenlerin sayısı 1476 idi. Türk ve Alman İşçi Bulma Kurumlarının öncülüğü ile Hamborner firmasına 292, Karlkübler

⁵³ *Hürriyet*, 27 Aralık 1962.

⁵⁴ *Dünya*, 6 Kasım 1961.

firmasına ise 54 işçi gönderilmişti.⁵⁵ İlk iş gücü transferi Türkiye tarafından başlatılmıştı işçi göçü Türk Hükümetince modernleşmenin bir aracı olarak görülmüş işçi transferinin sonucunda ülkeye bilgi akışı ve dövizin gireceğini düşünülmüştü. Almanya ise Türkiye’den gelen işçiler sayesinde maden ve ağır sanayide işçi açığının kapanacağını umut etmiştir. 1961-1973 yılları arasında Almanya’ya çalışmak için başvuran işçi sayısı 2, 7 milyon⁵⁶ olmuştu⁵⁷ 1960 yılında yurtdışında 2.700 işçi çalışırken, bir yılda bu sayı 6.700’e Türkiye’den giden işçilerde ön gördüğü özelliğin vasıfsız olmasını isterken 1961-1965 yılları arasında Almanya’ya giden işçilerin çoğu vasıflı idi.

45 bin işçi Almanya’da çalışmak için İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurmuştu. Bu işçilerden 2.500’ü kadındı kadınlar genellikle hemşirelik ve terziilik iş kollarında çalışmak için başvurmuştu. 1961 Temmuz ayında Almanya’ya gitmek için 4.717 kişi İİBK’ya başvurmuştu.⁵⁸

Dönemin Çalışma Bakanı Cahit Talas anlaşma yapılmadan önce de Türklerin Almanya’ya çalışmak için gittiğini vurgulayarak yapılan anlaşmayla işleyişin sistemli bir hale geldiğini belirtiyordu..

Türkiye’den Almanya’ya gerçekleşen işçi hareketinin anlamlı bir özelliği vardı. Diğer ülkelerden işçi göçleri anlaşmalar çerçevesinde olurken Türkiye’den meslekleriyle ilgili ve özel şahısların aracılığı ile gerçekleşmiştir. Bir diğer anlamlı özellikte Türkiye’den Almanya’ya giden işçilerin diğer ülkelere kıyasla bilgi birikiminin daha yüksek olması idi.⁵⁹

Genellikle gidecek olan işçiler genel bir sağlık muayenesinden geçiyordu. Muayene ise Türk hekimleri tarafından yapılıyordu. Hatta işçilerin iç çamaşırları dahi çıkarılarak vücudunda yara izi olup olmadığına bakılıyor herhangi ufak bir kusuru bulunan işçiye “ Almanya’da çalışamaz” raporu veriliyordu.⁶⁰ Almanya’da para kazanmak tutkusu o denli kuvvetliydi ki sağlık sorunları olanlar yerlerine başkalarını muayeneye kendi adlarıyla kontrole sokmuşlardı.

⁵⁵ Turhan Erker, Dış Ülkelere İş Gücü Akımı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu, s.88-89.

⁵⁶ Yasemin Özbek, *Almanya’ya Emek Göçü*, Yazılama Yayın Evi, 2012, Sayfa 14

⁵⁷ Nermin Abadan Unat, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.58-59.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1961

⁵⁹ Kadir Canatan, *Avrupa’da Müslüman Azınlıklar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.21-22.

⁶⁰ Latif Çelik, “Ellinci Yılında Göç Türklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S.7, 2012, s.156.

İncelediğimiz dönemdeki birinci kuşak işçiler cemaatçi bir toplumdan gelmekteydi. Bu nedenle biz anlayışıyla hareket ediyorlardı. Dolayısıyla Almanya'ya ilk gittiklerinde bocalamışlardı.

Almanya ile ilk resmi anlaşma 30 Ekim 1961 tarihinde yürürlüğe girmiş gidecek olan işçiler Almanya İş Bulma Kurumu ve Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından belirlenmişti. İşçilerin seçimi ile ilgilenilmesi için Tophanede bir irtibat bürosu kurulmuş başına da Hans Mier adlı birisi getirilmişti.⁶¹ Ayrıca gidecek olan işçilerimiz için Almanya Arbaytervolfart adlı Alman Sosyalist Partisine bağlı bir teşkilat kurulmuş ancak bu teşkilat işçilerimizle ilgilenmemişti. Ayrıca birtakım simsarların ve özel büroların yurtdışına işçi göndermesi yasaklanmıştı. Çünkü bu tür organizasyonlarla giden işçilerimiz hem daha çok para vermiş hem de yurtdışında “ turist işçi “ konumuna düşmüşlerdi. Nitekim bu özel bürolar ve simsarlara yasaklamalar getirilmiş, bu yolla giden işçileri Almanya Hükümeti sınırdan dahi sokmamıştı. Giden işçiler 1 ile 3 yıl arası kalacaktı. İşçilerin yol masraflarını işveren karşılamış sıhhi kontrolü geçen işçiler Almanya'ya gidebilmişlerdi. Almanya'ya gitmek isteyen ilk kafilenin çoğunluğu Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Bursa'dan gelmiş olup çoğunluğu daha önceden yurt dışına çıkmamış kimselerden oluşmuştu. Giden işçilerle “Arbeiterwohlfahrt” bünyesinde kurulan Türk-danış bürosu ilgilenmiştir. İlk giden kafele 60 kişi olup Ford fabrikasında çalışmıştı. Fabrikaya gidecek olan işçilerin yolda ne yemesi gerektiğine kadar her şey düşünülmüş fabrikaya gidecek işçiler sıkı bir doktor kontrolünden geçirilmişti. Fabrikada çalışmak için Türkiye'den 375 kişi başvurmuş bunların arasından 150 işsiz ve yardıma muhtaç seçilmişti. Türkiye ile yapılan anlaşmanın bir diğer özelliği de “yabancılarla aile birleşimine kısıtlama “ getirilmesiydi. Aslında 1961 yılından öncede Almanya'ya kaçak olarak giden işçilerimiz vardı bu anlaşmayla bu gidişler resmileşmişti. Giden işçilerin yol masrafları iş veren tarafından karşılanacak ve geleceklere lojman temin edilecekti.⁶² Temin edilen konutlar savaştan kalma depolar olduğundan dolayı kiralari düşüktü. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki işçilerimiz bu konutlarda toplu olarak kalmaları yüzünden toplumdan izole olmuşlardı.

Giden işçiler “ konuk işçi- gastarbeiter” konumunda idiler. Bu ilişki de kısa sürelilik o kadar bağlayıcı idi ki bu konuda imzalanan anlaşmanın 10. Maddesiyle “TC. Hükümeti Federal Almanya'daki işçilerini formalitesiz olarak geri almayı” taahhüt etmişti.. Nitekim; Almanya'ya giden işçiler 1 yıl sonra gönüllü olarak geri döneceklerini

⁶¹ Latif Çelik, “Ellinci Yılında Göç Türklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S 7, 2012 S.155

⁶² *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1961.

biliyorlardı.⁶³ “Birinci Kuşak” olarak adlandırılan ilk kuşak göçmen işçilerin çoğu erkeklerden oluşmaktaydı. Bunun sebebi de gidecek işçinin ağır işlerde çalıştırılacak olmasıydı. Yapılan anlaşmanın esasları ise şunlardı:

- a- İş ve İşçi Bulma Kurumu İstanbul’da bir büro kurmuş ve Almanya’ya gönderilecek işçilerin sevkini sağlamıştı.
- b- İşçilerin seçimi İstanbul’da yapılmıştı.
- c- İşçiler Almanya’ya gitmeden önce Türkiye’de işverenle mukavele imzalamıştı.
- d- İrtibat Bürosu işçilere Almanya’da çalışacağı iş hakkında bilgi vermişti.
- e- Seçilmiş olan işçiye 1 yıllık pasaport verilmiştir.
- f- Yol masrafı işveren tarafından karşılanmış işçi çalıştığı yere yerleştikten sonra mahalli makamlar başvurarak ikamet izini alması şart koyulmuştu.
- g- Alman iş veren işçinin yol parasını karşılamış ve ona kalacak yer temin etmişti.

Tablo 2.2. İşçilerin Federal Almanya’ya Geliş Tarihleri

Federal Almanya’da Doğmuş	1,2
1960 yılından önce	2,7
1961-1965 arası	18,7
1966-1973 arası	51,4
1974-1980 arası	6,2

Kaynak: Faruk Şen ve Sedef Koray, *Türkiye’den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri*

Almanya Hükümeti gidecek Türk işçilerini eğitim durumlarına göre bir testten geçirdikten sonra onlara iş belirliyor vasıfsız olanlara daha basit iş veriliyordu. Nitekim işveren işçinin çalışacağı işte uzman olmasını beklememişti.⁶⁴ Ayrıca Türkiye’de bu yıllarda herhangi bir işçiye usta belgesi kolaylıkla verildiğinden işçi Almanya’ya gittiğinde işin zorlukları ile mücadele edemiyordu. Alman işverenlerine göre Türkler kendilerine verilen işi çabuk kavıyorlardı.⁶⁵ Zaten en çok şikâyet vasıfsız işçiden geliyordu çünkü hayal ettikleri işlerde çalıştırılmıyorlardı. Bu yüzden de yabancı işçiler arasında en çok kazaya uğrayan ve bunalıma giren Türk işçisi idi. Gazete haberine göre Almanya’da çalışan işçiler iyi bir ücret almakta ve işlerinde başarılı olanların maaşları da artmaktaydı. Uyum sorunu çeken küçük bir gruptu onlarda Almanya’nın disiplinli

⁶³ Kenan Mortan ve Monelle Sarfati, *Vatan Olan Gurbet Almanya’ya İşçi Göçünün 50. Yılı*, s.2-3.

⁶⁴ *Milliyet*, 15 Haziran 1961.

⁶⁵ *Hürriyet*, 21 Mart 1961.

çalışma şartlarına alışamayanlardı. Kısacası işçilerimiz hiçbir baskı görmemişti.⁶⁶ Nitekim gazetelerde Almanya'ya giden Türk işçisi hemen ümitsizliğe kapılmamalı eğer çok çalışır, işini ciddi yapar ve hastalanmazsa işinde daimi olabilir şeklinde manşetler bulunmaktaydı.

Tablo 2.3. Yurtdışına İİBK Vasıtasıyla Gönderilen İşçiler ve Bunlar Arasında Almanya'nın Yeri

Yıl	Almanya	Toplam
1961	1.476	1.476
1962	11.025	11.185
1963	23.436	30.328
1964	54.902	66.176
1965	45.572	51.520
1966	32.580	34.410
1967	7.199	8.497
1968	41.409	43.204
1969	98.142	103.975
1970	96.936	129.575
1971	65.684	88.442
1972	65.875	85.229
1973	103.793	135.820
1974	1.228	20.211

Kaynak: Turkut Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa Almanya'daki Türkler*

Uzmanlar tarafından Türklerin Almanya'ya göç süreci üç aşamada incelenmiştir. Birinci aşamada; Türk işçileri kısa sürede tasarrufta bulunarak yurtlarına döneceklerdi, bu yüzden de dil öğrenme konusunda isteksiz davranmışlardı. İkinci aşamada; aile birleşimi ile göç devam etmiş üçüncü aşamada ise giden işçilerimiz burada kalıcı olmaya başlamışlardı.

Başlangıçta giden işçiler demir-çelik, inşaat, gemi yapımında çalışmışlardı.⁶⁷ İlk giden işçilerin büyük bir çoğunluğu Türk yetkililerin yardımıyla isimsiz olarak kaydedilmişti. Gidenlerde öncelik afet bölgesinde oturanlara, az gelişmiş bölgelerde bulunanlara ve Köy Kooperatiflerine üye olanlara verilmiştir. 1967-1971 yılları arasında ise işçiler ismen çağırılarak veya özel simsarlar aracılığı ile yurtdışına çalışmaya gitmişlerdi.

Almanlar aslında yıllar sonra sayıları 50 milyonu geçecek çoklukta göçmen işçi istememişti. Gelen işçilerin birkaç yıl çalışıp para biriktirdikten sonra yurtlarına geri

⁶⁶ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1962

⁶⁷ Cumhuriyet, 19 Temmuz 1961.

dönecekleri zannediliyordu nitekim göçmenler de aynı fikirde idi. Ama durum tam tersine dönmüştü Eğer eski Federal Şansölye Helmut Schmidt bu meseleyi frenlemeseydi Türklerin Almanya'daki sayısı bugün 15 milyonu bulabilirdi. Schmidt, Demirelin “ Almanya'ya 15 milyon Türk ihraç edeceğiz “ sözünün ardından 1974 yılında işçi alımını durdurmuş bu tarihten sonra sadece Almanya'ya göç aile birleşimi ya da eğitim sebebiyle olmuştu.⁶⁸ Schmidt çoğunluğunu Türkiye'den gelen göçmenlerin oluşturduğu işçileri altmışlı yıllardaki ekonomik toplanma sürecinde ülke içindeki ücret düzeyini düşük tutabilmek için çağırdıklarını da dile getirmişti.

Alman Devletinin istediği işçinin vasıfsız olmasıydı. Vasıfsız Türk işçilerinin yüzden doksandan fazlası da kendi meslekleri dışında bir iş yapmamıştı. Böylece Alman Hükümeti gelecek olan işçiye daha az maaş verecek ve Almanların çalışmak istemediği işlerde kullanacaktı zaten işçilerimiz yorucu ve pis işlerde çalışmıştı⁶⁹ Bu nedenle de gelen işçinin eğitim seviyesine pek önem verilmemişti. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Alman Hükümetinin koyduğu yaş sınırından dolayı Almanya'ya daha çok vasıflı işçiler de ancak gitmiş gidenler istedikleri ücreti alamamışlardı. Bu nedenle Yunanlı, İtalyan ve İspanyol işçilerin yapamadığı işleri Türk işçileri yapmış, bunun sayesinde işverenin desteğini kazanmışlardı.

Stuttgart gibi Almanya'nın küçük şehirlerinde yaşayan işçiler ise sürekli iş değiştirmedikleri için işlerinden memnunnlardı ve gayet iyi maaş alıyorlardı. Giden işçilerin çoğu bekâr ve birden fazla dil bilmemekteydi giden işçilerin kadar vasıflı olurlarsa olsunlar bir Alman işçisinden daha az maaş almış Alman işçiden düşük statüde sayılmışlardı.

Tercüman Gazetesindeki bir röportajda Almanya'da çalışan işçi Türkiye'den gelecek olanlara eğer yaşadıkları yerde kurulu düzenleri varsa gelmemelerini dile getirmiş “ Almanya'nın taşı toprağı altındır “ söyleminin doğru olmadığını belirterek Almanya'da tasarruf yapmanın zor olduğunu lojmanların temiz olmadığını işçilerin kurduğu planların gerçekleştirilemediğini söylemişti.

Bu haberin ardından Tercüman Gazetesi Almanya'ya gidecekler için dikkat edilmesi gereken hususları manşetlerine taşımıştı. Bu hususların başında Almanya'nın taşının toprağının altın olmadığı, işçilerin buraya yeni bir şehre geldik gözüyle değil kültürü farklı olan bir ülkeye geldik gözüyle bakmaları, Almanların iş ciddiyetini

⁶⁸ Köksal Gürsel, *Atlas Tarih Dergisi*, 2010, s.56.

⁶⁹ Nermin Abadan Unat, *Türkiye'nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik*, s.31 ve Halil Erdemir, “Federal Almanya'ya İşçi ve Beyin Göçü” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, s.5.Bu işlerden kası Almanların tercih etmediği hijyen ortamının bulunmadığı işlerdir. Bu nedenle de işçiler sürekli hastalanmıştı.

kavramaları gerektiği ve Almanya’da hayatın pahalı olması yüzünden buraya temelli yerleşme gibi bir düşünceye sahip olmamaları gerektiği belirtmişti.⁷⁰

Alman işverenler tarafından bitmez tükenmez bürokratik usullerin uygulanışından dolayı “son derece uzun” olarak vasıflandırılan Türk işçi celbi formaliteleri esas itibarı ile iki büyük kısma ayrılmaktaydı:

- a- Alman İrtibat Bürosuna yapılan taleplerin İş ve İşçi Bulma Kurumu dış talep ünitesine havalesi bu kanal yardımı ile belli bir kontenjan çerçevesinde Çalışma Bakanlığının Türkiye’nin çeşitli illerindeki İ.İ.B.K. teşkilatına duyurulması
- b- İller teşkilatınca taleplerin muamelesinin ikmalinden sonra ilk sağlık deneyimini geçirenlerin 1963 Eylül ayna kadar İstanbul’da bu tarihten itibaren ise İstanbul ve Ankara’daki İ.İ.B.K. uygulanan nihai sağlık muayeneleri ile meslek tespiti için yapılan görüşmeler Türk ve Alman basınında zaman zaman yankı bulan tahliller bu sağlık muayenelerinin yeterli ölçüde ciddiyetle yapılmadığını bir çok işçinin Almanya’ya varır varmaz Türkiye’ye iade edildiğini ortaya koymuştur.

İ.İ.B.K. na başvurma ile gidiş tarihleri arasında geçen zaman da önemliydi. İşçiler taşındıktan ve mallarını sattıktan sonra İstanbul veya Ankara’ya gelmekte ve 10-20 gün kadar otel beklemek zorunda kalıyorlardı.

Almanya Hükümetinin konuk işçilerde uyguladığı politika başta “rotasyon” ilkesine dayanıyordu. Yani gelen işçinin sözleşmesi bitince yerine getiriliyordu. Bu sistem 1973 yılında değişmiş Alman ekonomisi bu tarihten sonra işçilerin sürekli kalmalarını istemişti.⁷¹

Tablo 2.4. Erkek İşçilerin Almanya’da Kalış Süreleri

Kalma Süresi	Türkler	İtalyanlar	Yunanlılar
2 yıldan az	20	21	8
2-4 yıl	37	23	23
4-7 yıl	39	28	41
7 yıldan fazla	4	28	24

Kaynak: *Cumhuriyet Gazetesi*, “İşgücü Göçü Her Gün Yeni Sosyal Sorunlar Doğuruyor” 23 Eylül 1972.

Türk erkek işçileri arasında evlilik oranı diğer milletlere mensup işçilerden fazlaydı. Fakat eşlerini yanlarında bulundurma durumları da düşüktü. Erkek işçilerin yüzde 86’sı kadın işçilerin yüzde 75’i evliydi. Evli işçilerin aile üyeleri 3-5 kişi arasında

⁷⁰ *Tercüman*, 1 Haziran 1966.

⁷¹ Hakkı Keskin, *Türklerin Gölgesinde Almanya*, İstanbul, s.38-39.

idi. İşçilerimizin yüzde 49'u ailelerini yanlarına getirmek isterken Alman makamlarını çıkardığı zorluklar, okul bulunmayışı ve dil bilmeme gibi sebeplerle ailelerini yanlarına getirmekte zorluk çekmişlerdi. Çoğu işçilerin çocukları Türkiye'de yaşıyordu.⁷² Giden işçilerin çoğu erkeklerden oluşmaktaydı kadın işçilerin sayısı 1973 yılından sonra çoğalmıştı.

Vasıflı iş gücünün 20 ile 45 yaşları arasında olduğu varsayılırsa Almanya'ya giden işçilerin bu verimli çağın alt ucundan olduğu görülür.⁷³

Almanya'ya çalışmak için gidenlerin çoğundan ilkokul diploması istenmişti. İlkokuldan ayrılmış olarak görünenlerin önemli bir kısmı uzak eğitim alarak diploma almışlardı. Zaten Almanya'ya dolayısıyla yurt dışına gidenlerin büyük çoğunluğu ilkokul mezunu idi. Almanya'ya gidenlerin çoğu tanıdıkların vasıtasıyla gitmişti.

1962 yılında Batı Almanya İşçi federasyonu Başkanı Reichter; İlk kafiyle gelen işçilerin çalışkanlıkları ve disiplinli oluşları nedeniyle onlardan memnun kaldıklarını belirtmiş ve işçilerin Türkiye'ye geri döndüklerinde çalıştıkları yer için iyi bir intibak sağlamaya çalıştıklarını ve zor durumda olanlara yardım edildiğini açıklamıştı.⁷⁴ Ayrıca Alman işverenler Türklerden memnun kalınca "rotasyon sistemini" kaldırarak işçilerin daimi olarak aynı yerde çalışmalarını istemişlerdi.

1964' te yapılan bir araştırmaya göre işçilerin yüzde 49'u ilkokul diplomasına sahip, kadınların eğitimi daha yüksek, bekâr işçiler çoğunlukta, giden işçinin en büyük amacı tasarruf yapmak, gidenlerin çoğu vasıfsız işlerde çalışıyor ve haftalık çalışma saatleri 40-50 saat arasında değişiyordu, işçilerin çoğu ülke dışında Yine aynı ankete göre işçilerin çoğu Trakya ve İstanbul gibi bölgelerden gelmiş ve iç göçe katılmış kimseler olup 23-32 yaş arası ilkokul mezunu çoğunluğu evli ve çocuklu erkeklerden oluşmaktaydı.⁷⁵

Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ise 1964 yılında yaptığı Avrupa Gezisinde şöyle bir işçi portresi çizmişti:

- 1- Türk işçileri disiplinli ve işe bağlıdır.
- 2- Türk işçileri işe çabuk alışmakta ve alıştıktan sonra verimleri artmaktadır.
- 3- Türk işçileri temiz, efendi, yürekli insanlardır.
- 4- Türk işçilerinin çoğu mazbut bir yaşam sürmekte

⁷² Tercüman, 19 Temmuz 1974

⁷³ Ahmet Aker, *İşçi Göçü Nisan 1970 ile Nisan 1971 Arasında Almanya'ya Giden Türk İşçileri Üzerinde Soyo-Ekonomik Bir Örneklem Araştırması*, s.34.

⁷⁴ Hürriyet, 24 Mart 1962

⁷⁵ Kenan Mortan ve Monelle Sarfati, "Vatan Olan Gurbet Almanya'ya İşçi Göçünün 50. Yılı", s. 8-9

1966 yılında Süleyman Demirel Almanya'ya giden işçilerle ilgili “Bizim Avrupa'ya işçi göndermemiz Türkiye kalkınmasının önemli bir parçası idi. Bu insanların geldikleri zaman kendi işlerini kurmalarını hedefledik” yorumunu yapmıştı.

Almanya'ya gitmiş olan işçiler Ruhr maden havzasında ve Siemens fabrikasında maden, inşaat ve demir sanayi kollarında çalışmıştı. İşçilerimiz çoğunlukla sanayi kollarında çalışmışlar bunları hizmet sektöründe çalışanlar izlemişti.⁷⁶

Almanya'da çalışan işçilerin net aylık ücreti şu şekildeydi: Erkek işçilerin yüzde 28'i ayda 1000-2000 mark yüzde 17'si 1200 mark yüzde 15'i 800'den fazla yüzde 14'ü 900-1000 mark yüzde 4'ü ise 1500 marktan fazla aylık ücret alıyorlardı.⁷⁷ Ancak işçilerin aldığı maaş Türkiye'de en düşük düzeyde işçinin aldığı maaşla aynıydı. Bunun nedeni de Almanların sadece işçilerinin haklarını korumasıydı. Fazla mesai için genel olarak saat ücretine yüzde yirmi beş veya elli oranında zam yapılmıştı.

İşçilerin büyük bir çoğunluğu daha doğrusu lojman ücreti için ayda 33.81 Alman Markı harcamışlardı. Genel olarak Almanya'da işçilerimizin ortalama aylık masrafları 266,94 Alman Markıydı. Yapılan araştırmada işçi eğer Almanca biliyorsa daha yüksek ücret olduğu görülmüştü. Tasarruf yaptıkları miktar ise 24-986 mark arasında idi. İstanbul'dan gelenler aldıkları paraları eğlenceye harcarken, yapılan araştırmada en fazla tasarrufu Nevşehir ve Kayseri'den gelenlerin yaptığı görülmüştü.⁷⁸

İşçilerin kaldığı lojmanlar ise inşattan bozulmuş veya yıkılmak üzere olan kolektif barınaklar olup içinde hava gazı dahi bulunmamaktaydı. Siemens veya Ford gibi büyük fabrikalarda çalışan işçiler ise lojman bakımından şanslı durumda idiler. Burada yaşayan işçilere sorulduğunda Almanya'daki lojmanları Türkiye'deki yaşadıkları evlerinden üstün durumda idi. Lojmanlarda yaşayan işçiler genelde 7-8 kişi halinde birlikte kalıyorlardı. Bunun en büyük nedeni tasarruf yapmak istemeleri idi.

Türk işçileri en yakın iş komşuları ile yakınlık kurabileceği atölyelerde çalışmışlar yaptıkları işlerde de başarılı olmuşlardı. İşveren, işçinin çalışacağı işlerde başarılı olabilmesi için bedenen sağlam olmasına dikkat etmişti.⁷⁹

Almanların Türklere karşı uyguladığı “ırkçı politika” karşısında birinci kuşak Türk işçilerin kendi aralarında “Gettolar” kurmuş olmalarıydı. Gettolaşmadan kasıt;

⁷⁶ Türkiye'deki işsizlik nedeniyle Almanya 'ya çalışmak için başvuranların sayısı çoğalmış Örneğin; açılan 2 kişilik terzicilik kontenjanına binlerce kişi başvurunca bir çok insan açta kalmıştı.

⁷⁷ *Tercüman*, 2 Ekim 1974.

⁷⁸ *Tercüman*, 3 Haziran 1966.

⁷⁹ Nermin Abadan Unat, *Batı Almanya'daki Türk işçileri ve Sorunları*, s.128.

kendi aralarında dernekler kurmuşlar, belirli mahallerde yaşamışlar Türklerin çalıştığı yerlerden alışveriş etmişler ve kendi aralarında politika ile ilgili konuşmuşlardı.⁸⁰ Bu tür yerleşimler Almanların oturmak istemediği yerler olup belediye hizmetlerinin yetersiz olduğu küçük ve eski evlerden oluşmaktaydı. Bu tür yerleşimlere en çok Berlin ve Kreuzberg şehirlerinde rastlanıyordu. Bunun dışında Münih, Hamburg, Stuttgart ve Frankfurt şehirlerinde de gettolara sıklıkla rastlanılmaktaydı.

Kreuzbergde oluşan gettolarda mahalleler “Küçük İstanbul ve Küçük Ankara olarak” adlandırılmış, hatta Türkler buralarda çeşitli dükkanlar da açmışlardı. Almanya’ya giden işçiler genellikle burada çalışacakları işin kendilerini geliştirmekte fayda sağlayabileceğini düşünmüşler ancak firmaların tutumu ve işçinin mesleki nitelikleri buna imkan vermemişti.

Gidecek olan işçilerin yaş sınırı 20-35 idi ancak uzun süre beklenmesinden dolayı Almanya’ya daha çok vasıflı işçi yollanmıştır. Almanya’ya gidecek olan işçiler üç grupta toplanmıştı.

- 1- Tecrübe sahibi ustalar.
- 2- Türkiye’de aradığını bulamayanlar.
- 3- Almanya’ya gitmek için iş hayatını vesile yapan maceraperestler.⁸¹

Giden işçiler 3.20- 4.00 DM arasında bir para kazanmışlardı bu da Türk parasıyla 60-65 TL ediyordu. Dolayısıyla işçilerimizin tasarrufu 104 milyon dolardı ancak bu paranın sadece yüzde ikisi Türkiye’ye gelebiliyordu. Bunun nedeni de Türkiye’nin dövizleri daha büyük faizle bozmasıydı. Bu yüzden işçiler tasarruflarını Alman bankalarında saklıyordu.⁸² Basına göre en çok tasarruf yapan işçi grubu Türklerdi. Çünkü maaşları az olduğundan sosyal hayata pek katılamıyorlar, para biriktiriyorlardı. Yapılan bu tasarrufa rağmen en az maaşı Türk işçileri almaktaydı.

İşçiler haftanın belirli bir günü Sirkeci Garından hareketle Münih’e gitmekteydi. Federal Almanya Hükümetin işçilerimiz için başlangıçta “ rotasyon ilkesini” uygulamıştı. Bu ilkedden kasıt giden işçinin 1 sene sonra geri dönmesiydi ancak bu plan hiçbir zaman gerçekleşmemiş, özellikle 1964 yılındaki aile birleşmesinden sonra işçilerimiz gittikleri yerde kalıcı hale gelmeye başlamıştı. Zaten işçilerde kendilerine ne kadar kalacaksınız sorusuna net bir cevap veremiyorlardı.Yapılan alıştırmalara göre Türk işçileri Almanya’da 4-7 yıl arasında kalmıştır. Giden işçiler genellikle iş yerinin “Heim” denilen lojmanlarında kalıyordu.

⁸⁰ Kadir Turan, *Almanya’da Türk Olmak*, Ankara 1997, s.102-103.

⁸¹ *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1961.

⁸² *Cumhuriyet*, 29 Şubat 1962.

İşçiler genellikle Nordrhein, Bavyera Kuzey Ren Westfalya, Baden Württemberg, Köln, Hamburg ve Münih'te çalışmıştır. Münih'te çalışan işçilerimiz genelde kaçak yollarla yurt dışına giden işçilerdi.⁸³ Görüldüğü gibi işçiler genellikle büyük şehirlerde yaşamışlardı. Bunun iki sebebi vardı büyük şehirlerde işyerinin çok oluşu ve işçilerin akrabalarının buralarda oturmasıydı.

Tablo 2.5. İşçilerin Çalıştıkları Eyaletler

Eyalet	Erkek	Kadın
Nordrhein Westfalen	45.086	3.965
Baden Württemberg	21.429	5.508
Südbayern	10.667	3.344
Hessen	10.045	2.157
Bremen	6.918	2.156
Nord Bayern	5.995	2.036
Hamburg	5.716	796
Rheinland-Pfalz	3.835	849
Batı Berlin	1.768	680

Kaynak: *Tercüman Gazetesi*, “Türk İşçisi Az Hasta Oluyor Çok Çalışıyor” 31 Mayıs 1966.

1962 yılında Almanya'ya giden Türk işçilerinden memnun kalan Alman Hükümeti onların haklarını korumak için sendikalar kurmuştu. Konuyla ilgili Alman İşçileri Başkanı Federasyonu Türk işçilerinden memnun kaldığını onların çalışkan olduğunu belirterek işçilerin Türkiye'ye döndüğünde onlarda olumlu düşünceler bırakmaya çalıştıklarını belirtmiştir.

1964 yılına gelindiğinde Almanya'daki Türk işçileriyle ilgili bir takım gelişmeler olmuştu. Bunlardan biri 52 bin 153 Türk işçisine birtakım yeni sosyal haklar tanınmasıydı. Böylece işçilerin yaşlılık, iş kazası, analık ve malullük durumlarında bu sigortadan yararlanmışlar sadece işçilerin değil işçilerin eş ve çocukları da yararlanmış, böylece aileler güvenceler altına almış ve yapılan anlaşmayla rotasyon sistemi de kaldırılmıştı.⁸⁴ Ancak bu şartlardan Türkler Almanya'da oturma izinlerini aldıktan sonra faydalanabiliyorlardı, oturma izni Almanya'ya geldikten 5 yıl sonra alınabiliyordu.⁸⁵

Yine 1964 yılında alınan bir kararla Türk işçilerinin bulundukları ülkelere sık sık heyetler yollanmış, yeni ibadet yerleri açılmış ve işçilerimizin bulunduğu illerde

⁸³ Nermin Abadan Unat, *Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik ve Tercüman Gazetesi*, 1 Haziran 1966.

⁸⁴ *Hürriyet*, 16 Mayıs 1964 ancak bu anlaşma 1966 yılında yürürlüğe girmiştir.

⁸⁵ Mehmet Suğanlı *Almanya'da yaşayan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında Türklerin Sosyo- Ekonomik Yapısı ve İşçi Dövizleri*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Mart 2003, s.53.

bankalar açılarak işçilerimizin paralarının buraya aktarılması sağlanmıştı. 1964 yılında işçilerimize sağlanan sosyal haklardan önemli olanlar şunlardı:

- 1- İşçinin ve ailesinin her türlü hastalığı halinde sağlık yardımı yapılmıştı.
- 2- Türkiye’de iken işçinin hastalanması halinde işçiye hastalık ödeneği verilmişti.
- 3- İş kazası nedeniyle çalışamayacak hale gelmiş olan işçiye işçi sigortaları kurumu tarafından aylık bağlanmıştı.⁸⁶

Bunun dışında Türkler Almanlarla aynı haklara sahip olmuşlar Almanların yararlandığı sosyal haklardan yararlanmışlardı.

Aynı yıl Almanya ile yapılan işçi anlaşmasının bazı maddelerinde değişiklik yapılmış ve Almanya’da oturan Türklere iki hükümet kararınca süresiz oturma izni verilmişti. Yapılan anlaşmaya göre işçi yanına eşini getirdiyse eşinin ihtiyacı karşılanacak ve işçi memleketindeki yardıma muhtaç ailesine para göndermezse kendisine verilen çocuk parası resmi kanallarca ailesine gönderilecekti.⁸⁷

Hürriyet Gazetesinde çıkan bir ankete göre Türk işçilerinin yüzde 52’sinin para biriktiremedikleri, meslekle ilgili işlerde çalıştırılmadıkları için bu memlekete geldikleri bu yüzden pişmanlık duydukları belirtilmiştir. Buna rağmen Türkiye’de işsizlik bir sorun olmaya devam ettiği için işçilerimizin çoğu Almanya da kalmak istemişlerdi. Ankete göre işçilerimizin yüzde 67’sinin yaşı 23-32 arasında değişmekteydi. Okur-yazar olmayanların nispeti de yüzde 3’tü. Enstitü ve meslek okulu mezunu ise yüzde 15’ti Kadın işçilerimizin yüzde 24’ü enstitü, yüzde 16’ sı lise mezunuydu. Almanya’da yaşayan işçilerimizin yüzde 56’sı evli yüzde 41’i evlenmemiş geri kalan duldu. Evli işçilerimizin çoğu 3 çocukluydu. İşçilerimiz yılda 42 milyar mark tasarruf etmişti. Yine işçilerimizin çoğu lojmanlarda kalmış ve yemeklerini kendileri pişirmişti.⁸⁸

Tablo 2.6. 1971 Yılında Almanya’daki Türklerin Yaş Durumu

Yaş Aralığı	%
-25	7.7
25-34	61.2
35-44	27.7
45 ve üzeri	1.6

Kaynak: Turkut Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa Almanya’daki Türkler*

⁸⁶ *Milliyet*, 4 Mayıs 1964 ve *Hürriyet*, 16 Mayıs 1964.

⁸⁷ *Hürriyet*, 29 Mayıs 1964.

⁸⁸ *Hürriyet*, 6 Ağustos 1964.

31 Mart 1967 tarihinden sonra Almanya'daki işçilere işsizlik sigortası ödenmemesi kararı alınmıştı. Bu karara göre bu tarihe kadar iş bulamayan işçilere oturma izni de verilmemişti. Zaten bu tarihte Almanya'daki 30.000 işsiz Türk'ten ancak yüzde 5'i bu sigortadan faydalanıyordu. Kısacası işçilerimizin sigorta alabilmesi buradaki yetkililerin elinde idi.⁸⁹ Bu yüzden de birçok işçimiz Almanya'da sefil bir duruma düşmüştür. Bu kararın alınma sebebi aslında gayet basitti 1966 yılında Almanya'da ufak çaplı bir kriz baş göstermiş kriz sonucunda 1 milyon Türk işsiz kalmıştı. Sonuçta Ruhr nehri çevresindeki maden ocaklarında çalışan 1500 kadar Türk işçimiz aç ve sefil bir halde yurtlarına dönmek zorunda kalmışlardı .Geri dönmeyen işçiler ise kaçak bir şekilde kaldıkları yurtlarda saklanmışlardı. Almanya ise bu olay karşısında işten çıkarılan işçiler için “ Kontratı biten işçileri geri gönderdik” yorumunda bulunmuştu. Hürriyet gazetesine konuşan bir sözcü Almanya'da 492.900 erkekle 128-300 kadının açıkta kaldığını belirtmişti.⁹⁰ Yaşanılan krizden sadece Almanya'da çalışan çöp toplayan Türk işçileri etkilenmemiş ve işlerine devam etmişlerdi. Bu alanda çalışan işçiler 700 mark kazanmakla birlikte çocuk adedine göre bazen bu kazanç 1500 marka yükselmişti.

Yaşanılan bu kriz karşısında Türk-İş Sendikası işçilerin haklarını savunmuş ve İş ve İşçi Bulma Kurumunun bu kriz karşısında hiçbir önlem almadığını belirterek Kurumun yurtdışına işçi göndermek için insanları kaydetmeye devam ettiğini bu işçilerin Almanya'ya gittiklerinde işsiz kalacağını belirtmişti.

Almanya kriz ortamında Türklere oturacak yer veremediğinden işçilerin memleketlerine geri dönmeleri için böyle bir çare bulmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Almanya'daki Türkler bulundukları yerlerde kalıcı olmanın çaresini aramaya başlamışlardı. Çünkü yeterli miktarda para biriktirememişler ve Türkiye'de bir yatırım yapamamışlardı. Diğer bir çare ise Hollanda, Belçika ve Fransa gibi işçi alımını durdurmayan ülkelerde iş aramaktı.

Türkiye Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem ise olaylar karşısında işten çıkarılmaların olmadığını aksine daha çok işçinin Almanya'ya gideceğini belirtmişti⁹¹ Oysa 1967 yılında 30 bin Türk işçisi işsiz kalmıştı.⁹²

⁸⁹ Hürriyet, 14 Mart 1967.

⁹⁰ Hürriyet, 6 Şubat 1967.

⁹¹ Hürriyet, 28 Aralık 1966.

⁹² Tercüman, 20 Mayıs 1967.

Yaşanılan kriz nedeniyle Almanya Hükümeti işsiz kalan işçiye işsizlik sigortası ödenmeyeceğini belirtmiş, karar 31 Mart 1967 tarihinde uygulanmış ve işsizlik sigortasından işçilerin sadece yüzde beşi faydalanmıştı.⁹³

Krizin etkisi bitince Alman İşçileri Bakanı Türklerden memnun kaldığını ve ekonomi düzelmeye başladıkça Türkiye'den işçi isteyeceklerini belirterek gelen işçilerden memnun kaldığını belirtmişti.

Almanya'ya giden her dört işçiden biri ya bir köyden kasabaya veya şehre veya bir kasabadan bir şehre göçmüştü.⁹⁴ Türkiye'den Almanya'ya gidiş en çok sırasıyla İç Anadolu, Marmara, Ege ve Karadeniz bölgelerinden olmuştur. Doğu ve Güney Doğu Anadolu'dan giden işçilerimizin sayısı az olmakla birlikte işçilerin çoğunluğu büyük şehirlerden gelmekteydi. Karadeniz bölgesinde ise tam tersine yurtdışına çalışmak için köyden daha çok giden olmuştur. Bunun nedeni de Karadeniz bölgesinden gidenlerin çoğunun memleketlerin de olduğu gibi yurt dışında da maden sektöründe çalışmak istemesiydi.⁹⁵ Kısaca özetlemek gerekirse iç göçlerin aksine Almanya'ya yapılan göç zengin bölgelerden başlamıştı. 1964 ve 1965 yılları arasında 40 bine yakın İstanbullu Almanya'ya gitmişti. Giden işçiler genelde Nevşehir, Ankara, Çorum, Çankırı Kayseri, Bolu İzmir ve Karadeniz illerinden gelmişti. Almanya'da çalışan Türk işçilerinin n iyi ve kötü yanları vardı iyi yanlarından bahsetmek gerekirse işçilerimiz çok çalışkan, sert işlerde çalışan yapıya sahip, mensubu olduğu millete ve ailesine düşkün ve vefakârdılar. buna karşılık kötü yanları da şunlard; daima aldatıldıklarını düşünüyorlar maaşların ve ay sonunda yapılan kesilmelerin çok olduğunu düşünüyorlardı,

İyi Almanca bilen işçiler para karşılığı arkadaşlarına yardım ediyorlardı. Yapılan tercümelemler genellikle yanlış ve eksik oluyor bu yüzden de sık sık tercümanlar değişiyordu.⁹⁶

1968 yılında yine aynı tarz bir haberi basında görmekteyiz. Alman İş ve İşsizlik Sigortalarının Türkiye'deki temsilcisi krizin bittiğini bu sebeple de istenilen işçi miktarının arttığını ve artacağını bildirmiş, Türkiye'den yüzde kırk oranında kadın işçi istendiğini fakat yeterli müracaatın yapılmadığını bildirmişti.⁹⁷

Almanya ve Avusturya'daki işçilerden her yıl yurtlarındaki ailelerine gönderdikleri paranın belirtilmesi için bir beyanname isteniyordu. Gönderilen miktara

⁹³ *Hürriyet*, 14 Mart 1967.

⁹⁴ Ahmet Aker, *İşçi Göçü Nisan 1970 ile Nisan 1971 Arasında Almanya'ya Giden Türk İşçileri Üzerinde Sosyo-Ekonomik Bir Örneklem Araştırması*, s.28.

⁹⁵ Ahmet Aker, *İşçi Göçü Nisan 1970 ile Nisan 1971 Arasında Almanya'ya Giden Türk İşçileri Üzerinde Sosyo-Ekonomik Bir Örneklem Araştırması*, s.31.

⁹⁶ *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1965.

⁹⁷ *Hürriyet*, 23 Nisan 1968.

göre işçiden vergi alınmıyordu. Alınan vergi miktarının fazlalığı nedeniyle Türk Hükümeti söz konusu devletlerle bir anlaşma yapmış, işçiler ailelerine gönderdikleri parayı Alman ve Avusturya Bankalarını eliyle göndermiş ve verdikleri vergi miktarı biraz olsun azalmıştı. Türkiye açısından bu anlaşmanın önemi işçilerin eline geçecek paranın çoğalması ve gelen dövizin bir düzene sokulacak olmasıydı.⁹⁸

1971 yılında Almanya’da bulunan işçilerimize mesleki eğitim verilmesi kararlaştırılmış ve bu eğitimin işçinin eğitim düzeyine göre olmasına özen gösterilmişti. Bu kursun masrafı ise Alman ve Türk Hükümetleri tarafından karşılanmıştı.⁹⁹ Yetkili Alman Kuruluşları bu kursa işçilerin hangi dalda katılacaklarını ve sonunda hangi iş alanında tecrübe kazanacaklarını Türk Hükümetine bildirmişti. Türk ve Alman Hükümetleri işçilerin bu kurslara katılımı için gerekli tedbiri almıştı. Kursların niteliği vasıflı ve yarı vasıfsız işçiler için ayarlanmış katılan her Türk işçisinden diğer işçilerle aynı ücret alınmıştı. Kursa katılmak için gereken şart Almanca bilmek idi. Eğitimin teknik kısmı Almanya’da, işletme kısmı Türkiye’de görülmüştü. Eğitimden istenilen amaç işçilerin memleketlerine döndüklerinde ustabaşı olarak çalışmaları idi.

1973 yılında Almanya’ya çalışmak için daha çok kalifiye eleman gönderilmeye başlanınca Türk-İş bu duruma karşı çıkmış kalifiye eleman gönderilmesinin Türkiye açısından zararlı olduğunu bu olayın burada işsizliğe neden olduğunu bu yüzden de gönderilecek işçilerin Doğu ve Güney Doğu Anadolu gibi niteliksiz işsizlerin çok olduğu bölgelerden olmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmişti.

Bu kriz kısa süreli olmuş Türk işçisinden memnun kalan ve bunu her seferinde dile getiren Almanya Hükümeti Türkiye’den tekrar işçi istemiş bunun üzerine giden 500 işçi Almanya’da kömür madenlerinde çalışmaya başlamıştır.¹⁰⁰

İşçiler tekrar işe alınca onlara bir takım sosyal haklarda tanınmıştır. Örneğin ;

- 1- İşsiz kalan işçiler kendi imkânlarıyla iş bulduğunda kendilerine çalışma müsaadesi verilmişti.
- 2- İşine devamlı olarak son verilen veya kendi arzusu ile ayrılıp Türkiye’ye dönen işçilere aynı işveren tarafından isteyene tekrar çalışma müsaadesi verilmişti.
- 3- İkamet müsaadesinin uzatılması için işçilerimizden alınan vergi kesilmişti.¹⁰¹

⁹⁸ *Hürriyet*, 16 Ekim 1968.

⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi Belgeleri, 6 Nisan 1972 tarihli kararnamesi.

¹⁰⁰ *Tercüman*, 16 Eylül 1967.

¹⁰¹ *Tercüman*, 16 Mayıs 1968.

1970 yılında Türkiye ve Almanya Hükümetlerinin ortak kararıyla Türkiye’den gelecek işçiler için eğitim kursları açılmış kursun ücretini işveren karşılamış ve kurs karşılığında her işçiye 200 mark ödenmişti. Kurslar İstanbul, Ankara ve Kocaeli’nde faaliyet göstermişti.¹⁰²

1972 yılında Federal Almanya AET ye üye olmayan ülkelerden işçi alımını bazı gerekçelere dayandırmıştır. Bu gerekçeler şunlardır ;

- 1- Tanınmış bir öğrenim ve tekâmül planı çerçevesinde eğitim ve tekâmül göreceklere ispat edenlere
- 2- Mesleki alanda tekâmül için pratik yapacak şahıslara
- 3- Akademik meslek mensuplarına
- 4- İşçi gönderen memleketlerin Federal Almanya’da yerleşmiş firma mensubu ileri gelen idarecilerine ve Alman işçilerinden daha yüksek seviyede ihtisas sahibi olan uzman işçilerine
- 5- Hastabakıcı personele
- 6- Dinsel ve sosyal alanda faaliyet gösterenlere
- 7- Sanatçı artist ve bunların yardımcılara
- 8- Spor mesleği ile iştigal edenlere
- 9- Bir Almanla evlenmiş kadın veya erkek işçilere
- 10- Tatil süresince Federal Almanya’da en çok 3 ay süre ile çalışmak isteyen, lise üniversite yüksekokul, meslek okulu gibi öğrencilere Alman Başkonsolosluklarınca vize verilmiştir.

1973 yılında da Almanya’dan dönecek işçiler için tekâmül kursları açılmıştır Kursun ücreti Alman işçilerin verdikleri ile eş değerd. Katılma şartı ise işçinin vasıflı olması ve Almanca bilmesiydi. Böylece kursa katılan işçiler Türkiye’ye döndüklerinde işlerine ustabaşı olarak başlayacaklardı. Kursun masraflarını ise Almanya Hükümeti karşılamıştı.¹⁰³ Yine bu kurs için bankalar tarafından özel bir fon kurulmuş ve bu fondan işçilerimizin nasıl yararlanacağını gösterebilmek için bir de Danışma Heyetleri kurulmuştu.

Yine 1973 yılında Almanya’da bulunan işçilerimizin daha rahat yaşaması için özel olarak tercümanlarda görevlendirilmişti.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Almanya’nın yabancı işçiler için uygulamak istediği otomasyon ilkesi uygulanamamış 1964 yılında aile birleşmesiyle ve 1974

¹⁰² Tercüman, 17 Eylül 1970, Nermin Abadan Unat “Türkiyenin Dış Göç Akımı Sosyal Hareketlilik”

¹⁰³ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 270-60-19, Milliyet Gazetesi, 25 Mart 1973.

yılında Almanya’da yaşayan işçilere sürekli olarak çalışma müsaadesi verilmesiyle işçilerimiz temelli olarak Almanya’da kalmıştır. ¹⁰⁴ Almanların bu yasayı çıkartmasındaki asıl sebep “ Türklerin Alman ekonomisini canlandırmasıydı” Yine bu yasayla çocuk paraları güvence altına alınmıştı. Diğer taraftan vatandaşlarımız işsizlik sigortasından da yararlanmaya başlamıştı¹⁰⁵

2.2. Fransa

1964 yılında da Fransa ile Türkiye ile yapılan bir anlaşmayla Türk işçileri Fransız işçilerle aynı haklara sahip olmuş ancak Fransa’ya resmi olarak ilk işçi gönderimi 1970 yılında gerçekleşmiştir. Fransa’ya gitmek isteyenlerin de İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurması gerekiyordu.¹⁰⁶ Fransa Türkiye’den sadece İş ve İşçi Bulma Kurumuyla gelenleri kabul etmişti. Fransa’ya giden işçilerin kalıcı olduğu anlaşılınca 1 Ağustos 1973 burada yaşayan işçilere sosyal yardım güvencesi verilmişti. Böylece Türk işçileri Fransız işçilerle aynı haklara sahip olmuşlar istedikleri doktorda tedavi olma hakkı kazanmışlar, çocuk yardımından faydalanmışlar ve Türkiye’ye geri dönüş yaptıklarında emekli maaşlarından faydalanabilmişlerdi. Giden işçilerin çoğu Kayseri, Konya ve Ankara’dan gitmişti.

Fransa işçi alımıyla ilgili anlaşmada işçilerin başka ülkelere gitmemesi için bir madde koymuştu. Fransa’nın böyle bir maddeye niçin ihtiyaç duyduğu hususunda işçilerin yorumu şöyleydi; İşçiler Fransa’dan başka ülkelere gitmek istiyorlardı çünkü Fransa’da hayat çok pahalıydı, Türk işçilere az ücret veriliyor ve izin kullanamıyorlardı.¹⁰⁷

Fransa’nın Türkiye’den işçi alımı 1974 yılında bitmişse de ödenen çocuk ve evlenme yardımıyla işçiler “turist işçi” olarak Fransa’ya çalışmak için gitmişlerdi..

Fransa’daki yabancı işçiler arasında sayıca en az olan grubu Türkler oluşturmaktaydı. Türk işçilerin büyük kısmı Paris bölgesinde Renault ve Citroen fabrikalarında çalışmışlardı. Paris dışında işçilerimiz Lyon, Strasbourg ve Marsilya bölgelerinde de çalışmıştı. Ancak işçilerimiz daima bir arada bulunmanın hasretini çekmiş bu yüzden de sürekli iş değiştirmişlerdi.

¹⁰⁴ Tercüman, 8 Haziran 1974.

¹⁰⁵ Tercüman, 30 Aralık 1974.

¹⁰⁶ Didem Daniş ve İrtiş Verda, *Entegrasyonun Ötesinde Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.3.

¹⁰⁷ Tercüman, 8 Nisan 1972.

Fransa'ya giden işçilerimizin çoğu para biriktirmek için geldiklerini ifade ederken bir kısmı da evlilik ve aile birleşimi için geldiklerini dile getirmişlerdi. Fransa'da çalışan işçilerimizin çoğu maaşlarını düzenli olarak almışlar ve çok az bir bölümü işsiz kalmıştı.¹⁰⁸

Türklerin başarılı oldukları dal dikim ve kürk evlerinde serbest olarak çalışma idi. Bu alana en çok erkekler ilgi göstermiştir. Türklerin en çok çalıştığı iş alanı ise otomobil sanayi idi. Bunun dışında ilaç sanayisinde, ilaç ve döküm fabrikalarında çalışmışlardı.

Fransa'daki hayat pahalılığı yüzünden çoğu işçimiz Almanya'ya gitmişti.¹⁰⁹

Ancak bazı Fransız işverenler Türk işçisinden memnun kalmamış Türklerin elinin çabuk olmadığını ve kendi içlerine kapanık olarak yaşadıklarını söylemişler işçilerimizin "Sesini kes ve çalış" ilkesine uygun olduklarını belirtmişlerdi.¹¹⁰

Fransız işverenler işçilerimiz için dürüst, çalışkan ver terbiyeli yorumunu yapmışlar onlar için dil kursları açmış ve onlara lojmanlar ayarlamışlardı. Fakat burada çalışan işçilerimizin istekleri de aynıydı ücretlerinin arttırılmasını, postayla gönderdikleri eşyaların ve paraların yerlerine ulaşmasını istiyorlardı.¹¹¹

Paris dışında yaşayan işçilerimizin durumları ise pek parlak değildi. Örneğin bazı işçilerimiz gecekonduya benzeyen yapılarda sağlıksız bir biçimde yaşamaktaydı. Çalışan vasıflı işçilerimiz dahi 1400-1500 frank kazanmaktaydı.¹¹² Kazandıkları para kaldıkları yerlerin kirasını ödemeye dahi yetmiyordu. Ayrıca yaşamak için şart olan temel ihtiyaçların fiyatı da yüksekti. Bu nedenle buradaki Türk işçileri biraz para biriktirip Almanya'ya gidiyorlardı.

Fransa'daki işçilerimiz de Almanya'daki işçilerimizle haklarının aynı olmasını yurtlarına gönderdikleri paraların yerlerine ulaşmasını ve gümrükte kalan eşyalarına çözüm bulunmasını istemişlerdi. İşçilerin Almanya'ya gitmek zorunda kalmasının bir nedeni de Fransa'da Türk işçileriyle ilgilenen bir kurumun olmayışındı.¹¹³ Ayrıca Fransa Hükümeti işçilerin uçak bileti masraflarını karşılamadığından işçiler trenle Fransa'ya gidiyor bu da işçi için fiziksel ve psikolojik açıdan yoruyordu.

Ayrıca Fransa'da Türkler sayıları 40'ı geçmeyen gruplarda çalıştıklarından söz sahibi olamıyorlar ve Fransa ile bir Sosyo-Güvenlik anlaşması yapılmadığı için diğer

¹⁰⁸ Didem Danış ve İrtiş Verda, *Entegrasyonun ötesinde Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.38-39.

¹⁰⁹ *Tercüman*, 8 Nisan 1972.

¹¹⁰ *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1973.

¹¹¹ *Tercüman*, 7 Nisan 1972.

¹¹² *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1972.

¹¹³ *Tercüman*, 7-8 Nisan 1972.

yabancı işçilerle aynı haklara sahip olamıyorlardı. Anlaşma yetersizliğinden ötürüde diğer işçilere göre daha az ücret alıyorlardı.¹¹⁴

Fransa'daki Türk işçilerinin maruz kaldığı zor şartlar Garnier adlı bir Papaz'ı üzmüş, onların çektiği sıkıntılara dikkat çekmek amacıyla açlık grevine başlamıştı. Türk işçilerinin aralıksız çalıştırılması düş dahi almalarına izin verilmemesi bu din adamını böyle bir eyleme sevketmiş olmalıydı.¹¹⁵

Bu grev Fransa'daki Türk işçilerinin isteklerinin gündeme taşınmasını sağlamıştır. Bu istekler şunlardı:

- 1- Bir işçinin haksız yere işten çıkarılması halinde tekrar başka bir işe yerleştirilmesi.
- 2- İşçilerimizin kaldıkları lojmanların iyi hale getirilmesi.
- 3- İşçilerin hastalık halinde ilaç.. vs. ihtiyaçlarını sigortadan karşılanması.
- 4- Ücretlerinin arttırılması.
- 5- Fransızca öğrenmeleri için iyi öğretmen temini.
- 6- Eş ve çocuklarının yanlarına gelmeleri ve bunun için lojman sağlanması.¹¹⁶

2.3. Hollanda

Hollanda'ya yapılan işçi göçleri diğer ülkelere göre daha geç olmuştur. Bazı özellikleriyle de Burada çalışan işçilerimize “Alamancı” denilmekteydi. Bunun da iki nedeni vardı. Bu nedenlerden birincisi Almanya'da ki buna Fransa'yı da ekleyebiliriz. iş bulamayan Türklerin Hollanda 'da iş bulması ikincisi ise Hollanda'ya turist işçileri kabul etmesiydi.¹¹⁷

Merkezi İstatistik Bürosunun resmi verilerine göre 1961 yılında Hollanda'da 200 Türk yaşarken bu sayı 1964 yılında 4.300 e yükselmişti.¹¹⁸ Hollanda'yla ilk iş gücü anlaşması resmi olarak 19 Temmuz 1964 tarihinde yapılmıştı. İşçi alımında yetkili olan kuruluşlar Türkiye'de İş ve İşçi Bulma Kurumu Hollanda'da ise Sosyal İşler Sağlık Bakanlığı İş Verme Müdürlüğü idi. Bu iş için ayrıca Ankara'da bir de İrtibat Bürosu kurulmuştu. Hollandalı iş verenler altı ayda bir iş yeri için gerekli işçi özelliklerini İş ve İşçi Bulma Kurumuna bildiriyordu.

¹¹⁴ *Tercüman* 8 Nisan 1972.

¹¹⁵ *Hürriyet*, 16 Kasım 1971.

¹¹⁶ *Hürriyet*, 28 Temmuz 1970.

¹¹⁷ *Kültür ve Edebiyatta Göç ve Göçmenlik Halleri*, Murat Tuncel, *Hollandaya Göç, Gettolar ve Göçmenlerin Sanatla İlişkileri*, s.240.

¹¹⁸ Veyis Güngör, *Bizimkilerin Pedagojisi*, s.75.

Anlaşmaya göre Türk işçileri Hollandalı işçilerle aynı haklara sahipti. Bu haklar 1966 yılında genişletilmiş burada çalışan işçilerimize yaşlılık, malullük ve ölüm anlarında, iş kazaları ve meslek hastalıkları durumunda tazminat verilmişti.¹¹⁹ Yine aynı anlaşmayla sigortalı işçilerin çocukları ve eşleri de yapılan anlaşmadan istifade etmiş, işçiler Türkiye’ye döndüklerinde de aynı haklardan yararlanmışlardı.¹²⁰ Anlaşma süresi 1 yıl olup diğer ülkelerle yapılan anlaşmalar örnek alınmıştı. Yaş sınırı ise vasıfsız işçiler için 21-35, kalifiye ve uzman işçiler için 23-45 idi. Bu yaş aralığı işçinin ismen çağrıldığı durumlarda değişiyordu. İşçilerin sağlık kontrolleri Kurum tarafından yapıyordu. Giden işçide aranan en önemli özellik işçinin sabıkasının olmaması ve okuma-yazma bilmesi idi. İşveren işçinin yol masrafını karşılıyordu. İşçiye çalışma için süre bittikten sonra yurda dönüş masrafları işverene aittir. Ayrıca işveren işçiye kalacak yer sağlamış eğer işçi kusurundan dolayı işten çıkarılmamışsa Türkiye’ye dönüş için yapacağı iş veren tarafından karşılanacaktı. Hatta ağır işlerde çalışan işçilerin kıyafet ve ayakkabı masrafları bile iş veren tarafından karşılanmıştı. Hollanda’da çalışacak işçinin ismen çağırılması için o işçinin önceden Hollanda’da çalışmış olması gerekli idi.

Giden işçiler Hollanda’da inşaat, tekstil ve madeni eşya sanayilerinde, radyatör,gıda, bisiklet gemi inşaatında çalışmışlar haftada 50-80 golden arasında bir ücret almışlardı.¹²¹ İşçilerin aylık net ücretleri ise 150-230 lira arasında idi.¹²² Ağır işlerde çalışanlara bunun dışında 100 lira primle ayakkabı ve giysi yıpranması karşılığı ek olarak 50 lira ödenmişti. İşçilerimizin çalıştığı şehirler ise Amsterdam, Rotterdam, Utrecht şehirleri ve Twente- Midden- Brabant bölgesidir.

İlk başlarda Hollanda’ya yapılan göçler düzensizdi. Bunun en önemli sebebi ilk kuşak işçilerin daha çok köylerden gidiyor oluşuydu. Bu işçiler daha çok “mevsimlik işçi-gast arbeiders” statüsündeydiler. Bu tür işçilerin amacı para biriktirdikten sonra yurtlarına geri dönmekti.

Ancak bu durum 1970 yılından sonra değişikliğe uğramıştır. Bu tarihten sonra gelen işçiler yanlarında ailelerini ve akrabalarını da getirmişler ve diğer Türklerle yakın oturmaya başlamışlardı. Bu da Hollanda’da gettoların oluşmasına sebep olmuştu. Bu olayı Hollanda’nın kabul ediş nedeniyse “ Sorunlarını bize yansıtmaları kendi aralarında çözsünler” anlayışydı.¹²³

¹¹⁹ *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1966.

¹²⁰ Yapılan Sosyal Güvenlik Anlaşması 1 Şubat 1968 yılında yürürlüğe girmiştir.

¹²¹ *Hürriyet*, 23 Ocak 1964.

¹²² *Hürriyet*, 23 Ocak 1964 - 1 Mayıs 1964.

¹²³ *Kültür ve Edebiyatta Göç ve Göçmenlik Halleri*, Murat Tuncel, *Göç Gettolar ve Göçmenlerin Sanatla İlişkileri*, s.242.

1972’de Hollanda’da yaşayan Türk işçiler aleyhinde bir takım propagandalar olmuştu. Bu propagandaların çıkış nedeni ise bir Türk işçisinin Hollandalı ev sahibini öldürmesiydi. Yapılan propagandalar karşısında Hollandalı polisler suskun kalınca işçilerimiz kendi haklarını kendileri korumak zorunda kalmışlardı. Hollanda basını iolay karşısında tarafsız kalmış yaşanan olaylara “İkinci Belfast” adını takmıştı.¹²⁴

Yaşanılan sıkıntılar bununla kalmamış bir çok Türk tutuklanarak sınır dışı edilmişti. Bunun sonucunda Hollanda Hükümeti Afrika mahallesindeki bir çok Türk işçiyi evlerinden çıkartmıştı. Evlerinden çıkarılan işçilerimiz Walhaven Yardım kampına gönderilmiş boşalan evlere Hollandalı kabadayılar yerleşmişti.¹²⁵ Olaylar sırasında birçok İspanyol, Yugoslav ve Faslı işçiler Türk işçilerini desteklemişti.

Neticede olayların büyümemesi için Hollanda Hükümeti Türkler aleyhine bir takım kararlar almıştı ki bu kararlar şunlardı:

- 1- Yabancı işçilerin özellikle Türklerin Rotterdam’da veya büyük şehirlerde ev ve arsa almalar yasaklanmıştır.
- 2- Yabancı işçilerin pansiyon işletmeleri yasaklanmıştır.
- 3- Oda içindeki yatak sayısı üçten fazla olan pansiyonlar sıkı polis kontrolü altına alınmıştır.
- 4- Türklerin bir yerlerde toplanmaları yasaklanmış şehir dışındaki kamplara gönderilmişlerdir.
- 5- Türklere ait binalar hükümet tarafından zapt edilmiş ve bu evler Hollandalılara satılmıştır.
- 6- Suçlu Türkler oldukları için zararları ödenmemiş tazminat hakkında tanınmamıştır.

Şunu da söylemek gerekir ki olayların çıkmasında Hollanda’da yaşayan solcuların etkisi de büyüktür.

2.4. Avustralya

Avustralya’ya ilk işçi alımı 1967 yılında başlamıştı. Bunun öncesinde Avustralya nüfusun arttırabilmek için 1962 yılında Türkiye’den evlenilecek çağda kadın işçi istemişti.

Avustralya’ya giden işçilerimiz çeşitli iş kollarından olup en düşük 50 dolar maaş almışlar ve Avustralyalı işçilerin sahip olduğu çocuk parası ve sağlık sigortası gibi

¹²⁴ *Hürriyet*, 14 Ağustos 1972.

¹²⁵ *Tercüman*, 14-19 Ağustos 1972.

bütün haklardan yararlanmıştı. Yapılan anlaşmayla birlikte İlk olarak 600 işçi ve aileleri Avustralya'ya gelmişti. ¹²⁶ Giden işçilerin yol parasının yarısını işveren ödemişti. 19 yaşından küçüklerin ise masraflarının tamamını karşılamıştı. İşçilerin çoğu Denizli Bursa ve Kayseri şehirlerinden gitmişti. Gidenlerin yüzde yetmiş beşi vasıfsız geri kalanı ise vasıflı işçilerden oluşmaktaydı. Almanya'ya gidemeyen işçiler genellikle Avustralya'yı seçiyordu. Ayrıca burada çalışacak işçiler için Avustralya Hükümeti tarafından lojman temin edilmiş, işçilerin lojmana yerleşmeleri sırasında onlardan herhangi bir ücret alınmamış ve işçilerimiz için özel olarak Türkçe yayın yapan radyo kurulmuştu. ¹²⁷ Yapılan anlaşmaya göre lojmanlara fazla ücret ödeyen işçilerin şikayet hakkı bulunmaktaydı, ayrıca yapılan anlaşma gereği Avustralya her yıl Türkiye Hükümetinden ne kadar işçi istediğini her yıl belirtmiştir.

Türkiye'den Avustralya'nın işçi talep etmesinde en büyük etken Çanakkale'de savaşan Anzak askerleriydi. Anzaklar Türkleri cesur bir millet olarak tanıtmış Türk işçilerinin Avrupa'daki başarılarını da dile getirmişlerdi. Anlaşmaya göre gidecek işçilerden memnun kalınmışsa yine Türkiye'den işçi istenecekti. ¹²⁸

Avustralya'ya giden kadın işçiler oradaki yaşayış tarzını şöyle açıklamıştı:

“Adım Fatma Ertaş. Türkiye'deyken ev kadınıydım. Avustralya'ya doğru yola çıkarken de beni hep düşündüren küçücük çocuklarımdı. Burda çocuk bakım evleri var. Bizim küçüklere oraya verdik. Her gün ikişer şişe süt içiriyor, bol bol da meyve yediriyorlar. Çocuklar topaç gibi olmağa başladı. Ben de, eşim de harıl harıl çalışıp para kazanıyoruz...” ¹²⁹

İşçilerimize mesleklerine göre ücret verilmişti. Hiç mesleği olmayan erkek işçiler 32 kadın işçilerde 24 dolar almıştı. İşçi bir meslek öğrendikten sonra ise 40-50 dolar civarında bir ücret almışlardır. İngilizce bilenler 70 veya 80 dolar maaş almışlardı. Karı-koca birlikte çalışanların aylık kazancı 600 doları bulmakta ev kirası ile birlikte harcamalar ise 200 doları geçmemişti.

Burada çalışan işçilere göre eğer işçi herhangi bir işte çalışıyorsa Avustralya'da geçim çok kolaydı. Ayrıca işçilerimizin çocukları da burada iyi bir eğitim görmekteydi. ¹³⁰

Avustralya sadece İş ve İşçi Bulma Kurumundan gelenleri kabul etmişti ayrıca Avustralya Hükümeti misafir işçi kabul etmediği için gelen işçilerin en az 2 yıl

¹²⁶ Hürriyet, 6 Ekim 1967 ve 25 Eylül 1967.

¹²⁷ Hürriyet, 26 Eylül 1967.

¹²⁸ Hürriyet, 19 Ekim 1967.

¹²⁹ Hürriyet, 20 Kasım 1968.

¹³⁰ Hürriyet, 20 Kasım 1968.

kalmasını ön görülmüştü.¹³¹ Eğer işçi bu süreden önce Türkiye'ye dönerse yol parasını Avustralya Hükümetine ödemek zorundaydı. Bunun nedeni de Avustralya'da nüfusun düşük düzeyde olmasıydı. Avustralya Hükümeti gelen işçinin kalıcı olarak buraya yerleşmesini istiyordu. Türkiye'den gelecek işçileri seçmek için Avustralya Hükümeti Türkiye'de bir irtibat bürosu kurmuş ve geçici heyetler göndermişti. Avustralya'ya giden işçi kafilesi ismen çağrılmamış işveren istediği işçinin özelliklerini bildirmiş İ.İ.B.K. bu özelliklere göre giden işçiyi belirlemişti. İ.İ.B.K işçiyi belirledikten ve sağlık kontrolünden geçirdikten sonra Avustralya İrtibat Bürosuna belirlediği listeyi göndermişti. Avustralya Hükümeti giden işçinin her türlü ihtiyacını karşılamış, nakil işlemlerini düzenlemiş İngilizce bilmeyen işçilere tercüman vermişti. Avustralya Hükümeti ayrıca işçinin herhangi bir işe girene kadar ailesinin ve kendisinin sosyal güvenlik ihtiyaçlarını karşılamıştır. İşçinin Avustralya'ya gelişinden sekiz gün geçmesinden sonra eğer işçi işe yerleşememişse işçiye sosyal yardım fonundan yardım yapılmıştı. Çalışan işçilere biriktirdikleri dövizlerini yurda gönderme hakkı tanınmış işçinin herhangi bir nedenden ölümü nedeniyle ailesinin tazminatı karşılanmıştı. İşçilere eğitim açısından da tüm kolaylıklar sağlanmış kanuna uyan hiçbir Türk vatandaşı sınır dışı edilmemiş, işçinin yaşlılık ve malullük anında her türlü ihtiyacı karşılanmış gerektiğinde Türkiye'ye dönüş masrafları bile karşılanmıştı. İşçi alımı için "Avustralya ofisi" adı altında bir teşkilat kurulmuştu. İşçilerin ve ailelerinin nakil işlemleri Avustralya ve Türk hükümeti tarafından karşılanmıştı. Avustralya Hükümeti kanunlarına göre işçiler Türkiye'yi ziyaret edebilecekti. Resmi ve dini bayramlarda işçiler tatil yapmışlardı. İşçiler anlaşma yapıldıktan yirmi dört ay sonra Türkiye'ye dönmek isterse Avustralya Hükümeti işçinin yol masrafını ödeyecekti.¹³² Ayrıca Avustralyalı işverenler diğer ülkelerde olduğu gibi Türklerden memnun kalmışlar onların çalışkanlıklarını ve saygılı davranışlarını takdir etmişlerdi.

İşçilerin seçimi karşılıklı istişarelerle olmuş amaç daha az kalifiye elemanı seçmek olmuştu. İş bulmada başvurulanan kurum İş ve İşçi Bulma Kurumu idi. Bunun dışında kendi imkânlarıyla da gidenler olmuştu. Zaten Avustralya'nın Türk işçisinden beklediği kendi kültürlerini unutması ve İngilizce öğrenmeleri idi.¹³³ Ayrıca Avustralya'da çalışacak işçilere "Hostel" adı verilen geçici meskenler temin edilmişti.

Almanya'da iş bulmayan veya geçinemeyen işçilerde Avustralya'ya iş bulmak gidiyordu Buna en güzel örnek Ömer Alanca'nın hikâyesiydi:

¹³¹ *Tercüman*, 21 Nisan 1974.

¹³² Türkiye Cumhuriyeti Arşivi 9 Ocak 1967.

¹³³ Mahmut Tezcan, *Diş Göç ve Eğitim*, s.73 ve *Tercüman*, 23 Kasım 1973.

Ömer Alanca Avustralya’da haftada 150 dolar kazanıldığını duyunca pasaport tacirlerine 500 lira vererek Avustralya’ya gelmiş kazandığı para ise fazla mesai ile 70-80 dolar arası olmuştu. Bu Ömer Alanca bu paranın sadece 50 dolarını biriktirebilmiş ve turist işçi olarak gelmesi nedeniyle sınır dışı edilme korkusuyla yaşamıştı.¹³⁴

İşçilerden işverenler memnun kalmış ve Türkiye’den daha çok işçi istemişlerdi. Giden işçi açısından ise durum biraz daha farklıydı. İşçiler Avustralya da yaşadıkları ilk yıllarda sıkıntı çekmişler yaşadıkları yerin kültürüne ayak uyduramamışlar bu yüzden de para biriktirdikten sonra yurtlarına geri dönmek istemişlerdi. Avustralya Hükümeti buna karşılık Türkçe konuşan tercümanlar vasıtasıyla işçilerimizin sıkıntılarını gidermeye çalışmış, işlerinden herhangi bir sebeple ayrılanlara yeniden iş bulmuştu.

Avustralya’ya daha çok 21 ile 45 yaşları arasında bekâr erkek ve kadınlarla 50 yaşını doldurmayan çocuklu aileler gitmiş işçinin beraberinde getirdiği aile fertlerine de imkânlar sağlanmıştı. Ancak çocuklu ailelerde çocuğun 21 yaşını geçmemesine dikkat edilmişti. Buraya giden işçilerde diğer ülkelerde olduğu gibi misafir olarak kabul edilmiş ve giden işçinin bir süre sonra memleketine geri döneceği varsayılmıştı

Avustralya’ya gidecek işçiler meslek ve sağlık kontrollerinden geçtikten sonra Avustralya Hükümetinin de onayı alınarak gönderilmişti. İşçileri Avustralya’da görevli bir memur karşılamış gelenleri kalacakları yerlere yerleştirmiş ve onlara çalışacakları iş kolu hakkında bilgi vermiş işçilere uygun bir iş bulunana kadar da işçinin ve ailesinin tüm masrafları karşılanmış ve geçici olarak iş bulunana kadar işçiler misafirhanede konaklamıştı.

Çalışma Bakanı Naili Erdem Avustralya’ya giden işçilerinin yüzde 75 ’in vasıfsız olduğunu belirtmiş ve anlaşmanın bir maddesini şöyle yorumlamıştı:

*“Türk işçileri çocuk zammını ve işsizlik sigortası dâhil olmak üzere, çalışma iş emniyeti sağlık yardımları ücretli tatil hakları ve bütün sosyal hak ve menfaatlerden Avusturyalı ve Avustralya’da çalışan diğer yabancı işçilerle eşit şekilde faydalanır”.*¹³⁵

Avustralya’da genellikle iş 7.30 başlayıp akşam 3.30 da bitiyordu giden işçiler genellikle Ford, BMC, çamaşır ve buzdolabı fabrikalarında çalışıyor kadınlar işçilerde çamaşır, cam, bisküvi ve çikolata fabrikalarında çalışıyordu¹³⁶. Ayrıca işinden memnun kalmayan işçiler maaşlarını arttırabilmek için bazen işverenine haber vermeden işlerini değiştirebiliyordu. Mesai saatleri ise berkeklerde fazla olabiliyorken kadınlarda sekiz saatti.

¹³⁴ Tercüman, 17 Nisan 1974.

¹³⁵ Hürriyet, 26 Eylül 1967.

¹³⁶ Hürriyet, 10 ve 12 Ocak 1970.

Gitmiş olan işçiler Sidney, Melbourne, Perth, Woolongang ve Dandenong şehirlerinde kalmıştır. İşçilerimiz daha çok çalıştıkları yerlere yakın bölgelere yerleştirilmişlerdi.

Avustralya'ya gitmek için gereken şartlar ise şunlardı:

- 1- Karı-koca birlikte kayıt yaptırabilir ancak 45 yaşını geçemezler. Ailelerin 16 yaşından küçük çocukları dörde geçmeyecekti.
- 2- Kayıt için gerekli belgeler nüfus cüzdanı resim ve diplomaydı.
- 3- İngilizce bilenlere öncelik tanınmıştı.
- 4- Avustralya'ya gidecekler 2 yıldan önce dönemezler.
- 5- Göçmen ve işçi deyimleri aynı statüyü kapsar.
- 6- Avustralya'ya giden aileden yol masrafı 426 TL alınmıştı.
- 7- Giden işçilerin bekâr olmasına dikkat edilmişti.

Çalışan bekâr işçilere göre karı-koca birlikte çalışan işçiler geçinmekte zorluk çekmiyordu.¹³⁷

Ancak işçilerimiz bir takım sıkıntılarla da uğraşmıştır Hürriyet gazetesinde yayınlanan bir işçi mektubuna göre;

Avustralya'da yaşayan işçilerimiz Hostel denilen barınaklarda kalıyor Örf ve adetlerimizi yaşıyorlar ve İngilizce bilmiyorlarsa iş bulamıyorlardı. Aldıkları ücretin yarısını da kaldıkları yerlere veriyorlardı. Bunun dışında bir de sağlık sigortaları olmadığı için çoğu kez sokakta kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.¹³⁸ İngilizce bilmeyenler genellikle resmi müesseselerde çalışmış ve mesai olanakları olmadığı için fazla para biriktirememişlerdi.

Çalışmak için Avustralya'ya giden Yusuf Çoruhlu çalışmak için Avustralya'ya nasıl gittiğini ve oradaki çalışma şartlarını şöyle anlatıyordu:

“Avustralya'ya 1970'de geldim. Karadeniz Teknik Üniversitesinde Sicil Şefi olarak çalışıyordum. Maaşım 700 liraydı. Sıkıntıdan ne yapacağımı şaşırmıştım. Günün birinde eve bir şeyler almak için hanımla taksitçiye gittik. Öyle bir peşin para istedi ki ne diyeceğimizi şaşırdık. Ertesi sabah soluğu İş ve İşçi Bulma Kurumunda aldım. O da zorlaşmadan Avustralya'ya gidelim diyordum...

Sonunda buraya geldik... Ama ekmek aslanın ağzında değil, midesindeymiş. Fabrika bana ilk günler çok zor geldi. Bu çeşit işe alışık değildim. Hastalandım... Ama güçlükleri yenmeye karar vermiştim. Tekrar fabrikaya girdim Paranın yetmediğini

¹³⁷ Hürriyet, 20 Kasım 1968.

¹³⁸ Hürriyet, 14 Temmuz 1969.

görünce ikinci bir iş buldum. Tam üç yıl günde beş saat uyku ile bir fabrikadan çıkıp ötekine gittim. Bir yandan da hanım çalışıyordu. İki çocuk okula gidiyordu. Nihayet geçen yılın sonunda bir rahat nefes aldım. Önce 20 bin dolara taksitle üç odalı bir ev aldım. Ardından bir de küçük otomobil edindim. Haftada taksitlerimizde ödedikten sonra 50 dolara arttırabiliyoruz.

Avustralya'ya macera için gelinmez... Para biriktir ama anlattığım gibi... “¹³⁹

Bu sıkıntılar 1970 yılına gelindiğinde aşılmaya başlanmış işçilerimiz döviz biriktirerek ev ve otomobil almış ailelerine para göndermeye başlamıştı. İngilizceyi derdini anlatacak kadar öğrenenler ise işlerinden memnun değillerse yeni işlere girebilmişlerdi. Ancak Avustralya'ya kaçak olarak gelen işçiler de diğer memleketlerde olduğu gibi polisten kaçmış ve bazen de lojmanlarından günlerce çıkmamışlardır. Avustralya'da iş ve işveren arasında bir sözleşme olduğundan dolayı işçi işinden memnun değilse işini değiştirebiliyordu. Bu sözleşmeden “ sosyal haklarından” yararlanamadıklarını belirten Türk işçileri yararlanmıştı.

Fakat Avustralya'da çalışan işçilerin hepsi memnun değildi. Memnun olmayanlarının nedenleri başında; işsizlik priminin verilmemesi, eve geldiklerinde kaldıkları lojmanların kilitlerinin değiştirilmiş olması ve hasta olduklarında sigortadan yararlanamayışları vardı.

Avustralya ile Türkiye Hükümetinin karşı karşıya kaldığı bir husus daha vardı Avustralya'nın işçilere göçmen olarak Türkiye'nin ise para biriktirerek geri dönecek işçiler gözüyle bakıyordu. Bu sorunu halletmek için her iki hükümet kararıyla anlaşmaya “Türklerin Avustralya'da çalışma ve ikamesi maddesini koymuşlar böyle işçilerimiz göçmen statüsüne girmişlerdir.

Bu durumdan haberdar olmayan işçilerimiz hükümetin kendileriyle ilgilenmediklerini düşünmüştü.¹⁴⁰ Ayrıca Hürriyet Gazetesinde yayınlanan bir işçinin mektubuna göre Avustralya'da yaşamak görüldüğü gibi güzel değildi orada yaşayan işçiye göre Avustralya işçilerimize sigorta yardımı yapmamış aldıkları maaşlarla da geçinemedikleri gibi aldıkları maaşın çoğunu kiraya vermişlerdir.

Bu durum yukarıda da söylediğim gibi 1970 yılına doğru düzelmeye başlamış yavaş yavaş buradaki işçilerimiz para biriktirerek memlekete döviz yollamışlar, Hostellerden çıkarak evlerde yaşamaya başlamışlardı. Evlere verilen kirayı azaltmak içinde birkaç aile birlikte oturmaya başlamışlardı. Oturdıkları evler genelde işyerlerine

¹³⁹ Tercüman, 14 Nisan 1974.

¹⁴⁰ Hürriyet 14 Ocak 1970.

yakın olduğu için işçilerimiz yol parası açısından da tasarruf edebilmişlerdi. Diğer ülkelerde olduğu gibi burada yaşayan işçilerimiz de paraların yerine geç gitmesi yüzünden bankalardan şikâyetçiydi

2.5. Belçika

Belçika ile iş gücü anlaşması resmi olarak; 22 Kasım 1963 tarihinde anlaşma metni hazırlanmış anlaşma 16 Temmuz 1964 yılında da onaylanmıştır. Bu anlaşmayla Belçika'ya giden işçilerin özellikleri alacağı ücretler... Vs belirlenmiştir. Anlaşma şu esaslardan oluşuyordu:

- 1- Yetkili Belçika makamları iş veren kuruluşların isimsiz işçi taleplerini Türk makamlarına bildirmişti.
- 2- İsmen çağırılma Belçika'da oturan Türk işçileri için geçerliydi.
- 3- Türk makamları isteklerin ne derecede karşılanacağını Belçikalı makamlara bildirmişlerdi.
- 4- Yetkili Belçika makamları sosyal yardımlar, ücretlerden kesilecek sosyal yardım primleri, vergiler ve iş sözleşmesinden doğan karşılıklı sorumluluklar ile ilgili bilgileri Türk makamlarına bildirmişlerdi.
- 5- Yetkili Türk makamları Belçika makamları ile işbirliği yaparak bilgilerin yayınlanmasını sağlamıştı.
- 6- Adaylar 35 yaşından büyük 20 yaşından küçük olamaz Kalifiyeli işçiler için yaş sınırı 40 tır. Maden işçileri için kalifiye yaş sınırı 45 idi.
- 7- Adayların sağlıklı olmaları şarttır. Sağlık muayenelerinde yapılan harcamalar işveren tarafından karşılanmıştı.
- 8- Gidecek işçilere 2 yıl geçerli pasaport verilmişti.
- 9- Yolculuk sırasındaki masraflar işveren tarafından karşılanmıştı.
- 10- Giden işçiye lisan kursu açılmıştı.
- 11- İşveren işçiye çalıştığı alanla ilgili bilgi alması için özel kurslar açmıştı.
- 12- İşveren işçinin kalacağı yeri ayarlamıştır.
- 13- İşçinin hastalanması halinde hastane masraflarını işveren karşılamıştı.
- 14- Türk işçisi Belçikalı işçilerle aynı haklara sahip olmuştı.
- 15- Türk işçilerinin Belçika'da büyüyen çocuklarına Belçikalı çocuklarla aynı oranda tazminat verilmişti.

16- İşçinin ücretli izne hakkı vardır Ayrıca Türkiye’de olduğu gibi 29 Ekim ve dini bayramlarda da tatil hakkını kullanmıştı.

17- Bir iş kazası sonucu ölen işçinin ailesine tazminat verilmişti.

18- Giden işçinin sabıka kaydının bulunulmaması şarttır. İşçinin çalışacağı iş fiziki özelliklerine göre belirlenmişti.¹⁴¹

Belçika’ya giden işçilerden diğer ülkelerde olduğu gibi memnun kalmış, bu yüzden de işçilerimiz diğer ülkelere olduğu gibi burada da temelli kalmışlardı.¹⁴² Almanya’da geçinemeyen işçilerimiz de Belçika’ya giderek burada iş bulmuşlardı.

1970 yılındaki Avrupa’daki petrol krizi Belçika’yı da etkilemiş bu yüzden işten çıkarılanlar yurtlarına dönmek zorunda kalmışlardı. Gidecek olan işçilere haklarını öğrenmeleri için lisan kursları da açılmıştı. Ayrıca bakmak zorunluluğu bulunan işçiler ailelerini de yanlarında getirmişti. Buraya giden işçilerin görüşleri sorulduğunda Türk işçileri Belçika’da kiraların uygun olduğunu ve para biriktirebildiklerini belirtmişlerdi.¹⁴³ İşçilerin Belçika’ya gidiş nedeninin en önemlisi ev kiralarının az olması böylece işçinin daha çok tasarruf yapmış olması idi. Burada çalışan vasıfsız işçi saat başı 600-1000 Frank arası bir maaş alıyordu.¹⁴⁴

Belçika’ya giden işçiler sanayi, hizmet, tarım, bahçecilik ve çöp işletme endüstrisinde çalışmış ve birikimlerini Türkiye’de değerlendirmişti.

Belçika’da yaşayan Türk toplumu ülkenin birçok tarafına dağılmış, küçük gruplar halinde yaşamaktaydı. Afyon ve Eskişehir’den göç etmiş Türkler çoğunlukla Brüksel ve Gento İç ve Doğu Anadolu bölgelerinden göç edenler ise Belçika’nın çeşitli illerinde yaşamışlardı.¹⁴⁵

1967 verilirine göre Belçika’daki işçilerin yüzde yirmi dokuzu Limburg, yüzde yirmi beşi Hoinaut, yüzde on altısı Liege ve yüzde on dördü Brüksel bölgesinde toplanmıştı.

1964 yılından itibaren Belçika’ya gelen Türklerin bir kısmı bir süre çalıştıktan sonra geri dönmüş bir kısmı da Belçika’ya yerleşerek kalıcı hale gelmişler ve bulundukları yerlerde azınlık grupları oluşturmuşlardı. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi buraya gelen Türklerin çoğunluğu Afyonkarahisar, Eskişehir, Kayseri, ve Trabzonlu idi.

¹⁴¹ Cahit Gelekçi-Ali Köse, Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika’daki Türkler, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011 s.59-60, Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 22 Mart 1965.

¹⁴² Cahit Gelekçi-Ali Köse, Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika’daki Türkler, Phoenix Yayınevi, Ankara 2011 s.28

¹⁴³ *Tercüman*, 13 Nisan 1972.

¹⁴⁴ *Tercüman*, 13 Nisan 1972.

¹⁴⁵ Cahit Gelekçi-Ali Köse, Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika’daki Türkler, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011 s.35.

Belçika'ya gelen ilk kuşak Türklerin yüzde 52' si ilkokul mezunu, yüzde 33' ü ortaokul veya lise mezunu idi. Türkiye Büyük Elçisi Fuat Tanlay Belçika'daki Türklerin eğitim durumuyla ilgili şunları söylemiştir:

*“Konuyu Türklerin buraya gelişlerine bakarak ele almak lazım. Buraya ilk gelenler düz işçi olarak çalışmıştı. Bunların birçoğu da o zamanların en zor işi olan madenlerde kömür ocaklarında çalışmışlar. Tabii o dönemde gelenlerin eğitim seviyesi de yüksek değildi. İkinci kuşak burada daha etkin hale gelmiş eğitime biraz daha önem vermiş, Ancak onlar da biraz yetersiz kalmıştır. Üçüncü kuşak ise eğitime daha fazla açılım yapmış, Fakat onlarda da bu oran düşük kalmış...”*¹⁴⁶

Belçika'da yaşayan ilk kuşak ailelerin kullandığı dil Türkçeydi bunun nedeni de ilk kuşak göçmen işçilerin evliliklerini Türkiye'de yapmış olmasıydı. Bu kuşak kendilerinin zorluk çektiklerini ikinci ve üçüncü kuşağın kendilerine göre daha kolay uyum sağladıklarını belirtmişti. Ayrıca ilk kuşağın Türkiye'deki aileleri ile iletişimi gelen ve gidenler aracılığıyla oluyordu. Belçika'ya gelen ilk kuşak göçmen işçilerin dil bilmemesi yüzünden bulundukları Belçika anayasasını da anlayamamışlar bu yüzden Belçikalıların ırkçı ayrımlarına maruz kalmışlardı.

1973 yılında ise 10 bine yakın Türk işçisini zor durumda bırakan “ Flamanca bilme şartı” hükümet tarafından geçici olarak durdurulmuştur. Bu karar alınmadan önce Flamanca bilinmeyenlerin Çalışma permileri yenilenmiyordu.¹⁴⁷

2.6. Avusturya

1962 yılında Avusturya ilk olarak Türkiye'den endüstri kollarında çalıştırılacak 18-35 yaşları arasında 10 bin işçi istemişti.¹⁴⁸

Resmi olarak ilk anlaşma Avusturya ile 1964 yılında yapılmıştı. Anlaşmanın yapılış amacı diğer ülkelerde olduğu gibi ülke ekonomisinde duyulan açığı kapatmaktı. Avusturya'da Türkiye ile iş gücü anlaşması yapmadan önce İspanya ve Yunanistan ile de bir anlaşma yapmış ancak yeterli işgücüne kavuşamayınca Türkiye'ye yönelmişti. Türkiye ile yapılan anlaşmada diğer ülkelerde olduğu gibi “rotasyon” ilkesine bağlı idi yani işçiler Avusturya'da bir süre çalıştıktan sonra yurtlarına geri döneceklerdi. Gelen işçilerin çoğu Nevşehir ve Kırşehirli idi.1970 yıllarında krizden etkilenen Avusturya yabancı işçileri işlerinden çıkarmaya başlamış bunun sonucunda da bazı Türk işçileri

¹⁴⁶ Cahit Gelekçi-Ali Köse, Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011 s.121.

¹⁴⁷ *Milliyet*, 5 Ekim 1973.

¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1961.

aile birleşimi yoluna giderek bulundukları yerlerde kalmaya çalışmışlardı. Buraya gelen ilk Türk işçileri çoğunlukla inşaat alanında çalışmıştı. Bunun dışında montaj, tekstil alanlarında da çalışanlar da olmuştu. Giden işçilerin çoğu erkeklerden oluşmaktaydı 1970 yılından sonra ise giden kadın işçilerin sayısı çoğalmıştı.

Avusturya Hükümeti başlangıçta diğer Avrupa ülkeleri gibi rotasyon ilkesini uygulamak istemiş, ancak burada çalışanlar kaldıkları yerde kalıcı hale gelmişlerdi. Türk nüfusu çoğalınca petrol krizini bahane eden Avusturya yurdunda bulunan bir çok işçiyi Türkiye'ye geri göndermişti.

Avusturya'daki işçilerin buraya gelme sebebi burada ücretin yüksek olma ve iş bulma imkanlarıydı. İlk kuşak göçmen işçiler başlangıçta para biriktirip yurtlarına dönmek istemişler ancak yaşadıkları yerlerin hayat seviyelerinin yüksel olması nedeniyle bulundukları yerlerde kalmışlardı.¹⁴⁹

İlk kuşak göçmen işçiler Avusturya'da İrtibat Bürosu aracılığı ile yada tanıdıkları vasıtasıyla iş bulmuşlar çalıştıkları işlerde ağır ve yorucu olmuştu.

1966 yılında Avusturya'daki 5 bin Türk işçimizin hakları teminat altına alınmıştı. Böylece buradaki işçilerimiz Almanya'daki işçilerimiz gibi geniş haklar kazanmışlardı.

Buradaki işçilerimiz Avusturya'daki işçilerle aynı haklara sahip olmuştu. İşçiler hastalık, emeklilik, iş kazası, meslek hastalığı sigortaları bünyesine alınmış Bu yardımı i Avusturya Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından döviz olarak verilmişti. İşçinin çocuk yardımından ve yıllık ücretli izinden istifadesi sağlanmıştır.¹⁵⁰

1968 yılında Avusturya'da çalışan işçilerden alınan vergi miktarı azaltılmış böylece burada çalışan işçilerin ücretlerinde artış sağlanmıştı.

1969 yılında verilen önceki kararlara yenileri eklenmişti. Bu yeni maddelere göre Avusturya'da çalışan işçiler daha evvel Türkiye'de Sosyal Sigortaya tabi iseler orada çalıştıkları süre emeklilik sürelerine sayılacaktı. İlk defa Avusturya'da sigortalananmış olanlar ise Türkiye'ye döndükten sonra sigortalandıkları takdirde Avusturya'daki sigorta süresi buna eklenecekti.

Anlaşmaya göre hastalık sigortasından işçilerin bakmakla mükellef olduğu kimseler istifade edeceklerdir. Çocuk yardımı ise aralıksız 3 ay çalışmama halinde

¹⁴⁹ Mehmet Soyürk, "Türkiyeden Avusturyaya İşgücü Göçü" (International Periodical For The Languages and History of Turkish or Turkic), Volume 7-3 Summer, 2012, s.2321.

¹⁵⁰ *Hürriyet*, 13 Ekim 1966.

kesilmişti.¹⁵¹ 1973 yılında Türkiye ve Avusturya arasında yapılan anlaşmanın sonucunda Türk işçisine yeni haklar sağlanmıştır Bu haklardan en önemlisi şuydu:

Avusturya’da çalışan işçilerimizin çocuk paralarından yararlanmak için 3 ay olan bekleme süresi 1 aya indirilmiştir.

¹⁵¹ *Tercüman*, 13 Temmuz 1969.

¹⁵¹ *Son Havadis*, 8 Temmuz 1973.

3. AVRUPA'YA YAPILAN İŞÇİ GÖÇLERİNİN NEDENLERİ

3.1. Avrupa Açısından

İkinci Dünya Savaşından sonra kapılarını yabancı işçilere açan Avrupa Ülkeleri istihdamı kolaylaştırmıştı. Yabancı iş gücü Avrupa ülkelerinde maliyeti düşürmüştü, üretimi arttırmış, kişi başına düşen milli gelir çoğalmış, yerli işçiyi ağır işlerden kurtarmıştı. Ayrıca yabancı ülkeler gelen işçilerin sosyal güvenlik sistemine bıraktığı primlerden de kazanç sağlamıştı. Avrupa'ya gelen işçi vergi iade sisteminden yararlanamaz, kira alamaz ve birikmiş paralarını geri isteyemezdi.¹⁵²

Bunun yanı sıra yabancı işçi göçü bazı sıkıntılara da yol açmıştı, yabancı işçi sayısı çoğalınca ülkeler yeni okul, hastaneler... vs. yapmak zorunda kalmış bu da maddi külfete sebep olmuştu. İşçinin kazandığını memlekete yollaması yüzünden yaşadıkları yerdeki insanlarla aralarında ekonomik olarak farklılıklar meydana gelmiş buda yerli halkın tepkisini çekmişti.

Avrupa, yabancı iş gücünü geçici olarak düşünmüş gelenlerin para biriktirdikten sonra memleketine geri döneceğini varsaymıştı.

3.2. Türkiye Açısından

Türk dış göçünün Avrupa'ya yönelişinde birey kadar devletin de istekli olduğu anlaşılmaktaydı. Yurt dışında ekonomik alanda daha çabuk ve fazla kazanmak birey için bir fırsattı. Devlet ise özellikle işsizliğe çözüm bulmak, döviz artışı sağlamak ve yurtdışından gelen işçinin deneyiminden yararlanmayı amaçlıyordu. İşçilerin çoğunluğunu köylerden gidenler oluşturduğu için de bu insanların köylerine döndüğünde bulundukları yeri kalkındıracağı ümidinde idi.¹⁵³

Türkiye için dış göç bir nevi geçici bir süreçti. İşçi bir süre Avrupa'ya gidecek burada para kazanarak birikimini Türkiye'ye getirecek ve memleketini kalkındıracaktı.

Ancak yıllar geçtikçe bu durum farklı bir boyut kazanmış kırsal kesimden giden göçmen işçiler farkı bir topluma ayak basınca ortama uyum sağlayamamışlar dolayısıyla da kendi içlerinde dernekleşme yoluna gitmişlerdi. Türkiye'nin hayal

¹⁵² Ali S. Gıtmaz, *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler Beklentiler Gerçekleşenler*, Alan Yayıncılık, İstanbul, s.107.

¹⁵³ İsmail Altıntaş, *Dış Göç ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2008 s.77-78.

kırıklığına uğradığı bir diğer husus ise beklenen dönüşün gerçekleşmemesi ve aile birleşimiyle daha çok insanın yurtdışına gitmesiydi.

Göçmen Türk işçilerinin büyük çoğunluğu kırsal bölgeden gelip modern toplum yaşantısıyla Avrupa’da karşılaşmıştı.¹⁵⁴

İşçilerimizi yurtdışına iten en büyük sebep memleketimizin iktisadi durumuydu. Memleketlerinde iş bulamayanlar ailelerinin ihtiyacını temin etmek için çeşitli yollara başvurmak zorunda kalmıştı. Bunlardan biri de yurt dışında iş aramaktı.

Bunun dışında otomobil almak, lisan öğrenmek, kültürünü arttırmak... vb. nedenlerle gidenler de vardı.

Ayrıca gidenler geri dönmek de istemiyordu çünkü Türkiye onlara yurt dışındaki gibi hayat şartları vaat etmiyordu.¹⁵⁵ Belirtmek gerekir ki yurtdışına giden işçiler büyük oranda sömürülmüşlerdir. Uzun süre asgari ücret alan işçilerin önemli bir kısmının kalifiye eleman olması da üzücü bir olaydı.

Türkiye açısından giden işçiler işsizliğin had safhada olduğu bir dönemde yurt ekonomisine katkıda bulunacaklardı. Giden işçilerin çoğu tornacı, elektrikçi, oksijen kaynakçısı olduğundan Türkiye’de bu alanda kalifiye eleman seviyesi düşmüş ve bu alanlarda üretim azalmıştı.

Giden vasıfsız işçiler ise yurtdışında bir nevi staj görerek yurtları için yatırımlar yapacaktı. Cumhuriyet gazetesine göre; yurtdışındaki işçilerimiz çalıştıkları yerlerde takdir ediliyordu. Kalifiye elemanın aldığı ücretler fazla düşük değildi. Disiplinli çalışmış olanlar zam da görmüşlerdi.

1964 yılında Hürriyet gazetesinde çıkan bir habere göre; yetişkin iş gücünün yurt dışına gitmesini önlemek için bir program hazırlanılacağı belirtilmişti. Yapılan açıklamada şöyle denilmekteydi:

“Yurt dışına çalışmaya gidecek işçilerin memlekette işsizliğin yaygın olduğu bölgelerden ve vasıfsız işçi olmalarına önem verilecektir. Türk işçilerinin gittikleri ülkelerdeki çevrelerinden azami derecede faydalanmaları için, bulundukları yerde danışma büroları kurulması teşebbüsüne geçilecektir. Yurda dönecek işçilerin hangi alanlarda çalışmaları gerektiği yolunda araştırma yapılacak ve insan gücüne ihtiyacı olan alanlar işçilere duyurulacaktır.”

¹⁵⁴ İsmail Altıntaş, *Dış Göç ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul, 2008 s.22.

¹⁵⁵ *Tercüman*, 5 Kasım 1962.

Öte yandan bir diğer teklif ise sürekli çalışan işçiler için işsizlik sigortasının yapılmasıdır.¹⁵⁶ MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş yurtdışında yaşayan işçilerimizle ilgili meclise bir önerge sunmuştu önergede şunlar vardı:

- 1- Avrupa'daki işçilerimiz öteki ülkelerden gelen işçilere kıyasla eşit haklara sahip değildi
- 2- Tatil için yurda dönen işçilerin eline iki gün sonra gelmesi istenerek makbuz verilmekte ve gümrüğe bağlı olmayan malı alınmakta işçi söz konusu günde gittiği zaman böyle bir makbuzun kedisine verilmediğini bildirmekteydi
- 3- İşçilerin ailelerine gönderdiği paralar alıcısına en az 3-4 ay sonra teslim edilmişti.
- 4- Yurtdışında yaşayan kadın işçilerimizin durumu yürekleri yakan manzara arz etmekteydi.
- 5- Yurtdışındaki işçilerimizin çocukları öğretmensizlikten eğitememişti.
- 6- Almanya'daki işçilerimiz demir perde gerisi radyoların propaganda niteliğindeki Türkçe yayınlarını takibe zorlanmıştı.
- 7- Yurtdışında yaşayan işçilerimizin kazandıkları meblağ milyarlarca lirayı bulduğu halde bunlar Türkiye'ye gelmemişi.
- 8- İşçiler Türkiye'deki seçimlere katılmak istemekteydi.

1965 yılında Çalışma Bakanlığı yurtdışında yaşayan işçilerimiz için bazı önemli haklar alınmıştır. Bunlar şunlardır:

- 1- İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla yurtdışına giden işçilerimizden bu tarihten sonra izin belgesi alınmamıştı.
- 2- İşçi pasaportları iki yıl olarak uzatılmıştı.
- 3- Konsolosluklardaki işlemler basitleştirilmişti.
- 4- Avrupa'da bulunan işçilerimizin ihtiyarlık maaşları yurtdışında geçen süreye ait bölümü her ay Türkiye'ye gönderilmiştir. Sakatlanan işçilerimizin aylıkları da Türkiye'ye havale edilmiştir. İşçilerimizin Türkiye'deki ailelerini İşçi Sigortaları Kurumu ücretsiz tedavi etmişti.
- 5- İşçilerimizin yoğun olduğu bölgelerde Türk mezarlıkları kurulmuştu.
- 6- Çocuk zamlarının yurttaki ailelere gönderilmesi kabul edilmiştir. Hürriyet gazetesinde çıkan bir habere göre Avrupa'daki yabancı işçi sorunun Türkiye açısından üç farklı açıdan bakılmaktaydı.

¹⁵⁶ Hürriyet, 16 Kasım 1964.

Yabancı işçi çalıştıran ülke açısından problem basitti;

Avrupalı, yabancı işçinin getirdiği götüreceğinden fazla olduğu sürece, işçi ithal edecek yahut elindekini koruyacaktı. Dünyadaki ekonomik krize rağmen Avrupa bu kanaatteydi. Ama yarın sıra Avrupa'nın medeni olmakla övünen milletlerin fedakârlık yapmalarına gelince, yabancı işçiler kapı dışarı edilecekti.

1- Gönderen ülkeler açısından;

Sorun çok karışıktı. Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler hem bu sayede dış dünyaya açılmakta hem işsiz ordusunu eritmekte hem de gelir sağlamaktaydı. Ama özellikle Türkiye dışarıdaki işçinin bir gün geri döneceğini ya da kapı dışarı edileceğini görememiş ve hiçbir tedbir almamıştı.

Yurtdışına giden işçilerin Türkiye'ye yardımları şunlar olmuştur.

- 1- Memleket için umulandan daha büyük bir döviz kaynağı olmuşlardı.
- 2- İşsizliğe karşı geçici hatta devamlı bir tedbirdi.
- 3- Kalkınmamızda yararlı olacak teknik bilgi ve görgünün ve çalışma disiplininin yerleşmesinde yardımcı olmak.
- 4- Batı dünyası ile kitle temasının kurulmasına yol açmıştı.
- 5- Geniş sınaî yatırımlara meydan ve imkân vermektedir.

İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü 1966 yılında Tercüman Gazetesine verdiği bir beyanatta yurtdışına işçi gönderilmesiyle Türkiye'de işsizliği biraz olsun hafiflediğini söylemişti. Giden işçilerin yüzde 70'nin vasıfsız olduğunu ve yurda geldiklerinde psikolojik yaralı olacaklarını da belirten Çalışma Bakanı işçi dövizlerinin de Türkiye için bir yatırım olduğunu vurgulamıştı.

Tercümada çıkan bir habere göre yabancı ülkelerde yaşayan işçilerle eş ve çocuklarına işverenle anlaşmazlık işsizlik ve ölüm hallerinde Çalışma Bakanlığı tarafından yardım yapılmıştır. Bu gibi hallere düşen işçiler çalıştıkları memleketin mevzuatı gereğince işsizlik veya ölüm sigortası gibi haklardan yararlanmışlardır Ancak yardım süresi 1 ayı geçmiyordu.

Ayrıca yurtdışında ölen işçilerin eş ve çocukları içinde yardım yapılmıştı. Temmuz 1968 de Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem yurtdışında yaşayan işçilerimiz için bir gezi düzenlemiş ve sıkıntılarını dinlemişti. Erdemin hazırladığı raporda şunlar vardı:

- 1- Belçika'da en çok kazanan yabancı işçi Türk işçisidir Hollanda'da Türk işçileri arasında yüz kızartan suç hiç yoktur. İsviçre'de Türk işçisi barış unsurudur. Almanya'daki Türk işçisi çalışkandır. Avusturya'daki Türk işçisi ise milletperverdir.

- 2- Beş ülkede Türk işçisinin sayısı 170 bin civarındadır. Bu ülkeler daha çok Türk işçisi istemekte ve aralarında yarışmaktadırlar.
- 3- Köln ve Berlin'deki işçilerimiz arasında komünizm etkisi baş göstermiştir.
- 4- Almanya'daki Türk işçileri İtalyan, Yugoslav işçilerinden sonra suç işleme oranında dördüncü sıradadır.¹⁵⁷

Batı Avrupa ülkelerine çalışmaya giden işçilerin büyük bölümü daha önceki tecrübeleriyle ilgisi olmayan işlerde çalışmış bu yüzden de mesleklerini unutmuşlardır. Buna karşılık mesleğinde ilerlemiş olan işçilerimiz de memleketlerine döndüklerinde aynı işte çalışmamışlardı.

Planlama Teşkilatının yaptığı açıklamaya göre Avrupa'da çalışan işçilerimizin yüzde 25' i mesleklerini unutmuştu. Vasıflı işçiler gittikleri yerlerde niteliksiz işlerde çalışmıştı.

1969 yılında yurtdışındaki işçi problemleri ile yakından ilgilenilmek üzere bir Türk- İş Avrupa İrtibat Bürosu kurulmuştu. Büro Avrupa'daki Türk işçilerinin dert ve meselelerini yerinde tetkik edecek raporlar vererek tespit etmişti¹⁵⁸ 1972 yılında Çalışma Bakanı Ali Rıza Uzuner “ Yurtdışına her aileden en fazla bir kişinin gönderileceğini söylemişti.” Böyle bir kararın alınmasındaki amaç ailelere eşit şekilde fırsat tanınması ve yurt dışına gönderilen aile sayısının artmasıydı. Karı- koca olarak gidenler bu kararın dışında tutulmuştu. Ayrıca enkaz zedelere yurtdışına gitmede öncelik tanınmıştı. Yurtdışına her aileden sadece 1 kişi gidebilecekti. Yine 1972 yılında yurtdışına gitme yaşı vasıfsız olan kadın ve erkek işçilerde 25'in üzeri vasıflılarda 40 üzeri olmayacaktır. Ayrıca kalkınmakta olan şehirlerden daha çok işçi gönderilmişti.¹⁵⁹

Görülen hızlı artışı önlemek için bazı tedbirler de alınmıştı. Örneğin; askeri fabrikalarda çalışan tornacı, tasfiyeci, elektrikçi, dokumacı iplikçi ve kaynakçı gibi vasıflı işçilerin müracaatları durdurulmuştu. Bunun dışında vasıflı işçilerle vasıfsız işçilerin bekleme süresi de eşit süreye indirgenmişti. Yurt dışında 1973 yılında 3000 bin civarında vasıflı Türk işçisi bulunmaktaydı. Gitmek için ise 100 ile 200 bin arasında vasıflı işçi müracaatı mevcuttu.¹⁶⁰

31.12.1973 tarihine kadar yurtdışındaki işçilerimizin istihdam durumu şöyle idi : Federal Almanya'da 648.029 Avusturya'da 4.459 Hollanda'da 23.359 Belçika'da 15.309 Avustralya'da 4.668 Fransa'da 45.336 İsviçre'de 6.360 kişi bulunuyordu. Yurt

¹⁵⁷ Cumhuriyet, 12 Temmuz 1968.

¹⁵⁸ Tercüman, 17 Mart 1969.

¹⁵⁹ Tercüman, 13 Şubat 1972.

¹⁶⁰ Tercüman, 18 Eylül 1973.

dışındaki kalifiye işçi sayımız ise 237 bin 374 dü. Yurtdışına en çok İstanbul'dan işçi gitmişti.

Almanya'da işçilerimizin en çok çalıştığı iş kolu metaldi bu iş kolunu imalat, inşaat, hizmetler, amme hizmetleri, tarım ve ulaştırma takip etmişti. Yurtdışındaki işçilerin sorunlarını çözmek için 1973 yılında bir kanun tasarısı hazırlanmıştı. Bu tasarıda şu konular üzerinde durulmuştu:

- Yurtdışındaki işçilerimizin ve ailelerinin Sosyal Güvenlikten yararlanması.
- Avusturya ve Hollanda'da yaşayan işçilerimizin Türkiye'deki çocukları için ödenecek paranın Türkiye'ye transferi.
- İşçilerimizin ve ailelerinin vatandan bağlarının koparılmaması.
- Bulundukları ülkeler hakkında bilgi verilmesi.
- Gümrük ve vatandaşlık konularında kolaylık sağlanması.

Yurt dışında yaşayan işçi ailelerinin sayısı ise 336.488'di çocuklarının sayısı ise 125 bin 141'di. İşçiler 1973 yılının sonuna kadar Türkiye'ye 300 bin dolar göndermişti.¹⁶¹

Türkiye'deki ilgili yetkililer 1973 yılında Bonn'da Federal Almanya yetkilileriyle görüşmüşler işçilerimizin sorunlarını yetkililere bildirmişlerdi.

Türkiye'nin Alman Hükümetinden dikkate almasını istediği hususlar şunlardı:

- 1- Türk işçilerinin tüm hakları korunmalı kendilerine eşit muamele yapılmalıydı.
- 2- Boş iş yerlerine Almanlar ve Ortak Pazara üye olan devletlere mensup kişilerden sonra Türkler yerleştirilmeye çalışılmalıydı.
- 3- Almanya'ya turist olarak gitmiş Türk işçilerinin Türkiye'ye dönüşlerinde kendilerine kolaylık sağlanmalıdır.¹⁶² Türkiye'nin yurtdışına yapılan işçi göçünden amacı işsizliğin önlenmesi, yeni iş yerlerinin, işçi sınıfının örgütlemesi ve döviz kazanmaktır.

Yurt dışında çalışan işçilerin kazandığı dövizler ithalat ihtiyacımızın bir kısmını karşılıyordu. Bunun bir anlamı da yurt dışında çalışan işçilerin Türkiye'deki işsizlik oranını düşürmesiydi.¹⁶³

Yurtdışında çalışan işçiler modern teknikleri öğrendiklerinden dolayı yurda döndüklerinde bu teknikleri Türkiye'de uygulamışlar ve bu yöntemlerle çalışacak yeni

¹⁶¹ *Tercüman*, 12 Temmuz 1974.

¹⁶² *Milliyet*, 10 Aralık 1964

¹⁶³ *Ortak Pazar İş Gücü Hareketleri*, s.112.

tesisler kurmuşlardı. Ayrıca niteliksiz iş gücü yeni beceriler kazanılırken nitelikli olanlar ise bilgi ve görgülerini arttırmıştı.

Geri dönüş yapan göçmen işçilerden kırsal kesimden olanlar Türkiye'ye kesin dönüş yaptıklarında kentlerde yaşamaya başlamış ve çocukları için iş yerleri açmışlardı. Köye geri dönenler ise toprak ve tarım makineleri almıştı. Yurtdışına göç edenlerin çoğu aileleriyle birlikte maddi durumların düzeltmiş, fakat gönderilen dövizler Türkiye'yi kalkındırmak için yeterli olmamış, işçilerimiz biriktirdikleri dövizleri ev veya iş yeri kurmak için harcamışlardı.¹⁶⁴

Türkiye açısından göçün neden olduğu toplumsal bir yara vardı o da işçilerin Türkiye'de bırakmış olduğu ailelerinin yaşadığı sıkıntılardı. Bazı işçiler yurtdışında kız veya erkek arkadaş edinerek biriktirdiklerini bulundukları yerlerde harcamış ailesine para göndermemiş, bu da geride kalanların sıkıntı çekmesine sebep olmuştu Bu da bazı ailelerde boşanmalara yol açmış hatta üzüntüden intihar edenleri ortaya çıkarmıştı.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, s.221.

¹⁶⁵ *Tercüman*, 4 Haziran 1966.

4. YURT DIŞINA GİDEN KADIN İŞÇİLER

İkinci Dünya Savaşından sonra hızla endüstrileşen Batı Avrupa ülkelerinde düşük ücretli, kimse tarafından talep görmeyen terzilik, kimya gibi el becerisine ait işlerde kadın işçilere ihtiyaç duyulmuştu. Bu ihtiyacı karşılayacağı düşünülen işçi kadınların bazıları aileleri tarafından zorla göç ettirilmiş ve yeni bir çevreyle karşı karşıya kalmışlardı.¹⁶⁶

Erkeklerde olduğu gibi kadın işçilerin de yurtdışına çıkma nedenleri çeşitliydi. İşlerinde eşleriyle, nişanlılarıyla, dostlarıyla kavga eden, tahsil görmek için gelen, çocuğunu ameliyat ettirmek isteğiyle para bulmak için gelen, üvey anne- baba baskısından kaçan, yeni bir yer görmek için gelen, macera yaşamak niyetiyle gelen en nihayetinde her türlü yoldan para kazanmak için gelenler vardı. Kaldı ki kadın işçilerin çoğu vasıfsızdı. 1966 petrol krizinden sonra daha çok kadın işçi istenmiş ve giden kadın işçiler otomobil, elektronik, hazır giyim kimya ve gıda sanayilerinde hastanelerde, fabrikalarda lokantalarda çalışmıştı.¹⁶⁷ 1972 yılında alınan bir kararla yurtdışına daha çok enstitü mezunu kadın işçiler yollanmasına karar verilmişti. Nitekim Türkiye’de kadının iş hayatına atılması 1950 yılında başlamıştır. Bu konuda iki faktör göze çarpmaktadır. Türkiye’nin ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda ilerlemesi ve köyden kente göçün başlaması. Maalesef Türkiye’de kadınlar daha çok tarım alanında “aile işi” kapsamında çalışmış ve ekonomiye fazla katkıda bulunamamışlardır.¹⁶⁸ Söz konusu olan yıllarda kadınların eğitim seviyesi düşük ve genellikle çocuklarına bakmaktan çalışmaya vakit bulamadıkları gibi aynı zamanda eşlerinin de düşük eğitim seviyeleri çalışmaları önünde bir engeldi. Yurtdışına giden kadın işçilerin bazıları avukat, öğretmen gibi meslek sahipleriydi. Eğitimli kişilerin gidiş amacı ise hem dil öğrenmek hem de daha fazla maaş almaktı.

¹⁶⁶ Bilhan Kartal, Filiz Göktuna ve Burcu Uygun, *Türk Dış Göç Sürecinin Kültürel Boyutu: Kadın Göçmenlerin Kültürel Kimlik Devingenlikleri*, s.4.

¹⁶⁷ Nermin Abadan Unat, *Türk Dış Göçünün Aşamaları*, s.12; Oğuz Gökmen, *Federal Almanya’daki Türk İşçileri*, s.235.

¹⁶⁸ Özlem Ayvaz Kızılgöl, “Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (1), 2012, 88-101, s.89.

Tablo 4.1. Türkiye’de Çalışan Kadın İşçi Oranı

Yıllar	Erkek	Kadın
1960	93.6	66.3
1965	91.8	56.6
1970	84.7	50.9

Kaynak: Doç Dr. Mustafa Özer ve Kemal Biçerli, *Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi*

Giden kadın işçilerin baz bir bölümü tasarruf yapmış ve yurttan kalan ailesine para göndermişti. Kadınlar genelde kazandıkları parayı lüks tüketim araçlarına yatırmıştı. Kadın işçilerde müracaatların yoğun olduğu bölge Ankara iken bunu İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana izlemiş, doğu bölgelerinden yapılan müracaatlar ise nispeten daha olmuştur.

Siemens fabrikası Türkiye’den çalıştırmak için kadın işçi istemişti. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki 1960’lı yıllarda yapılan iş gücü anlaşmasından sonra kadınlarımız ilk defa kendi iradeleriyle yurtdışına göç etmişlerdi.

Tablo 4.2. Federal Almanya’da Çalışan Kadın İşçilerimizin Oranı

Yıllar	Kadın İşçilerin Sayısı	Erkek İşçilerin Sayısı	Kadın işçilerin Oranı
1961	430	6.370	6.7
1962	1.563	17.283	9
1963	3.569	29.395	12.1
1964	8.045	77.127	10.4
1965	17.759	115.018	15.4
1966	27.215	133.735	13.4
1967	25.456	105.853	16.9
1968	34.257	118.648	19.4
1969	53.573	190.762	22.4
1970	77.405	276.493	21.9
1971	97.358	355.787	21.5
1972	100.763	348.913	20.2
1973	128.808	399.606	20.4
1974	159.984	457.547	25.9

Kaynak: Nermin Abadan Unat, *Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi*

1960-1970 yılları arasında 5.175’i Belçika’da 12.979’u İsviçre’de 31.800’ü Avusturya’da 134.342’si Almanya’da olmak üzere toplam 215.000 Türk kadın işçi yurtdışına çalışmak için gitmişti.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Aysel Atalay, *Almanya’daki İşçi Tasarruflarının Değerlendirilmesi Kredi Döviz Tevdiat Süper Hesap Dövizleri Örneğinde Bir Makro Analiz*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara Eylül 2005, s.51.

1963-1973 döneminde gelen ilk kuşak kadın göçmen işçiler ekonomik anlamda kendilerini özgür kılmıştı . Ancak bu özgürlük anavatana yollanan parayla kısıtlı kalmıştı. Almanya'ya giden kadın işçiler bağımsız bir ortamda çalıştıklarından ve aile ortamı değiştiğinden daha özgür olmuşlardı.¹⁷⁰

Göçün başladığı ilk yıllarda yurtdışına giden kadın işçi sayısı tüm işçilerin içinde yüzde onu geçmemiştir. Giden kadın işçiler genelde aranan özellikleri taşımayan erkekler yerine çağırılmışlardı. Ayrıca kadınların erkeklere göre eğitim seviyesi daha yüksekti¹⁷¹

Türk kadın işçiler yurtdışına daha çok;

“Hürriyet ve Eşitlik” için gitmişti. Bu konuyla ilgili raporda şöyle bir tespit vardı:

“Kadınlarımızın erkek işçilere göre eğitim seviyesi daha yüksekti ve daha yüksek bir statüye sahiplerdi. Memleketlerinde aile ve mahalle baskısı nedeniyle gerçekleştiremedikleri batılı yaşayış ve Hürriyet ve Eşitlik için gelmişler Ancak aniden farklı bir toplum içine girince bocalamışlardı.”

Nermin Abadan Unatın hazırladığı bu raporda kadın işçilerimizin dil konusunda bir hayli gelişme gösterdikleri hatta iki lisan bildikleri kabiliyetleri sayesinde birçok işverenin onları tercih ettiği bildirilmişti.

Ancak kadın işçiler bazı durumlarda mesleklerinde ilerleyememişti. bu konunun nedeni kadınların mesleklerine fazla itibar göstermemesinden, sorumsuz davranmasından ve erkek amir istememesinden kaynaklanıyordu.¹⁷²

Dokuz kadın işçiyle Almanya'ya çalışmak için giden Güner Erünlü terzi olmasına rağmen Helsinki'de işçi yardımcılığı yapmıştı. Erünlü çektiği sıkıntıları şöyle anlatmıştı:

“İşte bizler işçilikle alakası olmayan hepimiz tahsil görmüş memleketimize faydalı olabilecek kimseler Almanya'ya işçi değil işçi yardımcısı olmak üzere gelmiş bulunuyoruz.

Bunun sebeplerini hepimiz için ayrı ayrı anlatmaya, izah etmeye ve tahlil etmeye imkân yok. Tahlili ve sebepleri açmak mümkün fakat bazı şeyleri gizlemek izah etmekten çekinmek elbette ki faydalı olur kanaatindeyim. Ancak bu sebepler arasında şahsi

¹⁷⁰ Kenan Mortan ve Monelle Sarfati, *Vatan Olan Gurbet Almanya'ya İşçi Göçünün 50. Yılı*, s.86 .

¹⁷¹ Faruk Şen ve Sedef Koray, *Türkiye'den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri*, Türkiye Araştırmaları Mekezi, Kasım 1993, s.31-32.

¹⁷² *Tercüman*, 5 Aralık 1964.

sebepler bulunabileceği gibi memleketin iktisadi durumunun da başta geldiğini söylemek yerinde olur kanaatindeyim.

İşçiliği bilmeyen ve işçilikle alakası olmayan bizler 165 fenik saat ücreti ile ertesi sabah çalışmaya başladık. Sabahın saat 6'sında uyandırıldık

... Ne diyorlarsa onu yapıyorduk. Benim işim Galvanik diğer arkadaşlarım frezeci, tornacı gibi işlere ayrıldılar... Benim ve bazı iş arkadaşlarımın iş saatleri şöyle idi:

Sabah 5.55'te işbaşı bu durum karşısında elbetteki sabahın saat dördünde uyanmak gerekti. 5.55'ten 8.45'e kadar çalıştıktan sonra 15 dakikalık bir kahvaltı paydosu veriyorlardı. Yani işe başladıktan tam iki saat 40 dakika sonra ufak ve acele olarak bir kahvaltı yapabiliyorduk.

Kahvaltıdan sonra tekrar işe başlıyor ve 11.45'e kadar çalışıyorduk. 11.45'ten 12.05'e kadar ise bize 20 dakikalık bir öğle yemeği paydosu veriliyordu...12.05'ten 14.30'a kadar paydos oluyorduk. Bu iş saatleri ikinci hafta da değişiyordu. Fakat iş saati hangi saatte başlarsa başlasın işçi 8 saati doldurmak zorundadır. Bu saat zarfında değil yanınızdaki ile konuşmak hatta selam bile veremezsiniz. Çünkü yasaktır.

...Gün geçmez ki birimizin ayağı birimizin kolu, birimizin başı incinmesin... Yattığımız yer memleketimiz için konforlu sayılır. Yatakhanelerimizde buz dolaplarımız, elektrikli fırınımız, ocağımız, salonumuzda televizyonumuz radyomuz var...¹⁷³

Diğer bir kadın işçi Türkmen Karaman'ın hikâyesi de şöyleydi:

"İstanbul'da iken alakalıları sordum ben Almanya'da ne yapacağım bana verdikleri cevap şu oldu: Almanya'da fabrikada sadece vida takacaksın dediler

Hâlbuki buraya geldikten sonra beni lehim ve montaj kısmına ayırdılar. Şimdi de lehimcilik yapıyorum. Bu ağır işime rağmen saat ücretim sadece 1.85 marktır. Şayet İş ve İşçi Bulma Kurumu vasıtasıyla gelmemiş olsaydım giriş ücretim Almanya'nın sosyal yaşama seviyesine göre ayarlanacaktı. ... Halbuki burada sosyal haklarımızı koruyacak bir teşekkülümüz yok. Hatta günlük dertlerimizi ilgililere duyuracak bir tercümana bile sahip değiliz...¹⁷⁴

Almanya kabiliyetli kadın işçiler için kurslar açmış bu kurslara 18-25 yaşları arasında kadınlar katılmış kursta kadın işçiler hem Almanca öğrenmiş, hem de kursa katıldıkları için günlük 15 lira almışlardı.¹⁷⁵ Yüksek tahsilli kadın işçiler en düşük maaşla eğitimleriyle ilgisi olmayan işlerde çalıştırılmışlardı. Almanya ile yapılan

¹⁷³ Tercüman, 8-9 Kasım 1962.

¹⁷⁴ Tercüman, 12 Kasım 1962.

¹⁷⁵ Tercüman, 26 Mayıs 1964.

anlaşma sonrası ilk etapta 146 kadın işçi Almanya'ya gitmiş 1970 yılından sonra aile birleşimi kararı ile birlikte kadın işçilerin yurtdışındaki oranı yüzde kırk ikiye çıkmıştır.

Ancak yurtdışına çalışmak için giden kadın işçilerimizin hepsi işlerinden memnun değildi. Örneğin Stollwerck Çikolata Fabrikasında çalışan işçilerimiz esir gibi muamele gördüklerini diğer işçilerden daha fazla çalıştıklarını fakat daha az maaş aldıklarını belirtmişlerdi.

Buna karşılık fabrika idarecileri de kadın işçilerimizin bazılarından memnun değildi. Bunun en büyük sebebi ise kadın işçilerimizin çabuk hastalanmasıydı. Aslında bu durum normaldi çünkü yemeklerin çoğu domuz etinden yapılıyor dolayısıyla kadınlarımız besinsiz kalıyorlar bu yüzden de kuvvetten düşüyorlardı.

Türk kadın işçilerinin bir diğer sıkıntısı da çalıştıkları yerde itibar görmemeleri idi. Birçok işçi çalıştıkları yerlerde şiddet gördüklerini belirten şikayet mektupları yollamıştı. Bu işçiler sadece 50 mark maaş alıyordu ve işveren bu maaşı bile onlara fazla görmekteydi.¹⁷⁶ Şiddet görmelerinin sebebini de okuma yazma bilmemelerine bağlıyorlardı.

İşverenin, Türk kadın işçilerini tercih etmesinin nedeni hem düşük maaşla çalışmaları hem de bu işçilerin haklarını aramaktan korkmalarıydı. Bir kadın işçimiz kendisinin dolayısıyla da bütün kadın işçilerin dertlerini şöyle anlatıyordu:

“... Burada zorluklarımız, geldiğimizde dil bilmiyog, kimseyi tanımiyog, kapıya çıkamiyog, korkuyog, Almanlar bize bir şey yapacak diyog, hepsinden gorgtuk. Kapıya çıkamadım, oğlumu bir tarafa yollayamadım kaçırlar diye. Bilmiyom ki yumurta almaya varacan adını bilmiyon, et almaya varacan adını bilmiyon, süt almaya varacan adını bilmiyon, sonra sonra çocuklar Kindergarten'a gitti de yanıma aldım aldım gittim, yumurtamı aldım, sütümü aldım geldim. Biraz da Türk bakkalları gelince biraz kolaylaştı, şimdi iyiyiz şükür. Başta öyle çektik biz ilk geldiğimizde”.¹⁷⁷

Diğer bir kadın işçi ise şöyle demektedir:

“Mesela Kindergarten'ların parasız olmasını talep ediyoruz, onun yanında kadınla erkeğin, aynı fabrikada çalışan kadınla erkeğin yaptığı iş aynı olmasına rağmen aynı ücreti almamasını tartışıyoruz. Onun üzerine taleplerde bulunuyoruz bu kaldırılmalıdır diye. Onun dışında çocuklarımıza daha iyi eğitim verilsin diye

¹⁷⁶ Hürriyet, 6-12-13 Eylül 1969.

¹⁷⁷ Bilhan Kartal, Filiz Göktuna ve Burcu Uygun, *Türk Dış Göç Sürecinin Kültürel Boyutu: Kadın Göçmenlerin Kültürel Kimlik Devingenlikleri*, s.5.

gettolaşmaya yöneltilmemesini istiyoruz¹⁷⁸ Belki insanlarda da var bu gettolaşma, hep aynı milletten insanlar bir araya gelmeye çalışıyorlar ama bunun yanında bu hükümet de bunu tam körüklüyor. Bir araya gelsinler, birbirinin içinde kalsınlar, bu yönde çıkarları olan insanlar yani bu politikaya gidiyo. Buna karşı alternatifler sunuyoruz, çıkarıyoruz. Toplantılar düzenliyoruz...”

Kadın işçiler çoğunlukla toplu halde, iyi döşenmiş sobalı evlerde yaşamışlar ve toplu halde kaldıkları için daha az kira ödemişlerdi.

Ancak giden işçilerin hepsi işlerinden memnun değildi bunlardan biri de Şaziment idi. Anadolu’dan gelen Türk kadın işçisi Almanya Ingrid Cam Fabrikasında okuma- yazma bilmediğinden dolayı ustabaşı tarafından tartaklanmış bu muameleye yanına kocasını getirmek ve para biriktirmek istediğinden katlanmış, olayın sonucunda; hakkını aramak için avukata başvurmuş böylece burada çalışan Türk kadın işçilerinin dramı ortaya çıkmıştı.¹⁷⁹ Olay karşısında fabrika yetkililerin ”Türk kadın işçileri dayağı hak etti aldıkları maaş onlara fazla” açıklaması da işçilerimize verilen “sözde değeri” gösteriyordu.

Burada çalışan kadın işçiler az maaşla çalışıyorlar, derme-çatma evlerde kalıyorlar hatta uğradıkları iş kazaları sonucunda izin bile alamıyorlardı. Kadınlarımız bu işkenceye ailelerini yanlarına getirmek için katlanıyorlardı¹⁸⁰

Almanya’daki kadın işçilerin memleketlerine yararları olduğu gibi zararları da vardı. Yararları; dil öğrenmeleri, ülkeye döviz getirmeleri, bilgi ve görgülerini arttırmaları aile bağlarının zayıflamasıysa işin olumsuz yönüydü.¹⁸¹

Yurt dışına gitmek için İş ve İşçi Kurumuna başvuran kadın işçilerinin çoğu Ankara’dan gelmekteydi. Bunun dışında İzmir, İstanbul, Adana, Samsun şehirlerden de başvurular da vardı. Enstitü mezunları daha çok tercih ediliyordu.

İşverenin kadınları tercih etmesinin bir diğer nedeni de kadın işçilerin ağzı var dili yok olarak görülmesiydi. Ancak bu durum yıllar geçtikçe değişmiş kadın işçilerin sendikalaşma ve dernekleşme eğilimi artmıştır. Zaten yapılan bir değerlendirmeye göre kadın işçiler bilinçlenmiş, yurt dışına çıkmadan önce yüzde 35,7’si iş hayatıyla ilgili konuları bilirken yurtdışına çıktıktan sonra bu rakam yüzde 52,9’a sendikalaşma eğilimi ise yüzde 5,9’dan yüzde 47.1’e çıkmıştır.¹⁸²

¹⁷⁸ Bilhan Kartal, Filiz Göktuna ve Burcu Uygun, *Türk Dış Göç Sürecinin Kültürel Boyutu: Kadın Göçmenlerin Kültürel Kimlik Devingenlikleri*, s.7-8.

¹⁷⁹ *Hürriyet*, 12 Eylül 1969.

¹⁸⁰ *Hürriyet*, 13 Eylül 1969.

¹⁸¹ Oğuz Gökmen, *Federal Almanya’daki Türk İşçileri*, s.241-242.

¹⁸² *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1974.

Kadın işçiler yüzde 44'ü 4-5 Mark Yüzde 26'sı 5-6 Alman Markı maaş alıyordu. Kadın işçiler arasında en az ücreti alan Türkler olup işçiler bu durumdan da şikâyetçi idi.¹⁸³ Az ücret aldıklarından dolayı da erkek işçilere göre daha az tasarruf yapıyorlardı. Belirtmemiz gerekir turist işçi konumunda olan kadınlar da İş ve işçi Bulma Kurumu vasıtasıyla gelenlere kıyasla daha az maaş almışlar ve sosyal güvenlikten yoksun kalmışlardı.

Türk kadın işçiler erkek işçilere göre yurtdışına daha yavaş adapte olmuşlar dil bilmediklerinden dolayı da sıklıkla tercüman istemişlerdi. Yine dil sıkıntısı yüzünden bulundukları ülkelerin kanunlarını kavrayamamışlar bu yüzden de dost edinemedikleri için bunalıma girmişlerdi.¹⁸⁴ Buna rağmen fabrikalarda işlerin yapısını daha çabuk kavramışlar ve erkeklere kıyasla daha çok para biriktirmişlerdi. Buna rağmen bazı kadın işçilerde Türkiye'deki meslekleri ile ilgisi olmayan işlerde çalıştırılmış ve bunlar erkek gücü isteyen ağır işler olmuştu.

¹⁸³ *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1974.

¹⁸⁴ Oğuz Gökmen, *Federal Almanya'daki Türk İşçileri*, s.237.

5. YURT DIŞINDA ÇALIŞAN İŞÇİLERİN SIKINTILARI

Almanya’da en çok sıkıntı yaşıyan yabancı işçi grubu Türklerdi. Bunun en büyük nedeni yurtdışına çıkan işçilerin kırsal kökenli olması ve eğitim seviyelerinin düşük olmasıydı. Eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle yaşanan uyum sorunları yanında işverenin ve Alman işçilerin Türk işçilerini hor görmesi, Türk Hükümetinin işçileri sadece döviz kaynağı olarak nitelendirmesi ve yaşadıkları sıkıntıları göz ardı etmesi bu sorunları arttırıyordu. Tüm bu sebeplerden dolayı işçilerimiz kendi aralarında dayanışma yoluna gitmişti.

Almanya’da İtalyan ve Yunan işçilere 7 mark ücret verilirken Türk işçilerine verilen ücret 2 marktı. Bu ücretin 3 marka çıkartılacağına söz verildiğihalde çıkarılmamış bu nedenle işçiler mahkemeye başvurmuş ancak mahkemeler konuyla ilgilenmemiştir.¹⁸⁵ Yabancı düşmanlığı yüzünden de Türk işçilerinin çoğu yetmişli yıllarda ülkelerine dönmek zorunda kalmıştı.¹⁸⁶ Ayrıca Türk işçilerin memleketteki ailelerine gönderdiği eşyalardan yüksek miktarda gümrük vergisi alınması yanlıştı. En küçük eşyadan bile 15-20 Lira arasında bir ücret alındığından işçilerin yakınları kendilerine gelen eşyaları alamamakta ve çoğu zaman eşyaları geri göndermek zorunda kalıyorlardı.

Türklerin yaşamış olduğu yabancı düşmanlığı sonucunda örneğin Almanya’da gettolaşmalar meydana gelmiştir. Gettolaşmadan kasıt birçok Türkün bir araya gelerek oturması ve toplumdan kendilerini soyutlamasıdır. Ayrıca burada yaşayan işçiler diğer yerlere göre daha az kira vermişti. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bu tür yerleşimler Almanya’da Hamburg, Münih Offenbach şehirlerinde bulunmaktaydıYaşanan yabancı düşmanlığına bir Almanın gözünden örnek verebiliriz.

Alman vatandaş Türkler hakkındaki düşüncesini şu şekilde ifade etmişti

“Türkler oturduğu eve bakmamakta, onları döşememektedirler. Çünkü Türk kadını merdiven temizlemeyi onur kırıcı görmekte dinleri gereği zararlı böceği yok etmemekte. Teknik, sağlık rahatlık ve din serbestliği Türklerin yabancı olduğu konular Bütün bunlardan ve Türk kadınının mutfağındaki kokudan dolayı, Almanlar Türklerin oturduğu bölgeleri terk ediyor. Böylece gettolar oluşuyor. “

¹⁸⁵ Tercüman, 8 Ocak 1963.

¹⁸⁶ İsmail Altıntaş,*Dış Göç ve Eğitim*, Dem Yayınları, İstanbul 2008,s.3.

İşçiler mesleklerinde yükselememelerinin de; Türkl hor görülmesine, dil bilmeme gibi sebeplere bağlıyorlardı. Dil bilmedikleri için de radyoda çıkan haberleri anlayamıyorlar ve Türkçe yayın yapan bir radyo istiyorlardı. Ayrıca iş verenle yapılan anlaşmada o ülkenin dili kullanıldığı için işçi neye imza attığını bilmiyorlar bu yüzden de çoğu zaman zor koşullar altında çalışmak zorunda kalıyorlardı. Yine dil bilmediklerinden dolayı ideolojik propagandalara da maruz kalmışlardı. İşçilerimizin mesleklerinde yükselememelerinin bir diğer nedeni de kendilerine yabancı kollarında çalışıyor olmaları idi. Haklarını aramak isteyenler de Almanların katı tutumuyla karşılaşıyorlar, haklı olduklarında da Almanların“ Öyleyse neden geldiniz” sorusuyla karşılaşıyorlardı.¹⁸⁷ Almanların bu tutumları Türklerde “ güvensizlik” duygusunu arttırmıştı. Almanlar Türklere ikinci sınıf insan muamelesi yapıyordu. Örneğin; Günter Walraff “En Alttakiler” adlı kitabında toplu taşıma araçlarında Türklerin yanına kims oturmuyor açıkça ırkçı ve ayrımcı bir yaklaşım gösteriyorlardı.¹⁸⁸

Türk yazınında da işçinin yaşadığı sıkıntılara örnekler vardı.¹⁸⁹

“... Ben şimdi ne kadar anlatsam sizler hiç biriniz anlamazsanız Almanya’da çalışmanın güçlüğünü. Bizim bura işlerine hiç benzemiyor. İlk zamanlar hele, nerde yaşadığınızı bilemezsiniz yorgunluktan; belki ayda yaşıyorum, belki de mezarda dersiniz. Öyle güç bir şey işti. Karnım doyuyor doymasına içki içinde bol bol paran oluyor. Dünyanın yedi bucak içkilerini alabilirsin ama tam içerken yorgunluktan kalıveriyorsun...”

Türkiye’den giden vasıflı işçilerin de birtakım sıkıntıları vardı. Türkiye’de iken kaliteli işlerde çalışan işçiler yurtdışındayken daha düşük seviyede işlerde çalıştırılmışlardı. Vasıfsız işçilerimiz ise kendi alanlarından farklı işlerde çalıştırılmış, meslek eğitimi kursları da görmemişlerdi. İşçilerin çalıştırıldığı alanlar Almanların tercih etmeyeceği zor ve pis işler olmasına rağmen az maaş alıyorlardı. Bu gibi sebeplerle işçiler kendilerini daima ikinci sınıf vatandaş olarak hissetmişlerdir.

İşçilerin çektiği sıkıntılarda Türkiye’nin ilgisizliğinin de payı büyüktü. . Örneğin Türkiye’de 225 kuruş olan Alman markı Almanya’da 2 veya 3.80 kuruşa denk geliyordu. Bu yüzden de işçiler tasarruf edebilmek için dövizlerini bulundukları şehirlerde bozduruyorlar bundan ötürü hem para simsarlarının eline düşüp

¹⁸⁷ Bekir Yıldız, *Türkler Almanya’da*, Everest Yayınları 2012, s.138, Kullanılan kaynak roman türünde yazılmıştır.

¹⁸⁸ Günter Walraff, *En Alttakiler*, Milliyet Yayınları, s.24.

¹⁸⁹ Ali S. Gitmez, *Yurtdışına İşçi göçü ve Geri Dönüşler, Beklentiler, Gerçekleşenler*, Alna Yayıncılık, İstanbul, Ekim 1983, s.122.

dolandırılıyorlar hem de Türkiye'ye döviz getiremiyorlardı.¹⁹⁰ Yine işçileri koruyan bir sendikanın olmaması yüzünden herhangi bir sebepten dolayı işten çıkarılanlar tazminatlarını alamıyorlar ya da diğer ülkelerin işçilerine göre daha az alıyorlardı. Konsoloslukların ve Türk Hükümetinin işçilerin dertleriyle sadece seçim zamanlarında ilgilenmesi de işçilerin sorunlarını çözümsüz bırakıyordu. Ayrıca gerek basına yansıyan haberler ve gerekse arşiv belgelerinde görüldüğü kadarıyla işçiler bir dertleri olduğunda konsolosluklara gitmek istememektedir bunun başlıca iki nedeni vardı birincisi konsolosluklarda çalışan kişilerin az olması nedeniyle işçilerin dertleriyle fazla ilgilenilmeyişi ikincisi de burada çalışanların işçilere ikinci sınıf muamele yapmasıydı. Bu olaya en güzel örnek ise bir işçinin yaşadıklarıydı.

“Bizim yaptığımız işlerde Alman işçi çalışsa, hem uzman işçi, yövmiyesi 200-300 marktır. Fakat bunu yabancılara vermiyorlar. Ben çalıştığım işte meister olarak görünüyorum. Bunu bizzat biliyorum. Beni meister olarak çalıştırdı, en sevdiği, en kıymetli Almanı meister olarak gösterdi, o herif parayı aldı, iki tane kazma sapını da omzuna taktı, iş yapar gibi gezdi. Ortada; ben bir lağım makinesini alıp sekiz saatte ocağı temizleyip, dışarı çıkıyorum. Anamm, diyorum, kanter içinde kalıyorum. Dört senedir benim meister ücretim o Almanı ödeniyor.”¹⁹¹

Önemli sıkıntıda :Almanya'da bulunan komünistlerin Türk işçileri ve Yunan işçileri arasına anlaşmazlık sokmak için broşürler dağıtmasıydı. Bu broşürlerde Kıbrıs olaylarını kendi bakış açılarıyla anlatan komünistler Türk işçilerini kendi yanlarına çekmek istemekteydi.¹⁹²

Halbuki yurtdışında yaşayan işçilerimiz için bir teşkilat kurulsaydı hem işçilerimizin hakları korunacak hem de çalıştıkları alanlarda eğitim görebilecekti. İşçilerimiz eğer eğitim görseydi ayrıca sendikalara katılırlar böylece dertlerini daha çabuk kamuoyuna duyurabilirlerdi. Nitekim yurtdışında çalışan işçi çocukları için öğretmenler görevlendirilmiş onların eğitilmeleri amaçlanmıştı.¹⁹³

Türkiye'nin içinde bulunduğu toplum yapısı yüzünden işçilerimiz yurtdışına ilk çıktıklarında benliklerini kaybetmemek için kendi aralarında birlik olmuşlar, ancak yaşadıkları toplumla bütünleşmekten kaçamamışlardı. Bunun sonucunda da yaşadıkları sosyal çevreye uyum sağlama, beslenme ve yabancılarla evlenme gibi sorunlar

¹⁹⁰ Tercüman, 5 Haziran 1966, Hürriyet, 26 Aralık 1967.

¹⁹¹ Ali S. Gıtmaz, Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, Beklentiler, Gerçekleşenler, Alan Yayıncılık, Cağaloğlu, İstanbul, Ekim 1983, s.122.

¹⁹² Hürriyet, 20 Temmuz 1964.

¹⁹³ Türkiye Cumhuriyet Arşivi, 22 Haziran 1966.

doğmuştu.¹⁹⁴ Bu tip sorunlar daha çok ilk kuşak işçiler üzerinde görülmüştü. İlk kuşak işçiler kendilerini gittikleri yere ait hissetmemişler, Türkiye’de ise “Alamancı” olarak isimlendirilmişlerdi. Bu sorunlara Hristiyanların Türk işçilere yaptıkları propaganda eklenebilir. Almanya’da Türk işçilerinin nüfusunun yükselmesi üzerine “Yehova Şahitleri” denilen bir grup Türk işçilerine Hristiyanlığı öven broşürler dağıtmıştı.¹⁹⁵ Dağıtılan bu broşürlerde kurtuluş yolunun Hristiyanlıktan geçtiği herkesin bu gruba katılması gerektiği belirtiliyordu.¹⁹⁶ Bunun dışında kilise işçilere Katolik olma yolunda baskı yapmış, bu baskılar kabul görmeyince çareyi Türkiye’den istediği işçiyi kısıtlamakta bulmuştu.

Göçmen işçinin geride bıraktığı ailesiyle birleşememesi yüzünden de sıkıntılar yaşanmıştı. Bu sorun günümüzde de devam etmektedir. Yeni bir sosyal çevreye uyum sağlama süreci bu yeni toplumda ikinci sınıf insan muamelesi görme zor işlerde çalışma ve sürekli işten çıkarılma korkusu işçi üzerinde derin etkiler bırakmıştı. Bu sorunlara işçilerin ailelerini görememesi, tasarruflarını değerlendirememesi ve çocuklarının eğitim konusundaki sıkıntılar da eklenince işçiler kendilerini bir belirsizlik içinde bulmuşlardı. Buna rağmen yeni bir toplumda sosyal itibar kazanma ve geleceğini güvence altına alma işçilerimiz için kazanç olmuştur.

Almanya’ya giden işçilerimizin çoğunluğu yurtlarına geri dönmek istiyordu. Çünkü umdukları gibi para biriktirememişlerdi Gazetede çıkan habere göre eldeki bulgular şöyleydi:

- 1- İşçilerimizin yüzde 83’ü iş aldıkları müesseselerde çalışmaktadır. Bunların da yüz de 15’i nüfusu 1 milyondan fazla olan yerlerde bulunmaktaydı.
- 2- İşçilerimizin yüzde 67,7’nin yaşı 23-32 arasında değişmektedir. Okuryazar olmayanların nispeti de yüzde 3’tür. Enstitü ve meslek okulu mezunu ise yüzde 15’i teşkil etmiştir. Kadın işçilerimizden yüzde 24’ü enstitü yüzde 16’sı lise mezunuydu.
- 3- Almanya’daki işçilerimizin yüzde 56’sı evli yüzde 41’i evlenmemiş geri kalan kısmı da duldur. Kadın işçilerimizin yüzde 9’u duldur. Evli işçilerimizin çoğu 3 çocukluydu.

¹⁹⁴ Korkut Tuna, *Yurtdışına İşçi Göndermenin Sosyolojik Eleştirisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1981, s.11.

¹⁹⁵ Yehova Şahitleri İncile inanmakta fakat papa ve ve kiliseyi red etmektedirler.

¹⁹⁶ *Hürriyet*, 22 Temmuz 1964

- 4- Okuma-yazma bilme ile gelir arasında bir orantı kurulamamıştır. İşçilerden yüzde 67 si 300-600 mark kazanmıştır. Yüzde 37'si ayda 451-600 mark almıştır. Kadın işçilerimizin aylık geliri ise 450 markı geçememişti.
- 5- İşçiler ortalama ayda 34 mark barınma 15 mark yiyecek, 77 mark vermektedir. Ortalama masraf 267 mark olarak hesaplanmıştı.
- 6- İşçilerimizin yüzde 35'i düzenli olarak ailelerine para göndermektedir. Yüzde 78 ide mesken sahibi olmayı düşünmüştü.
- 7- İşçilerimizin yüzde 85'i lojmanlarda yüzde 15'i 4-6 kişilik odalarda oturmaktadır. Yüzde 65'i yemeklerini kendi pişirmektedir. Domuz eti yemekten korktukları için de fabrikanın öğle yemeğini yiyememişlerdir.¹⁹⁷

Normalde, Almanya'da çalışan ve özellikle taşra, şehir ve kasabalardan gelen işçiler düzenli bir hayat yaşıyor ve para biriktirebiliyorlardı. Eğlenceye fazla para harcamayarak zamanında yatıyor zamanında işlerinin başlarında oluyorlar fazla mesai yaparak kazançlarını arttırıyorlardı.

İşçilerin bir diğer önemli şikâyeti de İslam inancı nedeniyle et yiyememeleriydi. Bu yüzden de çabuk hastalanıyorlardı. Hatta bazı işçiler yemeklerini kendileri hazırlayıp çalıştığı yere götürüyordu bazı fabrikalar Türk işçileri için özel mutfaklar kurmuştu.¹⁹⁸ Konuyla ilgili olarak Nermin Abadan Unat Türk hükümetine şöyle bir teklif sunmuştur:

Yahudilerde olduğu gibi hayvanların bayıltılarak kesilmesi lazımdır.

Artan Türk nüfusu düşünülerek Müslümanlar için ayrı kesim yerlerinin yapılması ve ayrı kesim hakkının tanınması yerinde olacaktır.

Et- Balık Kurumunun Türklerin yoğun olduğu yerlerde şubeler açması.

İşçilerin Türkiye Cumhuriyeti Devletinden konsoloslukların arttırılmasını istediği görülmüştür. Çünkü bu tarihte mevcut olan konsolosluklar yetersizdi ve işçilerin sıkıntılarıyla yakından ilgilenmiyordu.¹⁹⁹ Almanya'daki 150 bin Türk işçisine karşılık sadece 3 konsolosluk vardı. Konsolosluk görevlilerinin eğitimleri son derece eksikti. Hatta bu görevliler yabancı dil bilmiyorlardı.. Doğal olarak bu görevliler işçilere yardımcı olamadığı gibi bazen işçilerin işlerini zorlaştırıyorlardı.

Yine 1966 yılında Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem hükümete işçilerin sıkıntılarının giderilmesi için rapor sunmuştu. Raporda işçilerimizin sigortalarının yatırılması, işçilerin yurtlarına dönüşlerinin çabuklaştırılması, işçi derneklerine yapılan

¹⁹⁷ *Hürriyet*, 6 Ağustos 1964

¹⁹⁸ *Hürriyet*, 20 Mart 1961

¹⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 000-64-398-3.

yardımlarının artması, ölen işçiler için mezarlıklar yapılması, turist işçi olayının halledilmesi, kendilerine yardım eden tercümanların çoğalması, getirdikleri dövizin daha uygun bir kurdan bozulması, Türkçe yayın neşreden bir radyonun kurulması ve gazetesinin çıkarılması, tercümanların çoğalması, gümrükten alınan verginin indirilmesi, ailelere gönderilen paraların yerine ulaşması, dini sıkıntılarının giderilmesi ve yurtdışına din adamları gönderilmesi, diğer işçilerden alınan miktarda verginin Türk işçilerinden de alınması ve yabancı gazetelerin Türkler aleyhine yazı yazmaması gibi istekler vardı.²⁰⁰ Ailelere gönderilen paraların geç gitmesi sonucu bazı işçiler özel simsarlara parasını vermiş ancak bu para hiçbir zaman ailelerine ulaşmamıştı.²⁰¹ Bunun dışında yine raporda işçilerin gönderdikleri paralarla memlekette iş yerleri açılmasının teşvik edilmesi, Türkiye'ye geldiklerinde kurulacak iş yerlerinde çalışma, Komünizm propagandasına karşı önlem alınması gibi hususlara değiniliyordu Türk Hükümetinin istikrarlı bir politika izleyerek işçilerin Türkiye'de istihdam edilmeleri, gönderilen dövizlerin yerinde kullanılabilmesi için bir teşkilat kurulması, ölen işçinin cenaze masraflarının karşılanması, Türk işçi çocukları için okullar açılması bu çocuklar için Türkiye'den öğretmen gönderilmesi, izine giden işçiler için ulaşımın kolaylaştırılması ve kontrollerinin Türk doktorları tarafından yapılması, gümrükten hangi eşyaların geçebileceğine dair işçilerimizin bilgilendirilmesi gibi isteklerde vardı. Rapora göre işçilerimizin bir diğer isteği de usta-işçi münasebetlerini düzenlemek için Türk- Danış Bürolarının kurulması idi.

Almanya'ya gitmek için başvuran işçilere işle alakası olmayan sorular sorulmuş işçinin herhangi bir sağlık problemi olmadığı halde Alman doktorların çürük raporu vermesiyle elenmeleri de başka bir sorundu.

Almanya'ya çalışmak için giden Kemal Işık sıkıntılarını şöyle anlatmıştı:

*"...Günler geçtikçe hayallerim hep söndü. Bir kere lisan bilmediğim için türlü meseleler çıkıyordu ortaya. Almanlarla yakınlık kuramıyordum. Aynı memlekette ayrı ayrı dünyanın insanları idik. Kaldı ki para biriktirmek de hiç kolay değildi. Lojman parası, yemek masrafı, hafta tatillerinde de biraz eğleniyordum. 200 Markı toplamaya imkan yoktu..."*²⁰²

²⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 14 Nisan-14 Mayıs 1966

²⁰¹ *Tercüman*, 1 Nisan 1972.

²⁰² *Tercüman*, 1 Haziran 1966.

Almanya'daki çalışma hayatı ve kurallarına uyamayan Türkler “ Almanya'nın taşı toprağı altındır” düşüncesiyle geldikleri Almanya'dan ve kurdukları hayallerden vazgeçerek yurtlarına dönmüşlerdir.²⁰³

1967'de yapılan bir araştırmaya göre işçilerimizin çoğu Almanya'da intihar etmişti .Bunun başlıca nedeni işçilerin kendisini yalnız hissetmesi ve dil bilmemeleriydi. Yine işçiler yurtdışına gitmekte de sıkıntı çekiyorlardı bunların nedeni de bazı doktorların işçiler için sahte çürük raporu vermesi ve nüfus cüzdanında doğum tarihlerinin Rumi tarihle yazılmasıydı.

Dil bilmeyen işçiler tercümanlar vasıtasıyla dertlerini anlatmaya çalışıyorlar bunu fırsat bilen bazı tercümanlarda işçinin derdini ilgili kuruma tamamen farklı bir şekilde anlatıyor, hem onların paralarını alıyor hem de işçiye zor bir duruma sokuyorlardı.

İşçilerin bir diğer sıkıntısı da kaldıkları lojmanlardı. İşçiler küçük odalarda 4-8 kişi arasında kalıyorlardı ve bu odalarda ne mutfak vardı ne de banyo üstelik verdikleri kira da 90 marktı. Kaldıkları yerler de Almanların tercih etmeyecekleri tehlikeli, pis lojmanlar idi. Örneğin Frankfurt'ta 54 işçi bir genel evin üzerindeki dairede kalmışlar ve bir Türk işçisi bu yüzden öldürülmüştü. İşçilerimizin bu tür yerlerde kalmasının sebebi ise gayet basitti; dil bilmemeleri ve iyi yerlere paralarının yetmemesi. Yunanlı ve Yugoslavyalı işçiler iyi koşullar altında kalmışlardı.²⁰⁴

Tablo 5.1. İşçiler Kaç Kişilik Odalarda Kalıyorlar

Kaç kişilik oda	Kişi	%
1 kişilik	9	1.8
2-3 kişilik	135	27.3
4-6 kişilik	259	52.4
7-10 kişilik	19	3.8
Anlamsız- cevapsız	72	14.4

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, *İşçilerimiz Kaçar Kişilik Odalarda Kalıyorlar*

Almanya'ya yapılan göçler ilk zamanlarda azken yıllar geçtikçe çoğalmış bu seferde sırada bekleyenlerin gidememesi durumu oluşmuştu. Bunun nedeni de sırası gelenlerin yaş sınırlaması yüzünden gidememesiydi. Çünkü Alman Hükümetinin isteği güçlü ve kuvvetli kişilerin Alman sanayisi için çalışmasıydı. Yine basında çıkan bir habere göre Yugoslavyalı işçiler Almanya'ya gitmek için ismini yazdırdıktan 4-5 gün sonra yurtdışına çalışmak gidebiliyordu. Bu haberlerin ardından İş ve İşçi Bulma

²⁰³ Tercüman, 1 Haziran 1966.

²⁰⁴ Hürriyet, 7 Mart 1969 ve Tercüman, 16 Şubat 1971.

Kurumu Başkanı Ali Naki Tezel Almanya'ya gidişlerindeki gecikmede Türk Hükümetinin suçunun bulunmadığını ve kendilerine Alman İrtibat Bürosundan böyle bir isteğin gelmediğini belirtmişti.²⁰⁵

Bir gazete Yurtdışında yaşayan işçilerimizin 50 büyük sıkıntısını yerinde tespit etmişti. Bu sıkıntılar şunlardı:

- 1- Artan işçi adedi karşısında gerek konsolosluklardaki ve gerek ataşeliklerdeki işlem ve hizmetlerin süratlendirilmesi için teşkilatın takviyesi ve mobil hale getirilmesi.
- 2- Askerlik yoklamaları ve pasaport temdidi süresinin 3-4 yıla çıkarılması.
- 3- Triptiğin kaldırılması bu suretle yılda 4-5 milyon liranın sebepsiz dış memlekette bırakılmaması bunun yurda kazandırılması.
- 4- İthal serbest mesleki alet ve edevatın der limitinin yükseltilmesi.
- 5- Mevcut yurtdışındaki 50 bin çocuğa gönderilen öğretmen kifayetsiz bulunduğundan işçi çocuklarının öğrenimlerinin tam olarak sağlanması için öğretmen adedinin arttırılması.
- 6- Türk gümrük mevzuatının bir broşürde derlenerek işçilere dağıtılması hangi malın yurda sokulması mümkün olup olmadığının bir kılavuzla gösterilmesi gümrük memurlarının takdir ve tefsirine kalmış mevzuattaki muğlâk hükümlerin açıklığa kavuşturulması.
- 7- İşçilerin gümrük kapılarında fena muamele görmelerinin önlenmesi.
- 8- İşsizlik sigortası müessesinin kurulması.
- 9- Milli Eğitim Bakanlığınca faydalı görülecek kitapların, gazete ve broşürlerin sağlanması.
- 10- Uygunsuz davranışları görülen işçilerin yurda iadesinin sağlanması.
- 11- Yurtdışında bulunan işçilerin vatandaşlık haklarından tam olarak istifade etmeleri.
- 12- Fakir, kimsesiz yurtdışında ölen işçilerin cenazelerinin yurda nakledilmelerinin sağlanması.
- 13- Ateşliklerde yeteri kadar tercüman bulundurulması.
- 14- Din adamlarının çoğaltılması.
- 15- Televizyon gibi kültür araçlarından gümrük alınmaması.
- 16- Yurt dışında çalışma süresinin sınırlandırılması.
- 17- Türkiye'ye gönderilen havalelerin zamanında yerine ulaşması.

²⁰⁵ *Tercüman*, 9-10 Haziran 1969.

- 18- İşçi dövizlerinin daha büyük ölçüde yurda aktırılabilmesi için kurumlar açılması. Et Balık Kurumu ve Tekel İdaresinin ortaklaşa büyük merkezlerde mağazalar açması.
- 19- Almanya’da kalan işçi primlerinin yurda intikalinin sağlanması.
- 20- Türk Hava Yolarının seferlerinin arttırılması.
- 21- Bankaların şube açması .
- 22- Her yıl daha fazla işçinin tatilini Türkiye’de geçirebilmesi için Turizm Gümrük ve Tekel Ulaştırma Bakanlıklarının ve bağlı kuruluşlarının koordinasyon içinde hizmetleri yürütmesi.
- 23- Büyükelçilikler ve başkonsolosluklar nezdinde bir fon ayrılarak devletin vatandaşla yakın ilişkisini ortaya koyacak münasebetlerde sosyal yardımların yapılması.
- 24- İşçilerimizin toplu bulunduğu ülkelerin hukuki mevzuatının Türkçeye tercüme edilerek işçilere dağıtılması.
- 25- Hayali şirketlerin vatandaşlardan para toplamalarının önlenmesi.
- 26- Dış teşkilat kadrosunda işçilerin sıhhi durumu ile Yakından ilgilenecek Türk doktorlara yer verilmesi.
- 27- Dış ülkede okuyan çocuklar için Türkiye’de her seviyede muadeletin sağlanması.
- 28- Yabancı mevzuata göre davaya girme ve temsil etme hakkı olan mahalli avukatların temini ve ihtilafların halli için yardımlarının sağlanması.
- 29- Oto ithalinde aranan vasitanın 6 ay önce alınmış olma şartın kaldırılması.
- 30- İşçilerin toplu bulunduğu merkezlerde yeni ataşeliklerin açılması.
- 31- Komünizm propagandasına karşı mukabil propaganda yapabilmek için broşür ve benzeri yayınların derneklere gönderilmesi ve tarihi ve milli günlerin kutlanmalarının temini.
- 32- Türkiye’den gelen tebrik kartlarının beş kelimedenden fazla olması halinde ücret farklarının PTT’CE eksiksiz alınması veya beş kelimedenden fazla tebrik kartı gönderilmesine mani olunması.
- 33- Mesken kredisi alabilmek için işçinin yurda dönmüş olma şartının kaldırılması.
- 34- İşçilerin Avrupa’da doğacak bir ekonomik kriz halinde topluca dönüşleri çeşitli sorunlar doğuracağından bu durumun şimdiden dikkate alınması ve tedbirlerin düşünülmesi.

- 35- Turist işçilerin affedilmesi ve yenilerin gelmesinin önlenmesi.
- 36- Eş taleplerinin daha kısa sürede yapılabilmesi.
- 37- İrtibat bürolarında ve gümrüklerde bazı araçların haksız muamelelerinin yakından takibi
- 38- Çocuk parası işlemlerinin çabuklaştırılması.
- 39- Yabancı radyo ve televizyon yayınlarında Türkçe yayınlara daha geniş yer verilmesi.
- 40- Alman okullarında yapılan ini törenlere Türk çocuklarının katılmalarının ihtiyari olması.
- 41- Almanya'daki Türk işçilerinin Türkiye'de sosyal mesken sahibi edilmelerinin sağlanması.
- 42- Turizm Bakanlığının değişik yurttan sesler ve folklor ekiplerinin dış ülkelere gönderilerek konserler tertibi.
- 43- İşçi lojmanlarının daha sıhhi hale getirilmesi.
- 44- Türk Danışla çözülen ilişkilerin yeniden düzenlenmesi.
- 45- Cami yapımına hükümetin yardım etmesi.
- 46- Kurum kanalıyla gönderilen ve sıhhi muayeneden sonra işe giren işçilerin işten çıktıkları anda tekrar sıhhi muayenelerinin yapılarak mesleki hastalığa duçar olup olmadıklarının tespiti.
- 47- Vasıfsız işçilerin mesleki eğitime tabi tutulmaları ve dış ülkeye gönderilmeden açılacak lisan kurslarında pratik lisan öğreniminin sağlanması.
- 48- Çalışma Bakanlığının bünyesinde bir yurtdışı münasebetler dairesi kurulması ve koordinasyonun bu bakanlıkça sağlanması.
- 49- Almanca bilmeyenlerin dış teşkilatta vazifelendirilmelerinin önlenmesi.
- 50- Türk işçilerinin kendi aralarında kurdukları şirketlerin Türkiye'deki tescil işlemleri yıllarca sürüncemede kalmaktadır.²⁰⁶

²⁰⁶ *Hürriyet*, 1Eylül 1970.

Tablo 5.2. İşçilerimizin Memnunluk Derecesi

Memnunluk Derecesi	Kişi	%
Rahatım, memnunum	260	52.4
Rahat sayılmaz fakat ücreti iyi	36	7.3
Rahatım fakat ücretim az	27	5.5
Rahat değilim, işimi değiştirmek istiyorum	95	19.2
Şimdilik bir şey söyleyemem	65	13.2
Anlamlı başka cevap	11	2.4

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, *İşçilerimizin Memnunluk Derecesi* 4 Ocak 1966

Tablo 5.3. İşçilerin aldıkları Ücretlerden Memnunluk Derecesi

Duyulan Tatmin	Kişi	%
Tatmin ediyor	257	52.0
Etmiyor	230	46.6
Belirsiz, cevapsız	7	1.4

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, *Aldıkları Ücretlerden Memnunlar mı* 4 Ocak 1966

1972 yılında 500 bin işçinin şikâyetini iletmek için Stuttgart temsilcisi Türkiye'ye gelmişti. Temsilcinin Başbakan Demirel'e ilettiği raporda şunlar yazılıydı:

- 1- Triptik meselesi Alman otomobil kurumuna her yıl 40 milyon Türk lirası haraç verilir. Bu parayı gümrükte Türk Hükümeti almalıdır.
- 2- Konsolosluklar birer ağlama duvarı olmaktan kurtarılmalıdır.
- 3- Zararlı yayınlarla Almanya'da Türk işçileri arasında bölgecilik yapılmaktadır. Türk Hükümeti bunu önlemelidir.
- 4- İhtiyarlık sigortası Türk işçisi aleyhinedir. Türk işçisi yurda döndüğünde kendisinden kesilen 500 Marklık parası Alman hazinesine kalmaktadır.
- 5- İşçi cemiyetlerinin başıboşluğuna son verilmelidir.
- 6- Turist işçilerin sefaletine sebep olan otobüs işletmecileridir. Bunların faaliyetleri kontrol edilmeli ve Türk işçilerini hudut kapılarında bırakıp kaçan bu şirketlere karşı önlem alınmalıdır.
- 7- Gümrüklerde işçilerimiz insanca muamele görmelidir.
- 8- İş ve İşçi Bulma Kurumundaki sevkiyat ve formaliteler düzeltilmelidir.
- 9- Almanya'da yaşayan 500 bin işçiye rey hakkı verilmelidir.
- 10- Türk işçileri konfederasyon kurmalıdır. ²⁰⁷

²⁰⁷ Tercüman, 7 Ağustos 1972.

İşçilerin dinsel açıdan çektikleri bir diğer sıkıntı da ibadet yerlerinin olmayışı idi işçilerimiz yurtdışına gittikten çok sonra camilere kavuşmuştu.

Türkiye’de yeni büro açan uçak şirketleri maliyeye durumunu bildirmediği için işçilerimizi dolandırmaktadır. Türkiye’ye gidiş- dönüş bileti alan işçilerimiz uçak şirketlerinin boş dönmeleri için satılan bileti tekrar satmış bileti olan bazı işçiler de bu yüzden ortada kalmıştır. Yine havaalanındaki personelin rüşvet alması da işçilerimizi zor duruma sokmuştu.

Sorumsuzluğa bir diğer güzel örnekte görevlilerin vurdumduymazlığıydı. 1972’de bir Charter uçağı Tekirdağ dolaylarında geri indirilmişti. Nedeni ise havaalanı polisinin işçiden özel olarak istediği Amerikan sigarasını almayı unutmasıydı²⁰⁸

Aslında yurtdışında yaşayan işçilerin sıkıntıları için en iyi örnek Günter Walroff un bir Türk kimliğine girip Almanların yanında çalışmasıyla birlikte yaşadıklarıydı. Walroff “ Ali” takma adıyla Almanların yanında çalışmaya başlamış ve her türlü sıkıntıyla karşı karşıya gelmişti. Walroff Türk işçisi zannedildiği için inşaattan bozma kapısı kapanmayan odalarda yatmış, inancı yüzünden Alman işverenlerin alayına maruz kalmıştı ki bir iş veren “ Sen domuz eti yemiyorsun sana birkaç civciv vereyim büyüdüklerinde yersin “ cümlesiyle bile karşılaşmıştı. Lokanta ve barlara gittiğinde içeri alınmamış, Neo- Nazilerin saldırılarına maruz kalmıştı.²⁰⁹

Sağlık hizmetleri, sigorta gibi sosyal haklardan en az yararlanan işçiler de Türklerdi. Buna karşılık en düşük maaşı alıyorlar ve en kötü işlerde çalışıyorlardı.²¹⁰

İşçilerin yaşadığı sıkıntıya en çarpıcı örnek Murat Tuncelin “Gölge Kız” adlı romanında bir işçinin bizzat kendisinin anlattıklarıydı :

“İyi bakın bana, bundan sonra beni hiç böyle göremeyeceksiniz çünkü. Ben ne o izne geldiğimde eşin dostun yanında neşeli olmaya çalışan, ne de dün havaalanından sizi eve alıp getirene kadar konuşmayan insanım. Ben şu giysiler içinde gördüğümüz insanım. Bir yanım konuk işçi bir yanım gurbetçi işte. İşçinin konduğu mu olurmuş bilmiyorum ama bize öyle diyorlar. Neyse onlar ne derse desinler ben benim Daha çocukluktan yeni kurtulmuştum ki evlendim Evliliğimden mutsuz değilim ama benden aldığı gençliğimi bana borçlu olduğunu düşünüyorum. Köyde yaşasaydım bunları düşünmezdim, ama artık burada yaşıyorum, yeni öğrendiklerim daha çok düşünmemi sağlıyor. Bundan sonra yapamadıklarımı yapmaya kalkışmayacağım hiçbirinizin yaşamına da karışmak istemiyorum. Herkes kendi yolunu bulsun Ben nasıl hem sizden

²⁰⁸ Tercüman, 20 Eylül 1973.

²⁰⁹ Günter Walroff, En Alttakiler, Milliyet Yayınları s. 23-26.

²¹⁰ Tercüman, 23 Eylül 1973

hem de kendimden sorumluysam, siz de kendinizden ve bizden sorumlu olun... Ayrıca orada düşündüğünüz Hollanda'yı belki hiçbir zaman bulamayacaksınız. Çünkü oradan bakınca burasının gri bulutları görünmüyor. Bir de bir- iki yıl izne gitmeyi unutup buralı olmaya çalışın “²¹¹

²¹¹ Metin Turan, *Kültür ve Edebiyatta Göç ve Göçmenlik*

6. İŞÇİLERİN ALDIKLARI ÜCRETLER

Türkiye’de çalışan bir işçinin aylık geliri 245 TL iken Almanya’da 992 TL idi yani işçimizin eline dört misli fazla para geçiyordu. Yıllık olarak baktığımızda ise Türkiye’de kişi başına düşen işçi geliri 3.660 Almanya yıllık gelir ortalaması ise 12.504’tür.

Almanya’da yüksek gelir kazanan işçilerin başında inşaat sektöründekiler geliyordu. Tuğla duvarcısı, beton, inşaat ustası ve inşaat işçisi gibi...²¹²

Bu işçi gruplarının Almanya’daki aylık gelir 3.200 ile 4.000 arasında değişirken Türkiye’de ise 680 TL ile 1.150 TL arasında idi.

²¹² Ahmet Aker, *İşçi Göçü Nisan 1970 ile Nisan 1971 Arasında Almanya’ya Giden Türk İşçileri Üzerinde Soyo-Ekonomik Bir Örneklemeye Araştırması*, s.72-78.

7. YURT DIŞINA İŞÇİ GÖNDEREN KURULUŞLAR

1950’li yıllar boyunca Türkiye’de kayıtlı olan işçiler için Almanya’da işçi açığını kapatmak gayesiyle özel ve bölgesel birçok büro kurulmuştu. Yurt dışından Türk iş gücü için yapılan tüm başvurular İş Bulma Kurumu aracılığı ile olmuştu. Bazen Avrupa Ülkelerinin konsoloslukları da ülkelerinde Türk işçileri için çalışma olanağı olduğunu İ.İ.B.K ye bildirmişlerdi. Bunun dışında işçilerin ismen çağrıldığı zamanlarda olmuştu. Bu tür başvuruları genel de Federal Almanya Hükümeti yapmıştı. Ancak yurtdışına gitmiş olan işçilerin üçte biri üzerinde İş ve İşçi Bulma Kurumunun kontrolünün olmadığı bir gerçektir.²¹³

İrtibat Büroları tarafından verilen taleplerde, Almanya, Avusturya, Fransa ve İsviçre ye ait olanlar İstanbul’dan Hollanda ve Belçika’ya ait olanlarda Ankara’dan yapılmıştı.²¹⁴

Yasal yolların dışında bir de özel simsarların kaçak yollarla gönderdiği işçiler de vardı bunlar genellikle bu tür simsarlara fazla para kaptırmışlar, dolandırılmışlar gittikleri ülkelerde “turist işçi” olarak isimlendirilmişlerdi. Avrupa Ülkeleri bu tür işçileri sınır dışı etmek ve ülkelerinden kovma yoluna gitmişlerdi.

İşçi isteyen ülkeler İş ve İşçi bulma Kurumuna talep kartı göndermiş, bu kartta çalışacak olan işçinin haftalık çalışma saatleri, aylık veya net brüt çalışma ücreti ve oturacağı yer belirtilmişti.

Türkiye’ye gelmiş olan işçi taleplerinin bir kısmı İstanbul’a diğer kısmın da Doğu Anadolu bölgesine gönderilmiş, buradaki kurumlar başvuruları inceleyerek bunları kendilerine bağlı bulunan birimlere yollamışlardı.²¹⁵

1964 yılından itibaren alınan münhallere bakıldığında en çok talebin tarım, madencilik, gıda maddeleri, dokuma konfeksiyon, imalat ve ağır sanayi alanında olduğu görülür.²¹⁶ Ekim 1961 yılı sonuna kadar Almanya’dan 2969 münhal alınmıştır.1961 yılında erkek işçi isteyen 4.127 münhal vardı 1962 yılında ise 9.871’ erkek 845’ i kadın olmak üzere 10.716 ’sı Almanya’dan, 169’ u Avusturya’dan gönderilmişti.1963’te

²¹³ Nermin Abadan Unat, *Göç ve Gelişme*, s.9-10.

²¹⁴ Necati Ahibaba, *Dış Ülkelere İşçi Gönderme Safha ve Sorunları*, s.110.

²¹⁵ Theodor Marquauard, *Türkiye’deki Alman İrtibat Bürosunun Çalışma Şekli Ve Türk İşçilerinin Almanya’ya Sevkinin Önemi*, s.173.

²¹⁶ Orhan Tuna, *Yurtdışına İşçi Göndermenin Sosyolojik Eleştirisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1981 s.94.

Almanya ve Avusturya'ya ek olarak Belçika, Fransa, Hollanda ve İsviçre'den alınan münhallere Avustralya'da katılmış bulunuyordu.

Tablo 7.1. Yurtdışına Davet Tarihi Çizelgesi

Meslek Adı	Tarih	Sıra No
Fabrika İşçisi	15.11. 1963	4341
İnşaat İşçisi	2.1.1964	-
Maden İşçisi	4.5 .1964	3147
Tarım İşçisi	2.1.1964	1
İnşaat Kalıpcısı	2.3.1965	785
Doğramacı	5.3.1964	510
Mobilyacı	11.11.1964	-
Tuğla Duvarcısı	4.1.1965	7
Motor Tamircisi	35 Yaşına Kadar: 1965 Pratikten Yetişen: 2.1.1964	35 Yaşına Kadar: 1421 Pratikten Yetişen: 6
Oto Montör	1964	1
Elektrik ve Oksijen Kaynakçısı	4.9.1964	1050
Elektrik Kaynakçısı	16.11.1964	1500
Oksijen Kaynakçısı	21.10.1964	1311
Dökümcü	14.10.1964	1153
Gemi İnşaatçısı	26.2.1966	20
Sıhhi Tesisatçı	30 Yaşından Küçük: 19.6.1964 S.E.M.: 1964	30 Yaşından Küçük: 141 S.E.M: 229
Kaloriferci	1964	265
Elektrikçi	Ehliyetli: 1963 senesi sonuna kadar S.E.M: 14.1.1965	
Tornacı	Bonservisli: 1963 den 20 kişi var Pratikten Yetişmiş: 12.5.1965 S.E.M.: 1965 senesi sonuna kadar	Pratikten Yetişmiş: 387
Tesviyeci	Pratikten Yetişmiş: 7.1.1965 S.E.M: 1965 senesi sonuna kadar	Pratikten Yetişmiş: 38
Sıcak Demirci	19.10.1964	1250
Soğuk Demirci	18.11.1964	1388
Firezeci	13.9.1965	52
Matkapçı Son Numaraya Kadar	9.7.1964	656
Madeni Presçi	20.5.1963	124
Yağlı Boyacı	35 Yaşına Kadar: 1963 40 Yaşına Kadar	35 Yaşına Kadar: 38

Meslek Adı	Tarih	Sıra No
Camcı, Kesici ve Takıcılar hariç	2.1.1965	76
Cam Üflemeci	6.9.1965	530
Cam Dekorcu ve Taşlamacı	Son numaraya kadar	
Dokumacı 26 yaşına kadar	25.1.1965	56
Mobilya Döşemeci	12.7.1965	78
Tenekeci ve Lehimci 20-30 yaş arası	26.2.1965	
İplikçi	27.9.1965	590
Terzi	1964	161
Oto Döşemeci	1963	24
Kumaş Boyacı	10.12. 1964	
Taş Yontucu	14.3.1965	19
Bahçıvan, Çiftçi ve Tarım İşçisi Hariç	1964	36
Tercüman	1965 senesi sonuna kadar	
Karı- Koca	1965	292
Pistole Boyacı	20.3.1964	40

Kaynak: Necati Ahibaba, *Dış Ülkelere İşçi Gönderme Safha ve Sorunları*

Genellikle işçiler vasıflı ve vasıfsız grupları olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Vasıflı işçilerde aranan özellik istenilen iş kolunda tecrübe sahibi olunmasıydı.

Müracaatları en çok şu hususlar etkilemiştir:

- 1- Yurtdışına yapılan göndermeler.
- 2- Yurtdışından izinli olarak dönenlerin düşünceleri.
- 3- Basında çıkan haberler.

En çok müracaat İstanbul, Ankara, İzmir, Adana'dan en az müracaat ise Siirt, Van, Bilecik, Hakkari ve Bitlis'ten yapılmıştır. Seçilecek işçiler için bir komisyon kurulmuş bu komisyon gönderilecek olan işçilerin yaş, meslek... vb. kriterlere uygun olup olmadığına karar vererek seçilen işçileri yurt dışına göndermişti.

Bunun dışında yurt dışına gidebilmek için bazı genel şartlar ve bunların yanında bazı özel şartlar da vardı:

Erkeklerde okuma-yazma bilmek ve askerliğini bitirmiş olmak.

Kadınlarda okuma-yazma bilmek ve 18 yaşını bitirmek.

Yine yurtdışında çalışmak için giden işçiler nitelik, yaş ve eğitim özelliklerine göre gruplandırılmışlardı. Vasıfsız işçiler için yaş sınırı 60 iken vasıflı işçilerde bu sınır 45 ti. İşverenler 35 yaşını geçen işçileri pek tercih etmemişler bu yüzden de 40 yaş üzeri işçilerimiz iş bulmakta zorlanmışlardı.

Kadın işçilerde ise fazla ayırım yapılmamış ve 45 yaşına kadar olanlara iş verilmiştir²¹⁷

1961’de Türk işçilerinden haksız kazanç temin eden bazı özel kuruluşlara Çalışma Bakanlığı ihtarname göndermişti. İhtarname de işçi göndermede yetkili tek kuruluşun sadece İş ve İşçi bulma Kurumu olduğu, öze büroların faaliyetlerine vermesi gerektiği, aksi takdirde savcılığa suç duyurusunda bulunacağı belirtiliyordu.²¹⁸

1973’te İş ve İşçi Bulma Kurumu ile Çalışma Bakanlığı tarafından alınan bir kararla herhangi bir doğal afet sonucu evleri yıkılan işsiz kalanlara yurtdışına gitmede öncelik tanınmıştı. Bu işçilerin tespitinde İmar ve İskan Bakanlığının yardımı olmuştı. Gidecek kişilerin listesi valiliğe bildiriliyor ve her hane halkından öncelikli olarak bir kişinin işe yerleştirilmesine önem veriliyordu.²¹⁹

Yurtdışına işçi gönderen bir diğer önemli kuruluş da Köy Kalkınma Kooperatifleri idi. Bu kooperatifler 1960’lı yıllarda kırsal yörelerde yaşayan insanlar için kurulmuş Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla yurtdışına işçi göndermeye başlamıştır. Bu dönemde yurtdışına çalışmak için gitmek isteyen işçiler bu kooperatifler aracılığı ile yurtdışına sıra beklemeden gitmişlerdi. Avrupa Ülkelerinde yaşanan 1967 kriziyle bu tür kuruluşlara ilgi azalmış ancak yurtdışına tekrar işçi gönderimiyle birlikte kooperatiflere yazılanların sayısı tekrar çoğalmıştı.

Tablo 7.2. Yurtdışına İşçi gönderiminde Kooperatiflerin Öncelik Projesinin Tanımlama Süreçleri

Yıllar	Öncelik Tanınan Koop. Sayısı	Öncelik Tanınan Ortak Sayısı	Sevk edilen Ortak Sayısı
1965-1970	296	13.833	10.704
1971	-	-	1.722
1972	238	5.087	3.425
1973	408	13.657	5.510
1974	187	6.052	1.309

Kaynak: H.Sami Güven, *Kırsal Yapıda Bir Değişim Aracı Olarak Köy Kalkınma Kooperatifleri*

²¹⁷ Cumhuriyet, 3 Ocak 1966.

²¹⁸ Hürriyet, 5 Ağustos 1961.

²¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, 2 Temmuz 1973.

8. İŞÇİ DÖVİZLERİ VE DÖVİZLERİN TÜRKİYE'YE KATKISI

Türkiye 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine geçmiş bunun içinde önemli projeler tasarlamıştı. Bu projelerin uygulanmasında karşılaşılan en önemli sıkıntı dış kaynaklarının teminiydi. Bu kaynakları karşılamak için de işçi ' dövizleri tek çare olarak düşünülmüştü. Ancak yapılan tüm çalışmalara rağmen işçi dövizleri yıllık ithalatımızı karşılamamış daima bir sonraki seneye bakılmıştı. İşçinin yurda daha çok döviz getirebilmesi için mesleki alet ithalini kolaylaştırmak ya da iş yeri kurmak için kendilerine konut ve küçük sanat kredisi verilmiş masrafları karşılamak için de Türkiye Emlak Kredi Bankası "Hariçte çalışan işçiler" fonu açmıştı.²²⁰ Bu fona para yatıran işçiler 3 yıl vadeli hesaba sahip olmuşlar ve iş yeri ve konut için 4 katına kadar kredi almışlardı. 1967 yılında ise işçilerin taşınabilir malları dövize çevrilerek yurda daha çok döviz girmesi amaçlanmıştı.

Yapılan bu faaliyetlerin amacı 1966-1967 yılları arasında Avrupa'da yaşanan krizden daha az etkilenmekti. 1970 yılına gelindiğinde ise göçmen işçilerin kaldıkları yerlerde kalıcı hale geldikleri anlaşılmış fakat gönderilen işçi dövizinde bir eksilme olmamıştı. 1970 yılında gerçekleşen devalüasyon nedeniyle Avrupa'da yaşayan Türk işçileri birikimlerini kaldıkları yerlerde değerlendirmeye başlamışlar buna karşılık Türk Hükümeti de işçilerin getirdiği otomobil ve traktör gibi sermaye araçlarına ayrıcalık tanımış ve Türkiye'ye gelen işçilerin hükümete bildirmeden döviz getirmesini izin vermişti.²²¹ 1973 'te Avrupa Ülkelerinde yaşanan petrol krizinin etkileri Türkiye'ye gönderilen dövizler sayesinde en aza indirgenmişti.²²² Tüm bu olumsuzluklara rağmen diyebiliriz ki 1960-1970 yılları arasında Türkiye, gelen işçi dövizleri sayesinde dış ticaret açığını bir nebze kapatmıştı.

İşçi dövizlerini azaltan en önemli etken Köy Kooperatiflerinin ve İşçi Şirketlerinin kurulması idi. Bu projeler beklenen sermayeyi sağlayamamış bu da yatırımcıları hüsrana uğratmıştı.²²³ İşçi dövizlerinde beklenen tasarrufu ise Merkez

²²⁰ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1964, Türkiye Cumhuriyeti Arşiv Belgeleri, Temmuz 1969.

²²¹ Aysel Atalay, *Almanya'daki İşçi Tasarruflarının Değerlendirilmesi Kredi Döviz Tevdiat Süper Hesap Dövizleri Örneğinde Bir Makro Analiz*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara Eylül 2005, s.46.

²²² Orhan Karul, *Değişen Avrupa ve Göçmen Türkler Gurbetçiler*, s.52-53.

²²³ Muhammed Fatih Can, *Gurbetçi Dövizleri*, Fırat Kalkınma Ajansı, 21 Temmuz 2010, s.2.

Bankasına yatırılan yatırımlar sağlamıştı. Bu oran yüzde elli iki civarında idi. Gurbetçi dövizlerinin Türkiye'ye en büyük katkısı dış ticaret açığımızı kapatması olmuştu.

Tablo 8.1. İşçilerin Gönderdikleri Döviz Miktarı

Yıllar	Gönderilen Döviz
1964	8.1
1965	69.8
1966	115.3
1967	93.0
1968	107.3
1969	140.6
1970	273.0
1971	471.4
1972	740.1
1973	1.183.2
1974	1.135.3

Kaynak: Orhan Karul, *Değişen Avrupa ve Göçmen Türkler Gurbetçiler*

Tablo 8.2. İşçi Dövizlerinin 1964-1968 Yılları İtibariyle Seyri

Aylar	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Ocak	64	2.810	8.995	8.992	7.117	8.565
Şubat	75	1.919	6.085	6.559	5.117	6.744
Mart	107	2.453	8.126	7.891	7.324	8.123
Nisan	241	3.853	5.159	5.317	4.346	7.297
Mayıs	34	3.696	4.849	4.624	5.730	7.761
Haziran	336	4.341	10.521	7.256	7.246	10.451
Temmuz	377	7.065	10.477	10.406	14.519	
Ağustos	644	8.179	16.595	10.845	12.232	
Eylül	765	7.158	7.251	7.076	9.476	
Ekim	896	6.697	8.706	5.894	9.124	
Kasım	598	6.365	11.496	6.937	8.188	
Aralık	3.977	15.245	17.086	11.233	16.888	
Toplam	8.113	69.781	115.344	93.027	107.309	

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, *Yurt Dışında Çalışan İşçiler ve İşçi Dövizleri*

Tablo 8.3. 1964-1969 İlk Altı Aylık İşçi Dövizleri

Seneler	Miktar	Seneler	Miktar
1964	887	1967	40.639
1965	19.072	1968	36.880
1966	43.733	1969	48.962

İşçilerimin dövizlerini TL ye çevirmek için de özel bankalar tarafından mevduat hesabı açılmıştı. Yine işçi dövizlerinin yurdu kalkındırabilmesi için işçilerin gönderdiği dövizlerin yüzde yirmi beşi Köy Kalkınma Kooperatiflerine gitmişti.

Türk işçilerinin dövizlerini yurda getirebilmek için “ Türk Yatırım Ortaklıkları” kurulmuş böylece işçilerin memleketlerine yatırım yapmaları hedeflenmişti. Ancak yetersiz yöneticiler, kredilerin zamanında tahsis edilmemesi gibi nedenlerden dolayı bu tür kuruluşların ömrü kısa olmuştu.²²⁴

Alman bankalar serbest kurdan Türk parası alıp sattıklarını duyurmaya başlayınca ve 100 liraya 39 mark verince işçilerimizin çoğu tasarruf yapabilmek için dövizlerini Alman Bankalarında bozdurmuşlardı.

Alman Bankalarının işçi dövizlerine 310 mark vermesi nedeniyle çoğu işçi dövizlerini burada bozdurmuş, ancak olaya karaborsacılık ve dolandırıcılık karışınca işçiler bu olaydan zarar görmüşlerdi.²²⁵

Yurtdışında bulunan işçiler;

- 1- Resmi kur karşılığında banka veya posta havalesi yoluyla.
- 2- Yurtdışında bulunan bir tüccar veya akrabası vasıtasıyla.
- 3- Serbest piyasadan Türk parasını satın almak ve bu parayı izine giden bir işçi ile yollamak suretiyle.
- 4- Serbest piyasadan TL satın alıp bu parayı bizzat izine gittiği zaman şahsen götürmek sureti ile.
- 5- Türkiye’de satmak üzere eşya veya otomobil almak sureti ile yurda döviz getirmişlerdir.²²⁶

Türk işçileri dolandırıcılık karşısında, Çalışma Bakanından yüksek permilerin kaldırılarak bir gümrük birliğinin kurulmasını istemişler böylece yurda daha çok döviz gireceğini belirtmişlerdi.

Almanya’dan Türkiye’ye para göndermekte güçlük çeken Türk işçileri tasarruf ettikleri miktarı Türk parasına çevirtmiş Türkiye’ye götürmek üzere saklamışlardı. Böylece Türk Hükümetinin resmi kuru üzerinden Türkiye’ye para gönderen işçi sayısı azalmıştı. Bunu önleyebilmek için yurtdışında özel bankalar aracılığıyla muhabirlikler açmış işçilerimizin dövizlerini buraya yönlendirmişti. Bu sıkıntıya bir de, işçilerin paralarını Türk bankalarına yatırdığı taktirde TL olarak alacaklarını sanmalarından dolayı da Alman Bankalarına yönelmeleri eklenmişti²²⁷

Türk Hükümeti yurtdışındaki işçilerin yurda döviz sokabilmesi için işçilere birtakım krediler sağlamıştı, bunlardan biri mesken kredisi idi. Verilen krediye göre;

²²⁴ Ayhan Kaya ve Bahar Şahin, *Kökler ve Yollar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.11.

²²⁵ *Hürriyet*, 26 Aralık 1967.

²²⁶ Nermin Abadan Unat, *Batı Almanya’daki Türk İşçileri ve Sorunları*, s.93.

²²⁷ *Tercüman*, 27 Ocak 1971.

işçi 5 bin lira biriktirmişse bu para peşin alınarak işçinin hesabına kaydedilmişti. Bu haktan yararlanan işçiler faizsiz üç yıl vade ile ödünç para almışlardı.²²⁸

Bir diğer verilen kredi ise 1963 tarihli“ Meslek Kredisi“ idi. Buna göre işçiler önceden Türkiye’de tespit edilmiş banklara paralarını yatırmışlar ve düşük faizli kredi sahip olmuşlardı. Bu kredinin amacı işçinin Türkiye’ye döndüğünde yurtdışında edindiği tecrübeden yararlanmak, yeni fabrikalar ve şirketlerin kurulmasını sağlamaktı.

Tablo 8.4. Program Yardımlarından Kullanılan İşçi Dövizleri

Yıllar	Kullanmalar	İşçi Dövizleri	Kullanılan İşçi Dövizleri %
1964	141	8.1	5.44
1965	191	69.8	36.54
1966	175	115.3	65.88
1967	163	93.0	57.40
1968	145	107.3	74.00

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Arşivi, *Yurtdışında Çalışan İşçiler ve İşçi Dövizleri*

Almanya’ya ilk giden işçilerin gönderdiği döviz miktarı 1964 yılında 8 milyon dolardı. İlk kuşak işçiler geri dönmeyi düşündükleri için tasarruflarını daima Türkiye’ye yollamışlardı. Amaç geri döndüklerinde bir sermaye sahibi olmaktı. Fakat 1967 deki ekonomik kriz sürecinde birçok işçi geri dönmek zorunda kalmış Türkiye’ye gelen döviz miktarında azalma olmuştu.

İşçi dövizlerinin artmasını isteyen Türk Hükümeti 1964 yılında birtakım kararlar almıştı. Bu kararlar şunlardı:

- 1- Daha önce formüller doldurmadan herhangi bir banka aracılığı veya posta ile yurda para gönderenlere de bu paralarının farkı 499 sayılı kanun hükümleri gereğince zamlı bozulacaktı.
- 2- Çocuk zammı, aile tazminatı adı ile işverenler tarafından işçi ailelerine gönderilen paralar da zamlarla birlikte alıcılara ödenecek ve böylece hiçbir işçimizin zarara uğramaması sağlanacaktı.
- 3- Türkiye Emlak Kredi Bankası aracılığı ile yurda gönderilecek paralar günü gününe yerlerine ulaştırılacak, paranın alıcıya teslim edildiğine dair bir mektup gönderilecektir dışarıdan gelen işçilerin paraları da zamlı bozulacaktı.

²²⁸ *Hürriyet*, 19 Mart 1964.

1964 yılında yurda 6 milyon 380 bin 272 lira döviz girmiş bu miktar 1965 yılında 69 milyon 781 bin 884 dolara yükselmiştir 1966 yılının Aralık ayında ise gelen döviz tutarı 103 dolara yükselmişti.

1967’de Avrupa’daki ekonomik durgunluğa rağmen 1968 yılında yapılan bir anlaşmayla Türk işçilerinden alınan vergi ücreti azaltılmış böylece hem işçilerimizin eline daha çok para hem de Türkiye’ye daha çok döviz girmişti.²²⁹

İşçiler yurda dönüşlerinde 1963 yılından itibaren toplam olarak 1 milyar 966 milyon 500 dolar döviz getirmişlerdi. Bu miktarın Türk parası ile karşılığı 29 milyar 497 milyon 500 bin idi.

**Tablo 8.5. İşçi Gelirlerinin Türkiye Ödemeler Üzerindeki Oranı
Milyon Dolar Üzerinden**

Yıl	İşçi Gelirleri	Tutar	İşçi Gelirlerinin İhracata Oranı%	Tutar	İşçi Gelirlerinin İthalata Oranı %	Dış Ticaret Dengesi	İşçi Gelirlerinin Dış Ticaret Dengesine Oranı %
1964	8.1	411	2	537	2	- 126	6
1965	69.8	464	15	572	12	- 108	65
1966	115.3	490	24	718	16	- 228	50
1967	93.0	523	18	685	14	- 162	58
1968	107.3	496	22	764	14	- 268	40
1969	140.6	537	26	801	17	- 264	53
1970	273.0	588	46	948	28	- 360	76
1971	471.4	677	70	1171	40	- 494	95
1972	740.0	885	84	1563	47	- 678	96
1973	1183.0	1317	90	2086	57	- 769	171
1974	1425.0	1532	93	3777	37	- 2245	63

Kaynak: Mehmet Suğanlı, *Almanya’da Yaşayan ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasında Hesabı Bulunan Türklerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve İşçi Dövizleri*

Tablodan da görüleceği gibi Türkiye’nin ihracat gelirleri İthalat gelirlerini karşılayamıyordu.

Türkiye daima işçilerin tasarruflarını yurda getirmesini istemiştir. fakat hiçbir işçi tasarrufunu yurda transfer etmediği gibi bankalara da satmamıştır. Bunun sebebi aslında Alman markının resmi kura göre kıymeti 2.25 TL olduğu halde bu döviz serbest piyasada 3 lira civarında bozdurulabiliyordu. İşçiler bu nedenle yurda gelişlerinde otomobil, teyp, radyo, giyim eşyası gibi tüketim mallarını satıyor böylece artan dövizini

²²⁹ *Hürriyet*, 16 Ekim 1968.

de serbest piyasada bozduruyordu. Bu açıdan devlet zarar görmüştü.²³⁰ Bu yıllarda Türkiye'nin dış ticaret açığı devam etmesine rağmen ekonomik kalkınma yine de işçi dövizleri sayesinde olmuştu.

Yine Alman Banklarının işçilerin kazandıkları paraları daha düşük fiyatla bozması da Türklerin biriktirdiklerini Almanya'da bozdurup Türkiye'ye getirmelerine sebep olmuş, böylece yurda daha az döviz girmişti.²³¹ Bunun üzerine Türk Bankaları işçilerin bulundukları yerlerde şubeler açarak işçilerin biriktirdiklerini bu banklara yatırmalarını teşvik etmişti. Eğer işçi 5 bin lira üzerinde bir tasarruf yapmışsa kendisine üç yıl vadeli 40 bin liralık kredi verilmiş ve işçinin Türkiye'de mesken sahibi olması sağlanmıştı. Bunun dışında işçiye 25 liralık "küçük sanat kredisi de " verilmişti. İlgililer işçinin bu kredileri alması halinde yurda 42 milyon geleceğini bildirmişlerdi.²³²

Bir diğer habere göre yurtdışındaki işçiler Türkiye'de kurulacak fabrikalara ortak olabilecek ve geri döndüklerinde burada çalışabileceklerdi. Bu karardan amaç yurda döviz girmesi idi.²³³

1966 tarihine kadar gönderilen işçi dövizlerinin miktarı 69.5 dolar olmuştur.²³⁴ 1967 yılında ise alınan bir kararla işçilerin Türkiye'ye daha çok döviz gönderebilmeleri için dövize çevrilebilir Mevduat Hesabı açılmıştı. Bu hesaptaki dövizler 1972 yılında 462 ABD dolarına ulaşmıştır. Daha çok 1968 yılında memleketimize giren işçi dövizinin miktarı 5.861.000.000 TL idi yani ithalatımızın yüzde 70 idi. Gelen dövizler daha çok işçiler tarafından tüketim amacıyla kullanılmış, işçiler biriktirdikleri dövizlerle daha çok konut ve arsa almışlardır.

Avrupa'da çeşitli ülkelerde çalışan işçilerimiz en çok Mayıs, Haziran, Temmuz, Kasım ve Aralık ayında Türkiye'ye döviz göndermişti. Nitekim 1970 yılında Türkiye'ye giren döviz miktarı ilk yedi ayda 234, 5 milyon dolara yaklaşmıştır. İlgililere göre bu rakam Türkiye Devletinin Markın değerini düşürmesiyle 1971 yılında fazlasıyla artmıştı.²³⁵

Burada Türk Hükümetinin de hatası vardı, yurtdışında çalışan işçilere dövizlerini nasıl kullanacağını hususunda yol gösterilseydi, Türkiye hem daha çok döviz alacak hem

²³⁰ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1964.

²³¹ *Hürriyet*, 21 Temmuz 1964.

²³² *Hürriyet*, 7 Ağustos 1964.

²³³ *Hürriyet*, 27 Aralık 1964.

²³⁴ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1966.

²³⁵ *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1971.

de işçilerimiz zarara uğramayacaktı. Yapılan hesaplara göre işçi başına aylık 50-60 Mark kayıp vardı.²³⁶

1972’ de işçi tasarruflarının Türkiye’ye gelmesi için şu yollar öngörülmüştü:

- 1- Devletin iştirak ettiği şirketlerin hisse senetlerinin işçilerimize satılması.
- 2- Yurda dönecek işçilerin kendi sermayeleri ve kurulacak ortak kredi fonundan sağlanacak sermaye ile küçük ve orta işletmeler tesisi, bu konuda Federal Almanya Hükümeti ile görüşmeler yapılmıştı.²³⁷ İşçilerimizin çoğu Alman Markı getirdiğinden dolayı Türk bankalarında büyük miktarda döviz birikmişti.

Türkiye Emlak Bankası nezdinde yurt dışında çalışan işçilerin tasarruflarından yararlanmak amacıyla “ Hariçte Çalışan İşçiler için İkraz, Konut ve Küçük Sanat İşletmesi Kredisi Fonu” kurulmuşu. Bu fona kaynak temini için Maliye Bakanlığı her yıl ödenek ayırmıştı.²³⁸

1973’ te işçi dövizlerinin Türkiye’ye aktırılabilmesi için yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştı. Bu tasarıya göre Türkiye’deki Halka Açık Anonim Şirketlere ortak olmak isteyen yurt dışındaki işçi önce Türkiye’deki bir bankaya almayı düşündüğü hisse senedi tutarı kadar döviz gönderecekti. İşçi bu fikirden vazgeçerse Türkiye’ye hangi cins parayla döviz göndermişse aynı şekilde parasını geri alacaktı. Bu kararla birlikte işçiler paralarını daha çok Türk Bankalarında tutmuş ve Türkiye’ye daha çok tasarruf girmişti.²³⁹ Bunun dışında işçi dövizlerinin bir diğer önemli katkısı da ithalatın finansmanında kullanılmasıydı.²⁴⁰

1974 yılındaki ekonomik krize rağmen bu dönemde gönderilen döviz miktarında artış olup gönderilen dövizlerle makine ve ara mallar alınmıştı.²⁴¹ Yine aynı yıl işçilere Türkiye’deki bankalarda dövize çevrilebilir mevduat hesabı açmalarına izin verilmiştir.

Ancak 1974 yılındaki “ Aile Birleştirme Kanunu” ile Türkler birikimlerin kaldıkları yerlerde tüketmeye başlamışlardı.²⁴²

Bu uygulamalar pek işe yaramamıştı, bunun iki önemli nedeni vardı birinci neden gerçekleştirilen uygulamalardan yurtdışında bulunan işçinin bilgilendirilmemesi diğeri ise bir takım komisyoncuların 3 yıllık faizle işçiye daha çok para vermesiydi.²⁴³

²³⁶ *Tercüman* 24 Ocak 1971.

²³⁷ *Tercüman*, 28 Şubat 1972.

²³⁸ Türkiye Cumhuriyet Arşivi, 7 Ağustos 1970.

²³⁹ *Milliyet*, 20 Ağustos 1973.

²⁴⁰ Mehmet Suğanlı, *Almanya’da Yaşayan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında Hesabı Bulunan Türklerin Sosyo- Ekonomik Yapısı ve İşçi Dövizleri*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, sayfa 102

²⁴¹ Aysıt Tansel ve Pınar Yaşar, Türkiye’de işçi dövizlerinin toplam üretim büyümesine makro ekonomik katkısı” s.347.

²⁴² Turkut Göksu, *İşçilikten Vatandaşlığa Almanya’daki Türkler*, Ankara, 2000, s.69.

1962 yılında ise köylerin kalkınması ve burada yaşayan insanların yurtdışına sıra beklemeden gitmesi için Köy Kalkınma Kooperatifleri kurulmuştu. Bu kooperatiflerle yurtdışına giden işçiler tasarruflarını köylerine göndererek köylerin kalkınmasına hız kazandırmışlardı.²⁴⁴

Tablo 8.6. Yıllar İtibariyle Karşılıklı Transferler Dolar Üzerinden

Yıllar	İşçi Gelirleri	Yıllar	İşçi Gelirleri	Yıllar	İşçi Gelirleri
1964	8.1	1973	1183.0	1982	2.140.0
1965	69.8	1974	1425.0	1983	1.513.0
1966	115.3	1975	1312.0	1984	1.807.0
1967	93.0	1976	982.0	1985	1.714.0
1968	107.3	1977	930.0	1986	1.634.0
1969	140.6	1978	983.0	1987	1.021.0
1970	273.0	1979	1694.0	1988	1.776.0
1971	471.4	1980	2.071.0	1989	3.040.0
1972	740.0	1981	2.490.0	1990	3.246.0

Kaynak: Mehmet Suğanlı, *Almanya'da Yaşayan ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasında Hesabı Bulunan Türklerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve İşçi Dövizleri*.

²⁴³ Türkiye Cumhuriyet Arşivi, 7 Ağustos 1970.

²⁴⁴ Bu kooperatiflerden beklenen amaç gerçekleştirilmemiş, kooperatifler yurtdışına sadece işçi gönderme işlevini sürdürmüştü.

9. AVRUPA'DA YAŞANAN KRİZ

9.1. Avrupa'da Yaşanan Ekonomik Kriz ve Anlaşmaların Feshedilmesi

1973 yılına gelindiğinde Almanya yabancı işçi alımını durdurmuş ve bu zamana kadar gitmiş olan işçilerimizi yurtlarına geri göndermek istemişti.²⁴⁵ Aslına bakarsak Almanya bu kararı çoktan vermişti. Çünkü bu tarihe kadar Almanya'daki Türk nüfusu çoğalmış Türklere mesken temin etme sağlık sigortalarını yapmak zorlaşmıştı. Ayrıca yabancı işçiler bu yıllarda sendikalaşmaya başlamışlar, haklarını aramak için grevler yapmışlar bu durum da iş vereni zor duruma sokmuştu. Ayrıca 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşı, Almanya'ya yapılan petrol ambargosu ve Almanya'nın Polonya'dan işçi almaya başlaması da verilen kararı etkilemişti. Verilen kararı Türk işçisinin ucuz olması bile kararı değiştirmemişti. Sonuçta çıkan petrol krizini bahane eden Almanya işçi alımını durdurmuştu. Hatta yabancı işçilerin çalıştığı Alman firmalarına yüzde 2 ek vergi konulmuştu.²⁴⁶ Kararın alınmasından sonra Alman Hükümeti petrol krizi geçse bile yabancı işçi alınmayacağını belirtmişti. Bu karardan etkilenenler daha çok kaçak işçi statüsünde olanlar ve işlerini önemsemeyen gruptu. Bu kararın ortaya çıkmasıyla birlikte işçiler aile birleşmesi yoluna giderek bulundukları yerlerde kalıcı hale gelmeye başlamışlardı.²⁴⁷ Başlangıçta Almanya sözleşmesi biten işçilerin işlerinden çıkarılacağını belirtse de zamanla izinlerini kullanan, izinlerinden geç gelen ve iş yerinde en küçük hata yapan işçiyi de işten çıkarmıştı. Nitekim işten çıkarılma korkusu yaşayan işçiler izinlerini bile kullanamaz hale gelmişlerdi. Karardan etkilenen en büyük işçi grubu ise Türklerdi. Bunun nedeni de gayet açıktı Örneğin; İtalya Ortak Pazar üyesi olmasından yararlanmış, İspanya ve Yugoslavya ise Almanya'ya işçisini göndermeden önce onun her türlü yasal güvencesini sağlamıştı. Türkiye ise giden işçilere döviz kaynağı olarak baktığından işçinin haklarını savunacak hiçbir anlaşma yapmamıştı. Bunun yanında yukarıda söz konusu olan ülkeler sanayilerini geliştirdiğinden geri dönen işçilerden faydalanmış, Türk işçileri ise yurda döndüklerinde işsizlikle burun buruna gelmişlerdi.

²⁴⁵ 1973 yılı Petrol krizi Arapların Batıya uyguladığı bir ambargo politikasıdır. 1973 Arap-İsrail Savaşı Petrol Krizin beraberinde getirmiştir. Bu savaştan önce 1970 yılında Arap ülkeleri petrol rezervlerine el koymuştur. Bu krizden dolayı Batı ülkelerinde kısa bir süre petrol fiyatları artmıştı.

²⁴⁶ *Milliyet*, 18 Aralık 1973 ve *Son Havadis*, 8 Aralık 1973.

²⁴⁷ Aile birleşmesinden kasıt yurtdışında yaşayan ailelerin yanlarına Türkiye'den ailelerini getirmeleridir.

Brüksel'deki diplomatik çevreler bu karara karşı, çıkmış kararın Almanya ve Avrupa Ülkeler Topluluğunu etkilediğini belirterek, Almanya'nın bu kararı Arap ülkelerine dolaylı baskı yapabilmek için aldığını belirtmişti. Brüksel'den verilen bilgilere göre;

- 1- Bu karar şimdiye kadar dönüş tarihi konmamış 60 bin işçiyi etkileyecekti. Kesin hareket tarihi belli olanların işlemleri yürütülecekti.
- 2- Anlaşması bitenlerin anlaşmalarının uzatılmaması ile ilgili şimdilik bir karar yoktu.²⁴⁸

Alman Çalışma Bakanı bu karardan Türkiye'den gelecek maden işçilerinin etkilenmeyeceğini belirtmiş, kararın alınmasının nedenini Almanya'da 1 milyona yakın göçmenin olduğu ve zamanla Almanya'nın göçmen ülkesi olacağını gördükleri için yabancı işçi alımını durdurduklarını belirtmişti. Türkiye ise karara başta Ortak Pazar üyesi olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış, Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem sadece Almanya'nın bu kararı aldığını belirterek, diğer ülkelerdeki işçilerimizle ilgili olmadığını belirtmişti.

Federal Almanya Çalışma Bakanı Josef Stingl, mukavelesi biten 420 bin işçinin Türkiye'ye geri döneceğine dair haberin doğru olmadığını, işçilere 5 yıldan fazla bir süre için çalışma izni verildiğini ve çalışmak için müracaat eden işçilerin sayısının arttığını, çıkan işçilerin paralarını alacağını dile getirmişti.

Josef Stingl özellikle metal branşında işsizliğin had safhada olduğunu belirtmiş ve özellikle otomobil endüstrisindeki krizin bu iş kolunu etkilediğini açıklayarak Türk işçileri arasında öncelikle kadınların işsiz kaldığını kalifiye ve yardımcı işçiler arasında işsizlik görüldüğünü açıklamıştı.

Federal Almanya Hükümetinin işçi alınmasını şu nedenlerden dolayı ertelemiştir:

- 1- Kış mevsiminin gelmesi dolayısıyla inşaatlar azalmıştı. Yapı işçileri bu yüzden geçici olarak açıkta kalmıştı.
- 2- Maden ocaklarındaki rezervler tükenmek üzereydi. Bu nedenle bazı maden ocaklarında üretim imkânsız hale gelmiş, bu da işçi tasfiyesine yol açmıştı.
- 3- Almanya'da sanayi tesisleri çok hafif tempoluda olsa otomasyon yoluna gitmek yani işçinin yerini alacak makineler kullanmak eğilimindeydi. Bu durum en çok maden ocaklarında kendini göstermişti.

²⁴⁸ *Milliyet*, 26 Kasım 1973.

- 4- Hükümet memleketin ekonomik kalkınmasındaki baş döndürücü hızdan ürkererek kısıtlayıcı tedbirler almıştır. Örneğin ekonomik genişletmeyi hafifletmek için para-kredi politikasında yapılan değişikliklerle inşaatların artması önlenmiştir. İşte kriz intibamı doğuran durum bu nedenden ötürü ortaya çıkmıştı.

İşçilerimiz Almanya ile yapılan anlaşmanın 19. Maddesine göre işten çıkarılmışlardı. Çünkü bu maddeye göre herhangi bir işsizlik anında boşalan yerlere Alman işçiler yerleştirilecekti.

Cumhuriyet Gazetesi yazarı Altan Öymen'e göre alınan karar sürpriz değildi. Zaten böyle bir olay 1967 yılında da gerçekleşmişti. Kararın bu kadar çabuk alınmasında işçilerimizin sendikalaşma eğilimi ve grevlere katılması da vardı yani alınan karar politik idi Öymen kararı "aşırı solculuğun etkisi " olarak yorumlayanlara karşı konunun aslında ilgililerin aşırı bilgisizliğinden ileri geldiğini söylemekteydi.²⁴⁹

Ayrıca Türk Hükümeti yurtdışına işçi göndermeye öyle bir endekslenmişti ki yedi yıldır var olan bir gerçeği görememişti. Alman Yetkililer 1967-1972 yılları arasında Alman sanayisinin yabancı işçiye duyduğunu birçok defa Türk Hükümetine bildirmişlerdi.

İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal'a göre ise karar politik sebeplerden dolayı alınmıştı ve Almanya bu kararı yüzünden döviz kaybedecekti.²⁵⁰

28 Kasım 1973 tarihli Hürriyet Gazetesinin manşetine göre Almanya bu kararı şu nedenlerden dolayı almıştı

- 1- Akaryakıt sıkıntısı yüzünden Türk işçi sevki durdurulmuştu.
- 2- Akaryakıt sıkıntısı devam ettiği sürece Türk işçilerinin anlaşmalarının devam etme sürecine söz verilemez.
- 3- Akaryakıt sıkıntısı bittikten sonra durum tekrar gözden geçirilecekti.
- 4- Bu tarihte Almanya'da yaşayan Türk işçileri ve Ortak Pazar işçileri karardan etkilenmeyecekti.

Bu karardan metal, inşaat ve maden sanayisinde çalışan işçiler etkilenmiş,Türk-İş Çalışma Başkanı Halil Tunç kararın sürpriz olmadığını dile getirerek 1 yıldır böyle bir kararın alınmasını beklediklerini belirtmişti.²⁵¹

Türk Hükümeti işçilerin çalışma ve sosyal sigortalarıyla ilgilenseydi, sigortası bitmiş olan işçiler lojmansız kalmazdı ve işsizlik parasını alabilirlerdi. Neticede

²⁴⁹ Cumhuriyet, 1 Aralık 1973.

²⁵⁰ Cumhuriyet, 2 Aralık 1973.

²⁵¹ Tercüman ve Hürriyet, 29 Kasım 1973.

Türkiye'nin ilgisizliği yüzünden 24 bin kişi işsiz kalmıştı. İşsizlik sigortasından yararlanan işçiler ise Almanya'da kalmış ve işsizlik sigortasından yararlanmıştı. Ancak işsizlik sigortası bitmemiş bazı işçilerin görevlerine Alman Hükümeti tarafından kriz bahane edilerek son verilmiştir.²⁵²

Gün geçtikçe işten çıkarılanların sayısı artınca Türkiye ve Federal Almanya arasında anlaşma yapılmış buna göre işsiz kalanlar sınır dışı edilmeyecek fakat çalışmak için gerekli ikamet izni verilmeyecekti. Ayrıca işsiz kalan işçiler yeni işlere yerleştirilmiş ve verilen işsizlik parasından aileleri de yararlanmıştı.²⁵³ Böylece 14 bin 48 işçi işsizlik sigortasından yararlanabilmişti. Bu sigortayı alan işçilerin çoğu inşaat sektöründe çalışmaktaydı.

Almanya'nın ünlü ekonomi dergisi Quick'e göre Batı Almanya Çalışma Bakanı Joseph Stiegl yaşıyan bu kriz karşısında Almanya'nın doğru bir karar verdiğini, kriz anında doğal olarak kendi işçilerini düşüneceklerini, yabancı işçilerin misafir olduklarını ve iş bulan işçinin kalabileceğini yazmıştı. Bonn Hükümeti de aynı türde bir açıklama yaparak bu kararın verilmesinden yaşıyan siyasi krizin etkili olduğunu ve Almanya'nın yabancı işçiye doyduğunu belirtmişti.

Türk işçisinin sözleşmelerinin yenilenmemesinin bir diğer nedeni de işçilerin artık Almanya için alanında uzman olması ve çok pahalıya gelmesiydi . Ayrıca işçinin biriktirdiği tasarruflar artık Türkiye'ye gelmeye başlamıştı.²⁵⁴

Türkiye ve Federal Almanya Devleti arasında işçilerin işlerinden çıkarılma durumunda haklarını teminat altına almak için bir belge imzalanmıştı. Belgede yer alan hususlar şunlardı:

- 1- Almanya'daki Türk işçilerinin alınmasını durduran kararın Türkiye'nin önceden haberdar edilmeden alınmış olmasına binaen halen Almanya'da çalışmakta olan işçilerimizin haklarının koruması gerektiği izah edilmiştir.
- 2- Alman ekonomisindeki önemli gelişmelerin her iki tarafı da etkilemeyeceği konusunda anlaşılmıştı.
- 3- Alman ekonomisindeki olumsuz gelişmeler yüzünden Türk işçileri işlerinden çıkarılırsa işçilerimizin mevcut anlaşmaların haklarından yararlanması, mevcut olan iş yerlerine yerleştirilmesi öngörülmüştü.²⁵⁵

²⁵² Tercüman, 7 Aralık 1973.

²⁵³ Tercüman, 13 Aralık- 22 Aralık 1973.

²⁵⁴ Engin Ünsal, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1973.

²⁵⁵ *Dünya*, 23 Aralık 1973.

Olaylar karşısında Türk işçileri ise Almanya'nın kararını haklı buluyor ve asıl suçun Türkiye'de olduğunu belirterek, gönderdikleri paralar değerlendirilseydi Türkiye'de fabrika kurulacağını ve burada çalışabileceklerini söylemişlerdi

1973 yılında Fransa, 1974 yılında da krizden etkilenen Hollanda yabancı işçi alımını durdurmuştu.

9.2. Kaçak İşçi Sorunu

Yurtdışına İş ve İşçi Bulma Kurumu dışında bazı özel simsarlar aracılığı ile gidenler de vardı, bu işçiler “turist işçi” olarak adlandırılmışlardı. Bu yolla giden işçiler gittikleri ülkelerden çoğunlukla sınır dışı edilmiş ve yurt dışına çıkabilmek için simsarlara daha çok para verdiklerinden dolayı da dolandırılmışlardı. Bu tür simsarlar “sizi yurtdışına sokacağız” ve “yurtdışında bulunan şirketlerden davet aldık sözleriyle” kişileri kandırılmışlar sonrada onları yarı yolda bırakmışlardı. Sınırdan geçenler ise aç ve susuz bir şekilde perişan olmuşlardı. Simsarlar işçilere sahte isimlerle pasaport vererek onlardan daha fazla para almışlardı. Bu paraların miktarı genelde 5-6 bin dolar arasında idi. Paranın bir kısmını alan simsarlar işçilere sahte pasaport çıkartarak onları sınırdan geçirmeye çalışmışlardı. Bu tür pasaportlarda genelde işçilerin ismi farklı olmaktaydı. Sınırı geçemeyen işçiler çeşitli zorluklarla da baş etmek zorunda idi.

Kaçak işçilere iş kontratı adı altında lüzumsuz bir kâğıt imzalatıyorlar, onları en zor işlerde çalıştırılıyorlar üstelik işverenin “ Kaçaksınız polise yakalanırsınız” sözleri üzerine şehre inemiyorlar, hayatlarını pis ve küçük barakalarda geçiriyorlardı. Bu işçilere sigorta da yapılmıyor ve “ sözde anlaşmadaki” belirlenen para miktarı da verilmiyordu. İşçiler verilen miktarın neden az olduğunu sorduklarında ise işverenin “Kesilen parayla sigortanızı ödüyoruz” cevabı ile karşılaşılıyorlardı. Yurtdışına genellikle kara yolu vasıtasıyla, Bulgaristan üzerinden kamyonlarla geliyorlardı. Bazıları da yaşamak için yer bulamıyorlar, ev sahiplerinin “Türlere yer yok” anlayışıyla karşılaşılıyorlardı. Kaldıkları yerler de soğuk ve tahtadan yapılmış kirli barakalardı. Hatta ahırda yatanlar bile vardı.²⁵⁶ Türklerin bu tür yerlere verdikleri kira ise 40-50 mark arasında idi. Kaçak işçilere sigorta yapılmadığı gibi hastalandıkları zaman pratisyen hekime gönderiliyor, uyduruk ilaçlarla tedavi oluyorlar ve iyileşemezlerse yurtlarına geri gönderiliyorlardı. Kaçak yollarla gelen işçinin vasıfsız olması iş verenin bu tür işçiye doyması yüzünden de öncelikle turist pasaportu ile gelen işçiler işlerinden

²⁵⁶ *Hürriyet*, 19 Nisan 1973.

çıkartılıyordu. Hakkını arayan işçi ise işveren tarafından diğer ülkelere sürülüyor bazen polise teslim ediliyor ve bazen de aşağılanıyordu.²⁵⁷ Bazı işçilerde de çalışmak için izin kağıdı olmadığından dolayı sürekli işlerinden çıkartılmış ve yurtlarındaki ailelerine para gönderememişlerdi. Bu nedenle hem işçi hem de yurttaki aileleri zor günler geçirmişti.

İşçilerin bu simsarları tercih etmesinin nedeni ise İş ve İş Bulma Kurumunda çok sıra beklemeleydi. 1969 yılında yapılan bir sayıma göre Avrupa’da bu tür yollarla çalışan 20 bin işçi vardı. Bu işçiler yakalandıklarında pasaportlarındaki turist vizesi yüzünden sınır dışı ediliyordu.²⁵⁸ Ayrıca Avrupalı işverenler de bu tür işçilere sıcak bakıyordu çünkü İş ve İşçi Bulma Kurumu vasıtasıyla gelen işçi 10 Alman Markı alırken, kaçak işçilere verilen ücret ise 3-3.5 Alman Markı idi yani işveren bu olaydan karlı çıkıyordu. Örneğin; Almanya’daki Der Alte fabrikasında çalışan işçilerin yüzde seksen beşi kaçak idi. İşverenin kaçak işçiden yana tercihinin kullanmasının sebebi ise, bu işçilere yukarıda da söz ettiğimiz gibi daha az maaş verilmesi idi. 1970 yılında ise bu sayı Berlin’de 6000 topyekûn Almanya’da ise 35.000 civarındaydı. Bu işçiler kendileri için Almanya Devletinden af bekliyorlardı. Kaçak işçilerin en yoğun olduğu bölge Berlin idi.

Türk-İş Genel Müdürü Halil Tunç turist pasaportu ile giden işçileri hakkında üzüntüsünü belirtmiş, kaçak işçilerin çoğalmasının nedenini Türkiye’nin ilgisizliğine bağlamıştı.²⁵⁹

Kaçak işçilerin çoğalmasında Almanya’nın vasıfsız işçiye ihtiyacının kalmaması nedeni de vardı. 1969 yılından sonra Almanya daha çok Türkiye’den vasıflı işçi istemişti. Bu sebepten dolayı da yurtdışına kaçak gidenler vasıfsız işçi sayısını çoğaltmış ve 1970 yılında bu tür işçileri sınır dışı etmek için Belçika, Almanya ve Avusturya’da silahlı birimler kurulmuştu.²⁶⁰ Para kazanmak için son çare olarak yurt dışına gitmek isteyen işçiler ise pasaportlarına Kızılay damgası vurarak (Avusturya polisinin “Zürück” ifadesi yerine “Çürük” kelimesini koyuyorlar.) yada sınırdaki polise rüşvet vererek gitmeye çalışıyorlardı.²⁶¹

Silahlı birimlerin kurulmasının ardından işçiler kaçak olarak Danimarka Kopenhag üzerinden Almanya sınırını geçmeye başlamışlardı. Bu tarihte Danimarka ile

²⁵⁷ Kaçak işçiler için kullanılan tabir “ Ne pahasına olursa olsun sonuna kadar çalışmak, dayanmak...” idi.

²⁵⁸ *Hürriyet*, 30 Mayıs 1969.

²⁵⁹ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1969.

²⁶⁰ *Hürriyet*, 18 Mart 1970.

²⁶¹ *Hürriyet*, 24 Mart 1970.

resmi olarak işçi anlaşması yapılmadığından dolayı turist işçilerin geçişine Danimarka Hükümeti göz yummuştu.²⁶²

1970 yılında Almanya’da sayıları 35.000 bulan kaçak işçiler affedilmiş, bunlara çalışma müsaadesi verilerek çalışma izinleri sıkı kontrol altına alınmıştı. Bu aften Türk işçileri de yararlanmıştı. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir, kaçak işçilerin düşük maaşla çalışmasından dolayı af çıktıktan sonra bile bazı işverenler kaçak işçi çalıştırmaya devam etmişti.²⁶³

Almanya’da bazı vilayetler bu kanuna karşı çıkmıştır bunların başında Bavyera, Münih, Vestefalya Kuzey Ren ve Berlin gelmekteydi. Karşı çıkmalarının nedeni ise, bu yasanın kaçak işçi sorununu çözömlmeyeceğini, tam tersine arttıracaklarını savunmalarıydı. Çalışma Bakanı Walter Arendet ise kaçak işçi meselesinin Almanya için çok büyük sorun teşkil ettiğini bu konunun halledilmesi gerektiğini dile getirmişti. Bunun üzerine Federal Almanya Cumhuriyeti Köln radyosu af konusunun asılsız olduğunu dile getirmiş ve birçok işçinin ümidini kırmıştı.²⁶⁴

Kaçak işçi affının çıkmasından sonra Avrupa polisi işçilerin lojmanlarına baskınlar yaparak birçok işçiyi sınır dışı etmişti.

Batı Almanya kapılarının kendilerine kapandığını gören işçiler ise mecburen Doğu Almanya’ya yönelmişler, Doğu Almanya da kapılarını işçilere açmış ve hemen çalışma müsaadesi vermişti. Burada çalışan işçiler saatte 3 mark almışlardı.²⁶⁵ Bir kısım turist işçi de Danimarka’ya giderek ve konsolosluktan çalışma izini alarak burada çalışmıştı. Danimarka Devletinin turist işçilere göz yummasının nedeni ise yukarıda söz ettiğimiz gibi, Türkiye ile bir işçi anlaşması yapmamış olması idi.

Hessen eyaleti ise diğer eyaletlerin aksine katı bir tutum izlememiş pasaportlarında turist ve Almanya’yı terk damgası bulunanlara çalışma müsaadesi vermişti.²⁶⁶

Kaçak işçilerin sığındıkları yerlerin başında Köln, Kreuzberg ve Wedding şehirleri gelmekteydi. Bu şehirlerin tercih edilmesinin sebebi ise bu eyaletlerin diğerlerine göre daha ucuz olmasıydı.

Berlin de diğer şehirlere göre kaçak işçi sayısı fazlaydı. Çünkü diğer şehirlerden gümrükten geçemeyen kaçak işçiler Berlin gümrüğünün herkesi kabul etmesiyle buraya geliyorlar ve çalışıyorlardı²⁶⁷.

²⁶² *Hürriyet*, 2 Nisan 1970.

²⁶³ *Hürriyet*, 24 Ekim 1970.

²⁶⁴ *Hürriyet*, 14 Kasım 1972 - 1 Şubat 1971.

²⁶⁵ *Hürriyet*, 11 Mayıs 1970.

²⁶⁶ *Hürriyet*, 4 Haziran 1971.

Almanya’da kaçak işçilere gösterilen tutuma Alman Basınından örnek vermek gerekirse;

Batı Almanya’da Ulm- Donau Zeitung da yayınlanmış bir ilan:

“Muslukları suyu bulunan, çok iyi bakımlı çiftlik evleri satılıktır... At, inek ve öküzler için çok sıhhidir. Yabancı işçilere de rahatça kiralamak mümkündür, çok iyi gelir sağlayabilirsiniz...”

Bir Münih Gazetesinden:

“Çöpleri temizleme, pislikleri ortadan kaldırma konusu, tamamıyla Türk işçileri sayesinde halledilmiştir. Türk işçileri geldi, Almanya’daki bütün şehirler çöpten, pislikten kurtuldu, tertemiz oldu. Sokaklar bir yana bütün kanalizasyonlarımız da Türk işçileri sayesinde tertemiz hale geldi...”²⁶⁸

1972 yılında Hessen ve Rheinland-Pfelz eyaletlerinde kaçak işçilere af çıkmıştı. Af için okuma-yazma şartı aranmamışken işçilerin sağlık muayenesinden geçmeleri ön görülmüştü. Böylece işçiler İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurarak çalışma müsaadesi almışlar ve statülerini resmileştirmişlerdi. Böylece 7-8 bin işçiye af ilan edilmiş ve masrafları işveren tarafından karşılanmıştı. Bu af ilerleyen tarihlerde diğer eyaletlerde de uygulanmış²⁶⁹ve 31 Kasım 1973 tarihine kadar geçerliliğini korumuştur.²⁷⁰

1973 yılında ise Almanya yabancı işçi alımına doyduğundan dolayı işçi alımını dondurmıştı. Bunun nedeni ise Ortak Pazara üye olan İngiltere’nin tutumu, Almanya’nın Arap Ülkeleri ile olan yakınlığı ve Almanya-Polonya dostluk anlaşmasıydı.

²⁶⁷ *Hürriyet*, t 24 Mart 1972.

²⁶⁸ *Hürriyet*, 24 Mart 1972.

²⁶⁹ *Tercüman*, 31 Ağustos - 11 Eylül 1972.

²⁷⁰ *Milliyet*, 7 Ocak 1973.

10. İŞÇİ ÇOCUKLARINA ÖDENEN NAFAKALAR

Federal Almanya ile Türkiye arasında çocuk zammı konusu ilk olarak 1969 yılında ele alınmış, yapılan anlaşmayla Federal Almanya tarafından verilen çocuk ödenekleri direk işçilere değil, işçilerin Türkiye’deki ailelerine verilmeye başlanmıştı.²⁷¹

1973 yılında ise Almanya Türk çocuklarına verilen çocuk ödeneklerini kesmişti. Bunun başlıca nedenleri İspanya ile konuyla ilgili yapılan yeni anlaşma ve Türkiye’nin 31 Ekim tarihindeki Sosyal Güvenlik Anlaşma Metninin Tasdikiyle ilgili konferansa katılmamasıydı.²⁷²

Bu karar Almanya’daki kurumlar tarafından tepkiyle karşılanmış ve Türk işçilerinin Alman işçilerle aynı haklara sahip olması gerektiğini belirtilmişti.

Alman Heyeti Başkanı Manfred Baden Anadolu Ajansına konuyla ilgili şöyle bir demeç vermişti:

“Önümüzde bir İspanyol modeli vardı. Türk işçilerine bu modeldekinden fazla haklar tanıyamazdık Aksi takdirde öteki ülkelerin işçileri için haksız bir uygulama doğacaktı. Türk işçilerini küçük düşürecek bir uygulamayı hiçbir zaman düşünmedik demistir”

Türk basınına göre konuyla ilgili Türkiye’nin de hataları vardı. Tercüman Gazetesinde çıkan bir habere göre hatalar şunlardı:

- a- Yugoslavya Federal Almanya’dan çok yüklü bir kredi şekli alarak yeni şekle evet demişti İspanya Almanya’dan kazandığı milyarlık turizm geliri ve az çocuğunu dikkate alarak karara itiraz dahi etmemişti. Yunanlılar ise Ortak Pazara girme vaadi ile yeni şartları kabullenmişlerdi. Diğer ülkelerin yurtdışındaki çocuklarının sayısı Türkiye ile boy ölçüşemezdi.
- b- Türkiye Almanya’daki sendikalarla ve sosyal kuruluşlarla yeteri kadar iş birliği yapmamıştı. Bu yüzden Alman Sendikaları bile Türkiye’deki çocuklara az para ödenmesi taraftarıydı.
- c- Almanya’da ekonomik kriz vardı bu yüzden de Almanya Türkiye’den işçi almaya çekingen davranıyordu.

²⁷¹ *Hürriyet*, 24 Ekim 1969.

²⁷² *Tercüman*, 3 Ağustos 1974.

d- Almanya diğer ülkelerle aynı şartlarla anlaşma yaptığından dolayı Türkiye'ye ya bu anlaşmayı kabul edersiniz yada sosyal güvenlik anlaşması fes ederiz demiştir.

Alman Çalışma Bakanlığı Müsteşarlarından Hermann Buschfort konuyla ilgili Tercüman Gazetesine şöyle bir yorumda bulunmuştu:

“Almanya’daki gibi çocuk parası ödersek, Türk işçileri pahalı olur. Altı çocuk sahibi bir Türk’e çocukları için köyünde 600 mark ödenir. Hâlbuki bu Türkiye’de bir başhekimin aldığı bir maaştı.

Yine Alman Çalışma Bakanlığı uzmanlarından Herman Ernst çocuk parası almak için Türklerin her izne gidişinde bir çocuk yapacaklarını ileri sürmüştü

Sonuçta Türk işçileri hem Almanya’ya daha çok vergi vermiş, hem de Türkiye’deki çocukları için daha az miktarda para almışlardı.²⁷³

Yapılan anlaşmayla birlikte Almanya’da çalışan Türk işçi çocuklarına eşit ödeme yapılması kararı verilmiş birinci çocuk için 10 mark, ikinci çocuk için 25, üçüncü ve dördüncü çocuk için 60 mark ve fazlası için 70 mark ödenmesine karar verilmişti. Ayrıca hasta ve işsiz durumda olan işçilerin çocuklarına da para ödenmişti. Ancak şunu belirtmekte fayda var maalesef, bu maddeler geçici bir süre için yürürlüğe konulmuştu.

Bu anlaşmanın yapılmasının ardından işçiler çocuklarını Almanya’ya götürmeye başlamıştı.

Çocukları Almanya’da olan işçilerimiz ise birinci çocuk için 50, ikinci çocuk için 70, üçüncü ve diğer çocuklar için 120 şer Mark çocuk parası almışlardı. Almanya’nın çocuklar için ayırdığı bütçe 12 bin 500 mark idi.²⁷⁴

²⁷³ Tercüman, 29-31 Ekim 1974.

²⁷⁴ Hürriyet, 22-24 Ekim 1974.

SONUÇ

Günümüzde yurtdışında üçüncü kuşak Türkler yaşamaktadır. Bu kuşak ana vatanı olarak yaşadıkları yeri görürken, işçi göçünün başladığı yıllarda yurtdışına giden günümüzde yaşantılarını orada sürdüren 1.kuşak Türkler ana vatanlarını Türkiye olarak belirtmektedir. Nitekim bu düşüncelerini örf ve adetlerini bulundukları yerlerde devam ettirmelerinden anlayabiliriz. Tahmini bir rakam vermek gerekirse günümüzde 30 milyondan fazla göçmen, Avrupa Birliği Ülkelerinde yaşamaktadır. Bu göçmen nüfus zamanla topluma kendilerini kabul ettirmiş ve yaşadıkları toplumun bir parçası olmuşlardır.²⁷⁵

Göçmenlerin yaşadığı Avrupa Birliği Ülkeleri kendi vatandaşlıklarına geçmeleri için konulan yasaları daima zorlaştırmıştır. (Mesela; 2008 yılında Almanya “Vatandaşlık Onay Testini” uygulamaya koymuş 30 sorudan 17’sinin 1 saatte cevaplandırılması istenmiş cevapların doğru olmaması sonucunda da bazı göçmenler vatandaşlıktan çıkarılmıştır.) Çıkarılan bu yasa nedeniyle genç nesil halen kendilerini ne Almanya’ya ne de Türkiye’ye ait hissetmektedir. Bu yüzden de, gençler kimlik bunalımına düşmüştür. Bu kimlik bunalımının yaşanmasında Türkiye’deki Türklerin de hatası vardı. Almanya’dan gelenlere “Alamancı” gözüyle bakılmış göçmenlerin yaşam tarzları daima eleştirilmiştir. Yurt dışında ise, Türkler farklı din ve kültüre ait oldukları için bulundukları yerin insanları onlarla dostluk, komşuluk ilişkileri kurmamış, buda Türklerin bir arada yaşayarak “ Gettolar” kurmalarına sebep olmuştur. Günümüzde bu sorunlar yavaş yavaş aşılmaya başlanmış yurtdışında yaşayan Türkler dinlerini, kültürlerini rahat bir şekilde yaşamaya başlamıştır.

Bu olumsuzluklara bir de Türklere karşı yapılan ırkçı saldırıları ekleyebiliriz iki Neonazi gencin 25 Kasım 1992 de Türklerin kaldığı eve kundaklamasıyla Bahide Yılmaz, Yeliz Arslan ve Ayşe Yılmaz hayatını kaybetmiştir. 29 Mayıs 1993 yılında ise, ırkçı Almanların saldırıları nedeniyle Amasyalı Mevlüde ve Durmuş Genç ailesi dört evlat bir yeğenini kaybetmişlerdir. Artık Yahudilere duyulan düşmanlık ve atılan sloganlar Türklere çevrilmiş, 2008 yılında birçok Türk Derneği kundaklanmıştı.

Yapılan bu yabancı düşmanlığı zamanla 11 Eylül olayları ve Danimarka’da yaşanan karikatür krizi yüzünden “İslam Düşmanlığı” haline gelmiş ve Müslümanlar

²⁷⁵ Hakkı Keskin, *Türklerin Gölgesinde Almanya Geleceğe Yönelik Uyum Politikası İçin Görüşler*, Doğan Yayıncılık, Ocak 2011, s.198.

Türkiye’de yaşanan olaylar sonucunda maalesef Avrupa Ülkeleri vatandaşları gözünde “Terörist” olarak görülmeye başlanmıştır.

Almanya’da yapılan ekonomik değişiklikler nedeniyle 1. Kuşak Türkler istihdam olanaklarının azalmasıyla işsiz kalmış tazminat almalarına rağmen, yaşam seviyeleri düşmüştür.²⁷⁶ Nedensiz olarak işten çıkarılan Türkler ihtiyaç duydukları halde sosyal yardım almamışlar, kendilerine sunulan ek kazanç olanağını da değerlendirmemişlerdir.

Türklerin sosyal yardım almamalarının bir diğer nedeni de kendilerini mültecilerden ayırmak istemeleridir. Yukarıda saydığım nedenlerden dolayı özellikle 1. Kuşak göçmenler yoksulluk sınırında yaşamakta (Bu sebepler arasında 1. Kuşak göçmenlerin ilk defa yurtdışına çıkması ve yabancı bir toplumda yaşamasını da ekleyebiliriz.) bunun sonucunda da depresyon ve intihar eğilimleri göstermişlerdir.

Nitekim tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkler kendilerini “ Önce Avrupalıyım sonra Türkiyeliyim” olarak düşünmektedirler. Fakat kendilerini bu statüde görenlerin çoğu sosyal olarak yüksek mevkide insanlardır. Bu mevkideki Türkler kendilerini “ Avrupalı Türkiyeli” veya “Türkiyeli Avrupalı” olarak belirtirken, yoksul kitleler “ Türkiyelilik” kimliğini hiçbir zaman terk etmemişlerdir.²⁷⁷

Türkiye’nin Avrupa Birliğine katılma konusunda Avrupa’da yaşayan Türkler Türkiye’nin birliğe girmesinden yanalar. Düşüncelerini ise Türkiye’nin Birliğe katılmasıyla daha demokratik olacağını ve iktisadi açıdan zenginleşeceği şeklinde belirtmişlerdir.

2002 yılı itibaren yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın sayısı 3.551.544 ülke vatandaşlığına geçenlerin sayısı ise 1.135.661’dir. Almanya’da ise 2002 yılında 1.912.169 Türk vatandaşımız vardır. Bunlardan, 565.766’sı Alman vatandaşlığına geçmiştir.

Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın sorunları günümüzde de çözülmüş değildir. Bu sorunların çözülmemesinde Türk Devletinin de bir takım hataları vardır. Bu hataların başında devletin bu insanlara döviz kaynağı olarak bakması yaşadıkları sorunların köklerine inmemesi, yurtdışında yaşayan insanların sorunları için bir kurum kurmaması ve anlaşma yapmaması gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı da yurt dışında yaşayan vatandaşlar kendilerini Türkiye’ye ait hissetmemekte ve kırıncılıklarını dile getirmektedirler..

²⁷⁶ Ayhan Kaya ve Bahar Şahin, *Kökler ve Yollar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2007, s.261.

²⁷⁷ Gülay Kızılocak, *Göç ve Entegrasyon Almanya ve Türkiye’de Azınlık - Çoğunluk İlişkileri*, Konrad Adeuner Stiftung e.v.Yayınları, Kasım 2007. s.90-91.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

“Avusturya’ya çalışmak üzere giden vatandaşlarımızın oradaki çalışma saatlerinin tespiti için Kemal Gökçedağ’ın Viyana’ya gönderilmesi.” Tarih: 11.05.1963 Sayı:17386 Dosya:10782 Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 170.25..17

“Belçika’ya çalışmak üzere giden vatandaşlarımızın menfaatlerini korumak için ve bu ülkeye işçi gönderilmesi işini düzenlemek amacıyla yapılacak olan Çalışma ve İşçi Çalıştırma Anlaşması görüşmelerine katılacak heyet.” Tarih: 22.10.1963 Sayı:23036 Dosya:9496 Fon Kodu: 30.181.2 Yer No: 173.54..2.

“Fransa’ya İşçi Gönderilmesi konusunda Fransa ile yapılacak İşçi Anlaşmasının imzalanması hususunda Necdet Kent ile Kemal Gökçedağ’ın yetkili kılınması. “ Tarih: 19.12.1963 Sayı: 25116 Dosya:94104 Fon Kodu:30..18.1.2 Yer No: 174.64..10

“Hollanda’ya işçi gönderilmesi konusunda yapılacak anlaşmanın imzalanması hususunda Lahey Büyükelçisi Fuat Kepenek ile İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü Kemal Gökçedağ’a yetki verilmesi.” Tarih: 21.2.1964 Sayı:27286, Dosya: 10786 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 176.10..12.

“Memleketimizden Hollanda’ya işçi gönderilmesini sağlamak üzere yapılacak anlaşmayı, Kemal Gökçedağ yerine Nurallah Ogan’ın imzalaması.” Tarih: 20.06.1964 Sayı:32266 Dosya:10786 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 178.35..10

“Avusturya’ya Tür İş gücü Celbi ve Türk işçilerinin Avusturya’da İstihdamına dair Türkiye Cumhuriyet ile Avusturya Cumhuriyeti arasındaki Anlaşma eklerinin onaylanması.” Tarih: 20.8.1964 Sayı: 35086 Dosya: 10782 Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 179.49..13.

“Türkiye ile Belçika arasında Türk işçilerinin Belçika’da İstihdamına dair Anlaşma ile Protokol eklerinin onaylanması.” Tarih: 22.03.1965 Sayı: 44616 Dosya:1076, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 184.16.13.

“Hollanda’ya gönderilecek Türk işçilerinin tesbiti, gönderilmesi ve orada istihdamlarına dair Türkiye ile Hollanda Hükümetler arasında akdedilen anlaşmanın onayı.” Tarih: 22.03.1965 Sayı: 44626 Dosya: 10775 Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 184.16..14.

“Türkiye ile Belçika arasında Türk işçilerinin İstihdamına dair anlaşmaya, işçilerimizin vergi alacaklarının, hak sahiplerine ulaştırılmasına dair bir hüküm eklenmesi.” Tarih: 03.08.1965 Sayı: 50876 Dosya: 1076 Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 188.47..19.

“Avusturya ve Belçika’daki işçilerimizin ve ailelerinin sosyal güvenlik haklarının korunması amacıyla Viyana ve Brüksel’de yapılacak Sosyal Güvenlik Anlaşmaları’nın müzakerelerine gidecek heyetin tesbiti.” Tarih: 03.08.1965 Sayı:51126 Dosya No: 10730 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 188.49..4.

“Hollanda’daki işçilerimizin ve ailelerinin sosyal güvenlik haklarının korunması amacıyla, Hollanda Hükümeti ile yapılacak Sosyal Güvenlik Anlaşması konusunda başlayacak müzakerelere katılacak heyet.” Tarih: 30.11.1965 Sayı: 55936, Dosya: 10572 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 190.73..5.

“İşçilerin ve ailelerinin sosyal güvenliklerini sağlamak amacı ile Türkiye ile Hollanda Krallığı arasında Sosyal Güvenlik Anlaşması’nın yapılması.” Tarih: 03.02.1966, Sayı: 58956 Dosya: 1075 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 192.7..11.

“Avusturya’ya Türk İş Gücü Celbi ile Türk işçilerinin Avusturya’da İstihdamına dair Türkiye ile Avusturya arasında anlaşmanın 17. Maddesinin nota teatisi suretiyle değiştirilmesi.” Tarih: 23.02.1966 Sayı: 60026 Dosya: 10738 Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 192.12..18.

“Avrupa Memleketlerindeki işçilerimizin durumlarını incelemek ve gerekli temaslarda bulunmak üzere, Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem’in Avusturya, Almanya, Hollanda, Belçika ve İsviçre’ye gitmesi.” Tarih: 23.02.1966 Sayı: 60126, Dosya: 10532 Fon Kodu: 30..18.1.2. Yer No: 193.13..8.

“Almanya’da çalışan Kılbasan köylü Mustafa Çelik ile Karacaören köylü Mustafa Bulut’un köylerinin camileri için bağış olarak gönderecekleri hoparlör ve malzemenin gümrük vergisinden muaf tutulması.” Tarih: 28.02.1966 Sayı: 60466 Dosya: 6273, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 199.15..2.

“Türkiye’de Belçika ve Belçika’da Türk vatandaşlarından üç aydan fazla ikamet edecek olanların karşılıklı olarak pasaport vizesi harcından muaf tutulmasına dair teati olunan mektupların onaylanması.” Tarih: 29.03.1966 Sayı:62306 Dosya: 505, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 194.24..6.

“24 ilkokul öğretmenin Avrupe’da Türk işçilerinin çalıştıkları büyük merkezlerde işçi çocuklarının ilköğretimini sağlamak amacıyla görev almalarına izin verilmesi.”, Tarih: 22.06.1966 Sayı: 66366 Dosya: 88107 Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 197.44..12.

“Türkiye ve İsveç arasında imzalanmış olan Türk işçilerinin İsveç’te İstihdamı hakkında anlaşmanın onaylanmasına dair.” Tarih: 25.09.1967 Sayı: 88936, Dosya: 1076 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 211.70..15..

“Türklerin Avustralya’da ikamet ve çalışmaları hakkında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Avustralya Milletler Topluluğu Hükümeti arasında imzalanan anlaşmanın onayı.” Tarih: 30.12.1967 Sayı: 931316 Dosya: 107-801917, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 213.91..12.

“Avrupa’daki Türk işçilerinin çocuklarının ilköğrenimini sağlamak üzere görevlendirilen yirmi öğretmenin görev sürelerinin uzatılması.” Tarih: 12.11.1968, Sayı: 109426 Dosya: 88-1071691 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 227.81..14.

“Hürriyet gazetesinin yurtdışında basılıp dağıtılması için gerekli dövizin tahsisi ve Batı Almanya’ya transferi.” Tarih: 19.04.1969 Sayı: 117106 Dosya: 63-25598, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 232.28..17.

“Almanya, Hollanda, Belçika, İsviçre ve Avusturya’daki Türk işçilerinin meselelerini tesbit etmek için heyet gönderilmesi.” Tarih: 29.05.1970 Sayı:7367 Dosya:105-32856, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 251.37..17.

“Federal Almanya’da çalışmakta olan işçilerimizin eğitimi ile ilgi alacakları yardımlar konularında Federal Almanya yetkilileri ile yapılacak görüşmelere Sıtkı Coşkun başkanlığında bir heyetin katılması.” Tarih: 21.04.1971 Sayı:22207, Dosya:76-354484 Fon Kodu: 30..18.1.2. Yer No: 264.22..10.

“Çalışma Başkanlığı’nın yurtdışındaki örgütünün koordinasyonu ve yurtdışındaki işçilerimizin sorunlarının çözülmesi için, Üstün Üstündağ’ın sözleşmeli olarak çalıştırılması.” Tarih: 12.06.1971 Sayı: 25967 Dosya: 27-55984 Fon Kodu:30..18.1.2, Yer No: 267.41..6.

“Yurtdışında çalışan işçilerin tasarruflarının değerlendirilmesi, işçi taleplerinin karşılanması ve kooperatiflerin geliştirilmesiyle ilgili esasların tesbiti.”, Tarih: 19.08.1971 Sayı: 29807 Dosya: 10-51353 Fon Kodu: 30..181.2, Yer No: 270.60..10.

“Federal Almanya’daki Türk işçilerinin teknik, mesleki ve tekâmül eğitimleri hakkında anlaşmanın uzatılması için Bonn Büyükelçisi Oğuz Gökmen’e yetki verilmesi.” Tarih: 19.08.1971 Sayı: 29897 Dosya: 76-3541382 Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 270.60..19.

“Türk kültürünün dış ülkelerde korunması, yayılması, tanıtılması ve yurtdışındaki vatandaşlarımızın eğitim ve öğretimi için görev alan personelin durumu ve hakları.”, Tarih: 15.11.1971 Sayı: 34797 Dosya: 88-2271887 Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 274.85..9.

“Türkiye ile Almanya arasında, Federal Almanya’daki Türk işçilerinin teknik ve mesleki ve eğitimleri ile tasarruflarının değerlendirilmesi konularında Genel Anlaşma müzakerelerine gidecek heyet. “ Tarih: 09.02.1972 Sayı: 38167 Dosya: 76-354225, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 277.9..16.

Federal Almanya’da Türk işçilerinin vergi iade formlarının doldurulmasında yardımcı olmak üzere, Çalışma Müşavirlik ve Ataşeliklerimiz emrinde 50 uzmanın çalıştırılması.” Tarih: 04.04.1972 Sayı: 41677 Dosya: 27-64624, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 280.27..7.

“Federal Almanya’daki Türk işçilerinin Teknik Mesleki ve Tekâmül Eğitimleri hakkında anlaşmanın tadili hakkında ek anlaşmanın teyidi için Vahit Halefoğlu ’na yetki verilmesi.” Tarih: 06.04.1972 Sayı:42167 Dosya: 76-354645, Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 280.29..16.

“Emekli Yarbay Dr Aykut Gökçe’nin Almanya’da çalışmasına izin verilmesi.” Tarih: 12.06.1972 Sayı: 45207 Dosya: 91-37995 Fon Kodu: 30..18..12, Yer No: 283.44..20.

“Türkiye ile Federal Alman ya arasında işçilerimizin teknik, mesleki ve diğer konulardaki eğitimleri ile ilgili bir anlaşma imzalamak için Bonn’da yapılacak müzakerelere katılacak heyet.” Tarih: 12.06.1972 Sayı: 45657 Dosya: 76-3541041, Fon Kodu: 30..1.2 Yer No: 283.47..5.

“Federal Almanya’daki Türk işçilerinin teknik, mesleki ve tekâmül eğitimleri, ekonomimize yeniden intibakları için Bonn’da yapılacak görüşmeler.”, Tarih: 23.09.1972 Sayı: 50977 Dosya: 76-3541546 Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 288.73..17.

“ Yurtdışında çalışan işçilerin sorunlarının çözülmesi amacıyla Bakanlıklar arası Yurtdışı İşçi Sorunları Koordinasyon Kurulu kurulması.” Tarih: 07.04.1973 Sayı: 62427 Dosya: 672236-76 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 297.31..17.

“ Bakanlıklar arası Yurtdışı Vatandaş Sorunları Koordinasyon Kurulu kurulması, görevleri ve çalışma esasları hakkında karar.” Tarih: 11.04.1973 Sayı: 62567 Dosya: 76-672725 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 298.32..11.

“ Yurtdışında çalışan işçilerimizin ve serbest meslek sahiplerinin bedelsiz otomobil,mesleki alet ve mesleki makine ithali hakkındaki kararın bazı maddelerinin değiştirilmesi.” Tarih: 28.06.1973 Sayı: 66837 Dosya: 75-101198 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 301.53..16.

“ Dışişleri Bakanlığının dış kuruluşlarında sürekli ve belirli hizmetlerin işçiler eliyle gördürülmesi.” Tarih: 28.06.1973 Sayı: 67127 Dosya: 76-7771185 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 301.55..15.

“ Çeşitli doğal afetlere maruz kalanlara yurt dışına işçi olarak gönderilmede öncelik verilmesi.” Tarih: 02.07.1973 Sayı: 67287 Dosya: 76-4501293 Fon Kodu: 30..18.1.2. Yer No: 302.56..1.

“ Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem bir heyet incelemelerde bulunmak üzere Fransa, Federal Almanya, Avusturya ve Hollanda’ya gitmeleri.” Tarih: 20.07.1973 Sayı: 68567 Dosya:88-1081385 Fon Kodu: 30..18.1.2. Yer No: 303.62.. 8.

2. Ansiklopediler

Ana Britiannicia

Büyük Ansiklopedi

Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi

Türkiye Gazetesi Rehber Ansiklopedisi

3. Süreli Yayınlar

a- Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

Dünya Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Son Havadis Gazetesi

Tanin Gazetesi
Tercüman Gazetesi
Ulus Gazetesi
Vakit Gazetesi
Zafer Gazetesi

b. Dergiler

Atlas Tarih Dergisi
Artı Dergisi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Die Gaste
3İ İşKur Dergisi
Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi
NTV Tarih Dergisi
Toplum ve Bilim Dergisi
Uluslar arası Araştırmalar Dergisi
Uluslar arası – Disiplinler arası Kadın Çalışmaları Kongresi Dergisi, 05-07
Mart 2009

4. Kitaplar

Altıntaş İsmail, *Dış Göç ve Din Almanya'daki Türklerin Dini Hayatına İlişkin Sosyolojik Bir Çözümleme*, Dem Yayınları, İstanbul, 2008
Aker Ali, *Nisan 1970 ile Nisan 1971 Arasında Almanya'ya Giden Türk İşçileri Üzerinde Sosyo- Ekonomik Bir Örneklemeye Araştırması*, Sonder Yayınları
Apak Sudi, *Yurtdışındaki İşçi Potansiyeli ve Türkiye Ekonomisi*, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim, 1993
Arıyıcı Ali, *Türkiye'den Avrupa'ya Göçün 40. Yılı*, Ceylan Yayınları
Kaya Ayhan, Şahin Bahar, *Kökler ve Yollar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat, 2007
Ayan Dursun, Bedersen Rahime, Biçici İbrahim, Doğan Fatma Öz, Güneş Tacettin, Kaplan Mehmet, Kolaycı Ahmet Rasim, Nuruhan Mustafa, *Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile ve Sorunları Araştırması*, TC. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007
Canatan Kadir, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995

Canatan Kadir, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı Konuk İşçilikten Yerleşik Göçmenliğe*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1990

Castles Stephen, Miller Mark J. *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslar arası Göç Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2008

Danış Didem, İrtiş Verda, *Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2008

Esen Erol, Yazıcı Zeliha, “ *Onlar Bizim Hemşehrimiz Uluslararası Göç ve Hizmetlerin Kültürlerarası Açılımı*”, Siyasal Kitabevi, Ankara, Aralık, 2011

Fındıkçıoğlu Ülkü Sözbir, Güler E. Zeynep, *Bir Bavul, Umut ve Hayalleriyle Çıktılar Yola Almanya'ya Emek Göçü*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, Kasım, 2012

... *Federal Almanya'da Çalışan Türk İşçileri İçin Kılavuz*, 1 Aralık 1968

Gelekçi Cahit, Köse Ali, *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011

Gökdere Ahmet Y, *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, Türk İş Bankası Yayınları, Ankara Doğu Matbaası, 1978

Göksu Turkut, *İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler*, Özen Yayıncılık, Ankara 2000

Gümrükçü Harun, *Birlik Yurttaşlığı Acı İtiraf ve Türkler* Yayına Hazırlayan: Gürsel Köksel, Avrupa Dizisi, Ekim 1997

Güneş Tacettin, Güneş Sadık, Nuruhan Mustafa, Kalaycı Ahmet Rasim, Kaplan Mehmet *Federal Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması*, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara 2005

Güngör Veyis, *Göç, Kültür, Kimlik Hollandalı Türkler Gerçekleşenler*, Alan Yayıncılık, Cağaloğlu, İstanbul, 1983

İçduygu Ahmet, Sirkeci İbrahim *Cumhuriyet Türkiye'sinde Göç Hareketleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul Şubat 1999

Karagöz Recep, *Almanya : Yeni Yurt Son Göçün Anatomisi*, Fide Yayınları, Nisan 2007

Karul Orhan, *Değişen Avrupa ve Göçmen Türkler Gurbetçiler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1990 Köprü mü Engel mi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Eylül 2008

Kaya Ayhan, Kentel Ferhat, *Belçika Türkleri Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında*

- Keskin Hakkı, *Göçün 50. Yılında Türklerin Gölgesinde Almanya, Geleceğe Yönelik Uyum Politikası İçin Görüşler*, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul 2011
- Kostaryono Riva, *Kimlik Pazarlığı Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Koray Sedef, Şen Faruk, *Türkiye'den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri*, Zentrum Für Türkeistudium- Türkiye Araştırmalar Merkezi, Elit Yayın ve Dağıtım, Ankara, Kasım, 1993
- Kutlu Erol, Uluslar arası İşgücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye'den AT'ye İş Göçü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Analizi, Eskişehir, 1992
- Mertek Muhammet, *Avrupa'daki Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007
- Mora Necla *Alman Kültüründe Düşman İmgesi*, Alt Kitap, 2009
- Mortan Kenan, Monalle Sarfati, *Vatan Olan Gurbet Almanya'ya İşçi Göçünün 50. Yılı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011
- Ören Aras, *Berlin Savignyplatz*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1993
- Ören Aras, *Gündoğduların Yükselişi*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Renselaar Herman Van, Rıns Pennix, *Gurbet, Mihnet Üç Kuruşluk Servet*, Ajans- Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1979
- Richter Michael, *Geldiler ve Kaldılar Almanya Türklerinin Yaşam Öyküleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ekim 2005
- Tezcan Mahmut, *Dış Göç ve Eğitim*, An Yayıncılık, Eylül 2000
- Toksöz Gülay, *Uluslar arası Emek Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart, 2006
- Tuna Korkut, *Yurtdışına İşçi Gönderme Olayının Sosyolojik Eleştirisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1981
- Turan Kadir *Almanya'da Türk Olmak*, Sümer Kitabevi Yayınları, Kasım 1992
- Türkdoğan Orhan, *İkinci Neslin Dramı Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları*, Orkun Yayınevi, Sirkeci, İstanbul, 1984
- ... Türk İşçileri Konfederasyonu, *Ortak Pazar İş Gücü Hareketleri*, 1970
- Unat Nermin Abadan, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Kasım, 2006

Unat Nermin Abadan, Keleş Ruşen, Rinix Pemis Herman, Renseleoor Van, Van Velzen Leo, Yenisey Leyla, *Uluslar arası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerine Bir İnceleme Göç ve Gelişme*, Türk Matbaacılık, Ankara

Vassaf Gündüz, *Daha Sesimizi Duyurmadık Avrupa'da Türk İşçi Çocukları, Ötekinin Araştırılması: Göç Araştırmalarının İdeolojisi ve Eleştirisi* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim, 2002

Varlier Oktay, *Yabancı Ülkelere İşçi Göçünün Nedenleri ve Etkileri Üzerine*, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Temmuz, 1975

Verlag Klartext, *Türkiye'den Almanya'ya Göçün Tarihi*

Walraff Günter, *En Alttakiler*, Verlag Kippenheuser and Witsch Köln- Milliyet Yayınları, 1986

Yalçın Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, 2004

... *Yabancı İşçiler Sorunu, Yazılar*, İşçinin Sesi Yayınları, Yayın No: 40, Haziran, 1984

Yıldız Bekir, *Türkler Almanya'da*, Everest Yayınları, Haziran, 2012

5. Makaleler

... “ Avrupa’da Türkiye Kökenlilere Yönelik Irkçı ve Yabancı Düşmanlığı Motifli Eylemler 2012 Yılı Ara İzleme Raporu”, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanlığı

... “ Göçün 50. Yılı”, Avrupa Türk- İslam Birliği

... “ Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı : Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çevresi”, T.C. Başbakanlık Planlama Teşkilatı, 23 Kasım 2009

Adıgüzel Yusuf, “ Almanya’daki Devlet Okullarında İslam Din Dersi Sorunu ve Çözüm Arayışları”

Ahibaba Necati “ Dış Ülkelere İşçi Gönderme Safha ve Sorunları”

Ahibaba Necati, “ Dış Ülkelere Giden Türk İşçileri ile İlgili Meseleler”

Akpınar Taner “ Uluslar arası Kaçak İşgücü Göçlerine Yönelik Politikalar”, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2011-3

Alpaslan M.Şükrü “ Yabancı İşçilerin Sorunluluğu”

Akbay Oktay Salih, Güney Pelin Öge, “ Avrupa Birliğinin Sanayi Politikası ve Türk Sanayisine Etkileri”, Zonguldak Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, 2008, ss.147-162

Akbiyık Nihat “ Kayıt Dışılığın Toplumsal Hayata Yansıması”

Akçadağ Emine, “ Göçün 50. Yılında Avrupalı Türkler”, Ağustos 2011

Ataman Kemal, Er Tuba “ İslamfobi ve Avrupa’da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17 Sayı: 2, 2008, s. 747-770

Atan Murat, Bozdağ Emre Güneşer, “ Avrupa Ülkelerine Göç Eden Türk İşçilerin İktisadi Etkinliğe Katkısı”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11-1,2009, 159-180

Atılgan Dursun, “ Türkiye’den Almanya’ya Göçün 50. Yılı Almanya’da Türk Varlığı Sorunları ve Gücü”, Köln, 30 Ekim 2011

Arı Ayşe, Özcan Burcu, “ İşçi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”

Aydın Mehmet Zeki, “ Batı Avrupa Ülkelerinde Yaşayan Türkler İçin Din Görevlisi ve Din Dersi Öğretmeninin Yetiştirilmesi”, 2006-6

Bakırtaş Tahsin, Kandemir Orhan, “ Gelişmekte olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt: 18 No:3 Eylül,2010, 961-974

Başer Hakan, Örtlek Muhammet, Tekelioğlu Serhat, “ Türkiye’de Kadının İşgücü Piyasasındaki Durumu,” Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt, 4, No, 2, 2012, ISSN : 1309-8020 Online

Başkurt İrfan, “ Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi”, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, 2009, 81-94

Bayhan Tevfik, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Türk İşçilerinin Serbest Dolaşım ve Aile Birleşimi Hakları Sorunlar ve Beklentiler”

Bensan Zübeyir, “ Dış Ülkelere İşçi Akımının ve Teşkilat Sorunları”

Beşpınar Fatma Umut,Çelik Kezban, Kalaycıoğlu Sibel,” Gitmek mi Zor? Kalmak mı? Avrupa’ya Erkek Göçü ve Geride Kalan Kadının Gözünden Göç Deneyimi”, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 27, Sayı.1, Haziran 2010

Biçerli M Kemal “ Göçün 50. Yılında Yurtdışındaki Türkler”, 3İ İşKur Dergisi, Sayı 3, Temmuz-Ağustos- Eylül 2011

Birerçin Mukbil, “ Dış Ülkelere İşgücü Sevkinin Sosyal ve Ekonomik Hayatımızdaki Etkileri “

Bostanoğlu Özer, “ Federal Almanya’da Halk Katılımı ve Türkler “

Bostanoğlu Özer, “ Türkiye’den Federal Almanya’ya Yönelen Dış Göç Hareketi ve Yaratdığı Mekansal Oluşumlar”

Bozdağ Bekir “Yurtdışındaki Vatandaşlarımız Türkiye’nin Daimi Temsilcileridir.”, 3İ İşKur Dergisi, Sayı 3, Temmuz- Ağustos-Eylül 2011

Civan Orhan Ersun, Gökalp Arzu, “ Göçmen İşçi Kavramı ve Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği“, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2011-1

Cohen Jeffrey H, Sirkeci İbrahim, Yazgan Pınar “ Türk Göç Kültürü: Türkiye ile Almanya Arasında Göç Hareketleri Sosy0- Ekonomik Kalkınma ve Çatışma”, Migration Letters, Volume: 9 No: 4, pp. 373- 386, December 2012

Çalı Hasan Hüseyin, “ Kamu Politikası Olarak Türkiye’nin Göç Politikası”

Çan Muhammet Fatih “ Gurbetçi Dövizleri ve Türkiye“, 21 Temmuz 2010

Çelik Latif, “ Ellinci Yılında GöçTürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi”, Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2012, Sayı: 7, 147-164

Danış Aslı Didem “ Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye” Birikim No. 184-185, ss, 216-224, Ağustos- Eylül 2004

Demircioğlu A. Murat, “ Federal Almanya’dan Kesin Dönüş Yapan İşgücü”

Deniz Önder, “ Cumhuriyetr Dönemi Çalışma Hayatı”, ÇTT-AD, VI-15-2007,Güz, ss,131-150

Dereli Toker, “ Türk İşverenlerinin Dış Ülkelere İşçi Akımı Karşısındaki Davranışları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

Dinç Cengiz, “ Avrupa Birliğinin Beşinci Genişleme Süreci: Ekonomik ve Siyasi Boyutlar”, Ege Akademik Bakış, Cilt : 12, Sayı : 1, Ocak 2012, ss79-96

Doğan Abide, “ İki Kadın Yazarımızdan Almanya İzlenimleri”

Dökmen Zehra, “ Almanya’dan Dönenlere İlişkin Algıyı Etkileyen Bir Faktör: Verilen Bilginin İçeriği”

Dönmez Ali, “ Yurtdışı Yaşantısı ve İnsan Doğası Anlayışı”

Ekin Nusret, “ İşçi Dövizleri ve Sanayileşme”, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

Ekin Nusret, “ Ortak Pazarda Çalışma Meseleleri ve Türkiye“, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

Eraltuğ Ayşegül Kökkılınç, Kaya Gözde, “ Avrupa Vatandaşı İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkının Kısıtlanması”, Journal of Faculty of Business, Vol.5, No.2,2004- No.1,2005

Erdoğan M.Murat, “ Yurtdışında Türkler 50.yılında Göç ve Uyum”, Orion Kitapevi, Mayıs,2009

Erem Faruk, “ Göçmen İşçilerin İnsan Hakları”

Eren Mesut “ Türk İşçilerinin Serbest Dolaşım Hakkı Engellenebilir mi “

Eren Selim, “ Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa’ya Göç Eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI-2, 2007, 267-268

Erker Turhan, “ Dış Ülkelere İşgücü Akımı ve İş ve İşçi Bulma Kurumu”

Fidan Fatma, Fidicioğlu Ahmet, “ Türkiye’den Almanya’ya Göç Sürecinde Geride Kalan Kadınlar: Alamanyalı Beylerin Fedakar Eşleri“, Yardım ve Dayanışma Dergisi

Fien Faruk “ Almanya’daki Türkler- Entegrasyon veya Gettolaşma”

Fuess Alberecht, “ Avrupa’da Fransa ve Almanya Örneğinde Gayri Hristiyanların Durumları“

Genç Yusuf, “ Almanya’da Türk- Alman Entegrasyon Sürecinde Din Görevlilerinin Fonksiyonları ve Birlikte Yaşam Serüveni”, Sakarya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

Gezgin Mehmet Fikret “ İşgücü Göçü Teorileri”

Gökbayrak Şenay “ Refah Devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar”, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2009-2

Göktuna Filiz, Kartal Bilhan, “ Türk Dış Göç Sürecinin Kültürel Boyutu: Kadın Göçmenlerin Kültürel Kimlik Devingenlikleri”

Güven H. Sami “ Kırsal Yapıda Bir Değişim Aracı Olarak Köy Kalkınma Kooperatifleri“

Halm Dirk, Sauer Martina, “ Almanya’daki Türk Medyası Medya Gettolar mı Yoksa Medya Entegrasyonu mu Almanya’daki Türk Göçmenler”

İlbuğa Emine Uçar, “ Almanya’da Türk Kökenli Gençler ve Şiddet Sorunu”, Erciyes İletişim Dergisi, 2009

“Göç ve Entegrasyon Almanya ve Türkiye’de Azınlık- Çoğunluk İlişkileri”, Konrad Adenauer Stiftung E.V. Yayınları Kasım,2007

Güngör Veyis, “Göçmenlikten Yerleşik Hayata Geçiş”, Amsterdam, 1992

Hayır Meryem, “ Göç ve Göçe Bağlı Olarak Kentsel Yaşama Dahil Olan Bireylerin Yaşantılarındaki Değişiklikler”

Kandemir Orhan, “ Lewis Modeli ve Gelişmekte olan Ülkeler: Türkiye İçin Bir Değerlendirme” Akademik Bakış Dergisi, Sayı.23, Ocak-Şubat- Mart 2011, Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi,İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi,Türk Dünyası, Kırgız- Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat

Karamustafaoğlu Tunçer, “ Yurt Dışındaki İşçilerimizin Seçme Hakları”

Kaya Ayhan, Şahin Bahar, “ Devlet, Azınlıklar ve Korkunun İktidarı: Euro-Türkler ve Avrupa Birliği“, Türkiye ve Yakın Dönem Göç Süreçleri İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kaya İlhan, “ Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına”

Kaya Ünal, “ Max Von Der Grün’ ün Türk İşçisi Portresi”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, 42, 1-2,99-109, 2002

Keser Ulvi, “ Belçika’ya Türkiye’den Göç Etmiş Olan Türkler ile Belçikalılar Arasındaki Kültürel Uyum Sorununa Kesitsel Bir Bakış Anvers ve Mol Örnekleme” Atılım Üniversitesi, Ankara

Klautke Heiz İ. A., “ Federal Almanya ve Batı Berlin de Müslüman Türkler”, Federal Almanya Protestan Kilisesi, Yabancı Sorunları ve Etnik Azınlıklar Komisyonu,

Kızılgöl Özlem Ayvaz “ Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 13-1, 2012, 88-101

Koç Yıldırım “ Türkiye’de İşçi Sınıfının Yapısı“, Eğitim Yayınları No: 32, Ankara, 1999

Kolaç Emine, “Gülten Dayıoğlunun Yurdumu Özledim Romanında Dış Göç Sorununun Çocuk Boyutu”

Kuşaksız Aysel, “ Kısmi Süreli Çalışan İşçilerin Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Kısmi Süreli Çalışmayı Tercih Etme Gerekçeleri”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Yıl : 2006, Cilt: 13, Sayı: 2, Celal Bayar İ.İ.B.F, Manisa

Kurtuluş Berrak, Sarıoğlu Halil İbrahim, “ Yurtdışındaki Hizmetlerin Sosyal Güvenlik Açısından Birleştirilmesi ve Sorunları”

Manço Altay A. “ Belçika’da Türklerin 1960.2000: Sorunlar, Gelişmeler,Değişmeler”,Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Güz 2000, Cilt : 1 Sayı: 1

Marquard Theodor, “ Türkiye’deki Alman İrtibat Bürosunun Çalışma Şekli ve Türk İşçilerinin Almanya’ya Sevkinin Önemi”

- Oraliş Meral, “ Göçmen Yazını İçinde Aras Örenin Konumu”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Özdal Barış,” Türkiye’nin Avrupa Birliğine Üyelik Süreci Bağlamında Avrupa Birliğinin Göç Politikası ve İstihdam Stratejisi“, “İş Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 3, Temmuz 2008, ISSN: 1303- 2860
- Özer İlhan, “ Ödemeler Dengesi”
- Özgür Ergün “ Genişleyen Avrupa Birliğinin Göçmen İkilemi ve Yaşlanan İşgücü”, Öneri Dergisi, C. 10, S.38, Temmuz 2012, 73-85
- Özmen Nebile, “ Göçün 50. Yılında Entegrasyon ve Din İlişkisinin Dönüşen Parametreleri: Almanya’da Türkler “, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 4 Sayı:19, 2011
- Öztürk Nahide, “ Azınlık Gruplarının Toplumsal Entegrasyon Sürecinde Azınlık Medyasının Rolü Almanya’da Yaşayan Türk Toplumunu ve Türkçe Gazeteler”
- Pehlivanoğlu Şadi, “ Dış Ülkelerdeki İşçilerimizin Sosyal ve Kültürel Meseleleri”
- Sarıtaş Hakan, “ İşçi Dövizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosuna Etkisi”, Uluslar arası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi 3-1 2011, 163-182
- Sencer Muzaffer, “ İşçi Göçü”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi,İletişim Yayınları, Haziran,1984
- Serin Necdet, İktisadi Kalkınma Açısından İşgücü İhracatı ve İthalatı: Orta Doğu Tecrübesi”
- Sirkeci İbrahim, Ratha Dilip, “ Göçme Dövizleri ve Küresel Mali Kriz”, Migration Letters Volume: 9, No: 4, 329-336, December 2012
- Soytürk Mehmet,” Türkiye’den Avusturya’ya İşgücü Göçü”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages Litarature and History of Turkish or Turkic, Volume. 7-3, Summer 2012 p. 2313-2328, Ankara, Turkey
- Şahin Birsen, “ Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklararası Karşılaştırması : Kültürleşme”, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Dergisi, Sayı 55: 103-134,2010
- Şahin Sedat “ Almanya’ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler”
- Talas Cahit, “ Avrupa’da Göçmen İşçiler ve Hakları”

Takım Abdullah “ Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Programları”, Maliye Dergisi Sayı, 160, Ocak- Haziran 2011

Tansel Aysıt, Yaşar Pınar, “Türkiye’de İşçi Dövizlerinin Toplam Üretim Büyümesine Makroekonomik Etkisi” Migration Letters, Volume: 9 No: 4, 337-351, December 2012

Taşdelen Mustafa, “ Yurtdışından Dönen Türk İşçi Ailelerinin Uyum Problemleri”

Taymaz Erol, “ Büyüme İstihdam Vasıflar ve Kadın İşgücü”, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası, Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı, Çalışma Raporu Sayı:6, Ankara, Mart 2010

Tellal Erel, “ Göçmen İşçiler Yaşam Koşulları ve Uluslar arası Sözleşme”

Tekin Uğur, “ Avrupa’ya Göç ve Türkiye“, İstanbul Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi, No: 37, Ekim 2007

Tezcan Mahmut, “ Alamancı Aile Ülkemizde Yeni Bir Aile Türü”

Tezcan Mahmut, “Ülkemizde Göç ve Eğitim Sorunları”

Tuna Orhan, “ Batı Almanya’da Halk Efkarı ve İşletmeler Gözü ile Yabancı İşçiler”

Uğuz Sabriye Çelik “ Göç ve Turizm : Türkiye- Almanya Örneği“, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 10 Sayı : 19, ss.1-50, 2012

“ Uluslar arası Göç ve Kadın Sempozyumu Bildiriler”, Zeytinburnu, Belediyesi, Aralık,2007

Ulutaş Çağla Ünlütürk, “Almanya’yı Temizliyorum: Almanya’da Göçmen, Kadın ve Temizlikçi Olmak”, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2013-2

Ulu Soner, “Almanya’da Kimlik Sorunu ve Türkler”

Unat Nermin Abadan, “ Dış Göç Akımının Türk Kadının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi”

Unat Nermin Abadan “ İç- Dış Göç Hareketleri, Devlet Politikaları Sınıröteciliğe İlişkin Yorumlar”, Bildiri Özetleri, Kültür Araştırmaları Derneği ve Işık Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü, Dördüncü Kültür Araştırmaları Sempozyumu, 15-17 Eylül 2007

Unat Nermin Abadan, “ Türkiye’nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik”

Unat Nermin Anbadan, “ Yurt Dışına Göçen Türk İş Gücü ve Dönüş Eğilimleri”

Yalçın Cemal, “ Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye’den BATI Avrupa Ülkelerine Göç”,C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2002 Cilt: 26 No: 1, 45-60
Yazgan Turan, “ Dış Ülkelerdeki İşçilerimizle İlgili Mali Meseleler”
Yıldırımoglu Hakan, “ Uluslar arası Emek Göçü Almanya’ya Türk Emek Göçü”, Kamu- İş, C: 8 S: 1-2005

6. Tezler

Alper Ahmet Murat, “*İşçi Dövizlerini Belirleyen Makro Ekonomik Etkiler:Türkiye Örneği*”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2005

Atalay Aysel, “ *Almanya’daki İşçi Tasarruflarının Değerlendirilmesi: Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları Örneğinde Bir Makro Analiz*”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2005

Çakmak Haydar, “*Avrupa Birliğinin Yasadışı Göç Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları*”,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Uluslar arası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, Ankara,2008

Değer Ferhat, “ *Fransa’daki Türk Göçmenler ve Kuşaklar Arasındaki Etkileşimde Eğitimin Rolü: Sosyolojik Bir Araştırma*”, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2008

Kılıçaslan Erhan “ *Almanya’daki Türklerin Türk- Alman İlişkileri Açısından Önemi ve Türk Nüfusunun Etkinliğinin Artırılmasına Yönelik Alınabilecek Tedbirler*”, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası ilişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006

Mete Esra, “ *Gidenlerin Geriye Kalanlara Etkisi Gürün Örnekleme*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi, Adana,2009

Özalp Canser “ *Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşlarının Çalışma Sürelerinin Değerlendirilmesi*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Yüksek Lisans Programı, Ekonomi Hukuku, Yüksek Lisans Tezi, 2006

Suğanlı Mehmet, “ *Almanya’da Yaşayan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında Hesabı Bulunan Türklerin Sosyo- Ekonomik Yapısı ve İşçi Dövizleri*”, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, Mart 2003

Şahin Levent “ *Uluslar arası İşgücü Akımlarının Ekonomik Etkileri: Türk İşgücü Göçü*”, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, Temmuz, 2008

Toğluk Çiğdem Kakaç, “ *Göç Eden Kadınların Kişisel Uyum Düzeylerinin Belirlenmesi*”, T.C. Mersin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşireli Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2009

Tosun, Ali Fikret. “ *Almanya’da Yaşayan Türk Yönetmenlerin Filmlerinde Göçmen Olgusu*”, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sinema- TV Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006

Uğur Fatma, “ *Almanya’daki Türklere Yönelik Medya Kuruluşlarının Yayın Politikaları ve PR Çalışması*”, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2007

Yılmaz Fatma, “ *Avrupa Birliğinde Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslar arası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008

Yücel Kübra, “ *Yeni Türkiye ve Dış Göçler*”, TC. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 2010

EKLER

Ek 1: Hollandalılar ve Türkler arasındaki gerginlik. Hürriyet Gazetesi.

Ek 2: Almanya'ya giden 500. bininci işçi. Hürriyet Gazetesi.

Ek 3: İşçileri uğurlayan aileleri. Hürriyet Gazetesi.

Ek4: Berlin’de Telefunkende Çalışan Kadınlar. Hürriyet Gazetesi.

Ek 5: Almanya’da Çalışan Maden İşçileri

Ek 6: Almanya’da kendi kaderlerine terk edilen Türk işçileri. Cumhuriyet Gazetesi.

1992'de Mölln'de Dazlaklar'ın ikisi kız çocuğu üç Türk'ü kundaklayan klan ev

Haziran 1993'te Solingen'de aynı aileden beş Türk yanarak öldü

27 - 4 965

Yık Beş Bektanimo elerinden öperim
Ben dears almungiya gitmek için 23. 964 de
Dilekçe verdim ankara iş Bulma teknika
ve Benimle Benim Ben 2 tane ankara De ha
kendi anlar 3 senedir almungiya çalışmaktadırlar
Ben 7 tane nakusla Burada kaldım ve Benim
Bir Dutar akadim gektim onun için sizlerdir
istihkam ediyorum Benim eger Hukim kagit
olursa akadim ve Dis memleketlere
gözetmek istiyorum Selam

Gülper Vendi Köyünden

Kenan oğlu Mehmet Uysal

Doğum 934

030 01 87 546 2

2

ÖZGEÇMİŞ

10 Nisan 1998 tarihinde İstanbul’da doğdu. İlköğretimini Zihnipaşa İlköğretim okulunda tamamladı. Erenköy Kız Lisesini bitirdikten sonra Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2010 yılında mezun oldu Aynı yıl Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Cumhuriyet Anabilim Dalı Yüksek Lisans Bölümüne girdi. “

Bir sene süren derslerin ardından Doç. Dr Ş. Can ERDEM danışmanlığında “Türk Basınına Göre Avrupa’ya Yapılan İşçi Göçler (1961-1974) " adlı tezini iki yıl süren çalışma sürecinde hazırladı.